

217523

Imprimat legal.

EXTRAS DIN

„DACOROMANIA“

(ANUL IV 1926).

RECENSII.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DE
N. DRĂGANU.

CLUJ, 1926.

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“

STRADA MEMORANDULUI No. 22.

RECENSII.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tache Papahagi, *Graiul și Folklorul Maramureșului*. București 1925. Academia Română. Din viața poporului român, XXXIII.

În vremea din urmă a apărut o serie întreagă de colecții de literatură populară din Maramureș care ne dau puțința să cunoaștem acum relativ destul de bine graiul și folklorul acestui ținut. În AAR., s. II, t. XXVIII—1905/6, București, 1906, pp. 413—531, a publicat A. Țiplea o frumoasă colecție de *Poezii populare din Maramureș*, prevăzută cu o scurtă introducere privitoare la semnele diacritice întrebuințate și la rostire, cu numeroase note explicative și un bun glosar. Cu doi ani mai târziu se publicară în colecția „Din viața poporului român”, „*Poeziile populare din Maramureș*” adunate de Tit Bud, vicarul Maramureșului. După o lungă pauză urmă colecția părintelui I. Bârlea: vol. I. *Balade, Colinde și Bocete din Maramureș*; vol. II. *Cântece populare din Maramureș*, București, 1924. Afară de numeroase note în subsol, la sfârșitul fiecărui volum al acestei colecții s'a adaus câte un scurt glosariu în care se explică unele cuvinte mai amănunțit. Cele mai multe dintre aceste explicări se rapoartă la folklorul maramureșean.

Deși bogate și conștiincioase, toate aceste lucrări n'au fost făcute de specialiști, ci de cărturari cu tragere de inimă din partea locului. Teza de doctorat a dlui T. Papahagi, al cărui titlu l-am pus în fruntea acestei dări de seamă, ne dă acum colecția specialistului, împreună cu o importantă „introducere” cuprinzătoare de „considerațiuni generale”, în care se descriu satele, starea economică și socială a Maramureșului, situația politică și etnografică a satelor, ocupațiunea țăranului și averea Maramureșului, portul și tipul, viața și caracterul, iar după acestea se studiază sistematic și cu competență folklorul și graiul Românilor din Maramureș, în legătură cu cele ale Românilor din alte regiuni, în special ale celor din sudul Dunării și în sfârșit etnografia istorică a Maramureșului. Textele colecției sânt grupate în: doine,

strigături, orații de nuntă, bocete, colinde, rugăciuni, balade, descânțece, cimilituri, jocuri de copii, basme, tradiții și legende, datini, credințe și superstiții, povestiri cu privire la viața de astăzi. Afară de aceste texte colecția se mai întinde și asupra muzicii populare, toponimiei și onomastice. La sfârșit se adaogă un bogat glosar cu trimiteri la paginile de text, o hartă și 22 planșe.

Adunarea vastului material al colecției a necesitat 6 călătorii, făcute într'un interval de 115 zile. Culegerea și transcrierea textelor s'a făcut după principiile urmate de maestrul autorului în colecția „*Gratul nostru*”; graiul s'a studiat avându-se în vedere modelele date de aceiași: I.-A. Candrea, *Gratul din Țara Oașului* București, 1907, și O. Densusianu, *Gratul din Țara Hațegului*, București, 1915, iar folklorul după principiile profesate de dl Densusianu în deosebitele sale studii din urmă (*Viața păstorească în poezia noastră populară*, vol. I, București, 1912, și vol. II, București, 1913, etc.).

Lucrarea dlui P., atât ca adunare de material, cât și ca studiu și împărțire este un model de cercetare și o recomand ca să fie întrebuințată ca atare de către studenți și alți cercetători tineri. Dar tocmai pentru aceasta, și fără a căuta să-i scad din merit, îmi țin de datorie, ca unul care cunosc binișor pe Maramureșeni și graiul lor, să atrag atenția asupra unor greșeli sau scăpări din vedere care în viitor vor trebui evitate.

O idee fericită a dlui T. Papahagi este aceea de a căuta apropieri folklorice și lexicale între Maramureșeni și Românii din Sudul Dunării. Același lucru l-a urmărit dl P. și la Românii din Munții Apuseni¹. Dar, urmărind această idee, nu este iertat să ne lăsăm prea mult răpiți de ea, pentruca să nu cădem în unilateralitate. Maramureșul, ca și Ardealul, în tot timpul stăpânirii ungurești a fost silfit să graviteze mai mult spre Apus decât spre Răsărit și Balcani. În aceste ținuturi s'au perândat deosebite neamuri, care fiecare au putut să lase urme nu numai în limba

¹ *Cercetări în Munții Apuseni*, publ. în *Grai și suflet*, vol. II, fasc. 1, București, 1925, pp. 22—89. Ideea altfel nu e nouă. Ea se găsește și în capitolul „*Mócok, mókánok*” din voluminoasa lucrare *Alsófehérvármegye román népe* a lui Gr. Moldován (publ. în *Alsófehérvármegye monographiája*, Aiud, 1899), p. 769 ș. u., dar întrebuințată tendențios. Dl P. a scăpat din vedere această lucrare la alcătuirea „*Cercetărilor*” dsale.

noastră (cf. § 84, p. LXXIII), ci și în obiceiuri, port, muzică, etc. Pentru Maramureș trebuie să se aibă în vedere în special influența ungurească, ruteană și germană. Nu este permis să se uite apoi influența bisericii catolice care a încercat să-și atragă pe Români din aceste părți încă din timpuri foarte vechi. Această influență s'a manifestat puternic în regiunea Maramureșului și după unirea cu Roma. Dacă s'ar fi ținut mai bine socoteală de aceste fapte, lucrarea dlui P. ar fi mai amplă și mai precisă în unele puncte.

Iată câteva exemple.

La p. XVII (cf. și p. 165—166) ni se spune: „De câteva decenii practică un frumos obicei, pe care îl găsim și în alte părți, și anume acela ca salutul de întâlnire între doi „oameni“ să fie astfel: în loc de „bună ziua“ să se zică „laude-se Isus Hristos“ sau, prescurtat, numai „laude-se“, la care să se răspundă prin „lădat să fie în veci, amin“, sau „în veci amin“, sau „totdeauna, amin“, — obicei pe care îl au și cei din Țara Oașului“. Atât este fără îndoială prea puțin. Trebuie să se adauge că obiceiul este catolic: — „Laudetur Iesus Christus“ s. „Dicsértessék Jézus Krisztus“. — „Per omnia secula, seculorum, Amen“, s. „Mind örökön örökké, Amen“.

Porecla „luta'n tău“ a Dragomireștenilor (p. XXIX), împreună cu anecdota care o explică se găsește și în alte regiuni (eu o cunosc pentru Hordoaia din regiunea Năsăudului)¹, precum și în folklorul unguresc.

Pe p. 236 cuvântul *urbăresc*, -ească se interpretează „de oraș“, iar pe p. LXI, vorbindu-se de *n* intervocalic latin > *r* în urma disimilației, același cuvânt se citează alături de *verin*, *verinos* (< *venenum*), *serin*, *serinat* (< *serenus*, -a, -um!), astfel: „Tot *r* apare și în neologismul *urbăresc*“. Evident dl P. se gândește la o derivare din *urban* (< *urbanus*, -a, -um). Dar *urbăresc* nici nu însemnează „de oraș“, nici nu este dezvoltat din *urban*, ci, ca și *urbarial*, e un derivat al lui *urbariu* „ordonanța dată de Maria Terezia în 1767 pentru a reguła raporturile de drepturi și datorii dintre domnii de pământ și iobagi“. Relațiunile urbariale s'au desființat în 1848, iar desdaunarea urbarială s'a făcut în Ungaria în baza patentelor imperiale din 2

¹ Obiceiul poreclirii satelor între Oșani a fost relevat de I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, p. 5. El e cunoscut și pe Valea Someșului: *Cușmălungă* — *Feldrihanii*, *Zamă-de-cute* — *Zăgrenii*, *Coțobrei* — *Mițitenii*, etc.

Martie 1853 și 16 Iunie 1854, în Ardeal în a celei din 21 Iunie 1854, apoi în baza art. de lege LIII din 1871 și XIII din 1877. *Urbăresc* este o rămășiță a acestor relațiuni de drept păstrată în gura poporului.

Tot amintirea unei astfel de relațiuni sociale și de drept ne-a păstrat și cuvântul *želer*, care pe p. 237 este interpretat „chiriași”. Într’adevăr sensul original al acestui cuvânt, care derivă din ung. *zsellér*, este acel de „clăcaș”, paysan(n)e sans biens, fonds ou sans terre” (cf. și cele ce se spun pe p. XII) și numai ulterior și prin extensiune acel de „chiriaș”, „villageois(e) qui a loué la maison qu’il ou qu’elle habite”, „locataire”.

Ori cât de bogată este colecția d-lui P., cred că d-sa trebuie să aibă în vedere la studiul folklorului și graiului maramureșean mai mult celelalte colecții citate mai sus. Dacă d. p. ne interesează în mare măsură circulația unei balade în deosebite regiuni și la deosebite popoare¹, tot atât de mult ne interesează și diferitele variante din aceeași regiune. Ele mai ales pot să ne arate prefacerile cărora este supusă poezia populară în creațiunea sa la trecerea din gură în gură, și cum intră elementele nouă. Astfel balada *Ilonca și turcul* (p. 93), *Turcii și Strolina* (p. 90) și *Lincă și Turcii* (p. 123), cunoscută și la Români din Valea Timocului (cf. p. XXXV), mai are variantele *Horea Firulinei* (Bud. p. 8, Nr. 5) și *Irinca* (Bârlea, I, p. 24, Nr. 11).

Pentru *Vinderea nevastei* (p. 93) și *Sârbuț își vinde nevasta* (p. 94) cf. *Blăstămul* (Țiplea, p. 434, Nr. 16), *Horea nevastei vândute la Turci* (Țiplea, p. 436, Nr. 17), *O nevastă săracă vândută de bărbatul său la Turci* (Bud. p. 13, Nr. 8) și *Nevasta vândută la un ficior comișeresc* (Bârlea, I, p. 25, Nr. 12); pentru *A lu Grula lu Novac* (p. 87) și *Horea lui Gruia* (p. 106) cf. *Grula tul Novac* (Bârlea, I, p. 13, Nr. 4); pentru *Bodița* (p. 95)

¹ Cf. cele ce se spun despre balada *Fratele și sora* (p. 118) în comparație cu *Soarele și luna* din colecția lui Alecsandri (p. XXXII) cu celelalte variante românești din nordul și sudul Dunării (p. XXXIX), ori baladele „soției necredincioase” (p. XXXVI), a „fratelui otrăvit” (p. XXXVII—XXXVIII) și a *Bodiței* (p. XXXVIII—XXXIX).

² Numele acesteia, cum relevă și dl P., este unguresc și s’ar putea ca acest fapt să nu fie o curată întâmplare. Subiectul baladei trebuie urmărit și în folklorul unguresc, care are unele potriviri de acest fel cu cel românesc (cf. *Mănăstirea Argeșului — Podul de la Arta — Kőmives Kelemené* etc.).

și *A Bodiței* (p. 121) cf. *Constantin* (Țiplea, p. 427, Nr. 10 și *Bârlea*, I, p. 9, Nr. 7); pentru *Ileana Frâncului* (p. 97) cf. *Hore despre fata cea frumoasă* (Țiplea, p. 444, Nr. 24) și *Ileana Frâncului* (*Bârlea*, I, p. 29, Nr. 14); pentru *Nevasta fugită* (p. 98), *Horea nevastei* (p. 103) și *Fuga nevastei* cf. *Hore despre nevasta fugită de la bărbat* (Țiplea, p. 424, Nr. 7), *Hore despre nevasta amăgită de drăguț și fiul său* (Țiplea, p. 443, Nr. 23) și *Doamna fugită de la bărbat* (Bud, p. 6, Nr. 4); pentru *Mama arsă de vie* (p. 114) cf. *Mama* (Țiplea, p. 418, Nr. 3) și *Cizmaș*¹ (*Bârlea*, I, p. 27, Nr. 13); pentru *Soțu plecat* (p. 94), *Nora și soacra* (p. 110) și *Slujnica și soacra* (p. 115) cf. *Inelul și năframa* (Țiplea, p. 431, Nr. 13), *Hore despre feciorul îndrăgostit într-o slujnică* (Țiplea, p. 342, Nr. 14), *Horea soacrei care-și închide nora în temniță* (Țiplea, p. 433, Nr. 15), *Inelul și șirınca* (*Bârlea*, I, p. 36, Nr. 20); pentru *Nevasta Țiganului* (p. 98) cf. *Fata ghineralului* (Țiplea, p. 426, Nr. 9), *Domnișoara măritată după un fecior de Țigan* (Bud, p. 15, Nr. 9), *Fata de domnar celuită d'on corturar* (*Bârlea*, p. 35, Nr. 19); pentru *Cei trei păcurărei* (p. 102) și Nr. CCCXLVI (p. 78) și Nr. CCCLII (p. 80) cf. *Trei veri, păcurărei* (*Bârlea*, I, p. 22, Nr. 10) și variantele „Mioriții“; pentru *Horia Pinteii* (p. 91) cf. *Pintea Viteazul* (Bud, p. 3, Nr. 1 și *Bârlea*, p. 11, Nr. 3); pentru *Zidra* (p. 89) și *Țidru și Țidra* (p. 111) cf. *Stoia și Idra* (Țiplea, p. 437, Nr. 18), *Domnul Vidru cu Vidra* (Bud, p. 11, Nr. 7), *Petrea, Viteazul mare* (*Bârlea*, p. 10, Nr. 2); pentru *Voinicul și mândra* (p. 112) și *Mândra lecuită* (p. 117) cf. *Boala fetei* (Bud, p. 20, Nr. 14), *Leacul drăguței* (*Bârlea*, p. 41, Nr. 22) și *Indrăgostita sau boala fetei* (*Bârlea*, p. 42, Nr. 23); pentru *A lu Villi*² (p. 111) cf. *Horia lui Villi* (Bud, p. 18, Nr. 11) ș. a. m. d.

Dacă s'ar fi făcut comparația între aceste variante, s'ar fi evitat o seamă de interpretări greșite ale textului, ca și unele explicări greșite de cuvinte³, și s'ar fi putut da chiar mai multe etimologii pentru cuvintele de origine unguerească.

Astfel pe p. LXII, § 34, cetim: „O singură dată $\check{c} > k'$: *luk'ioară* < *lučioară* (în caz că *luk'ioară* n'ar trebui interpretat

¹ Iarăși nume unguerec (< ung. *csizmás*)

² Dim. lui *Wilhelm*, deci nu *vila*.

³ Într'adevăr în acest punct nu se poate spune că uneori „exactitatea [materialului]“ n'ar putea suferi nici o confruntare defavorabilă (p. VI).

ca un nume de persoană în cazul genitiv: După apă lu K'ioară) 121⁶³ ". Explicarea este neclară și greșită. Neclară pentru că, dacă ar fi vorba de un genitiv, cuvântul determinat de acesta ar trebui să fie articulat (deci *apa*, nu *apă*). *Lu K'ioară* din *după apă lu K'ioară* nu poate fi interpretat decât ca dativ. Greșită este explicarea pentru că forma de la care trebuie să pornim este aceea cu *k'* (cf. varianta din nota de pe p. 121), nu cu *č*; *K'ioară* este un nume de ținut (*Chioară*, *Chioar* < ung *Kövár* „cetatea de piatră“), nu de persoană; iar „*după*“ este un bucureștenism introdus în mod inconștient de dl P. în loc de „*d'epă*“ sau „*d'ipă*“. Varianta *Constantin* (Țiplea, p. 427, Nr. 10) ne arată clar că versurile

	Peștorî d'e nșauă țară,	
	D'e pă apă lučiqară	(p. 95 ⁶⁷)
apoi	Peștorî d'e nouă țară	
	După apă lučiqară	(p. 121 ⁶⁴)
și	D'i pă apă luk'ioară	(ibid., nota)

trebuie înțelese și rostite:

Peștorî d'e-a noaua țară,
D'e pă apa lu T'ioară,

deci „de pe apa“ s. „din ținutul Chioarului“.

Pe p. 98²² (*Nevasta figanului*) celim:

Acolo dac'o sosit,
In minuca d'e-a stînga
Da i-o dat cu șercuța . . .

iar în glosar, p. 234, găsim cuvântul „șercuță“ glosat „coș făcut d'e zmițele“. Varianta *Fata ghinerarului* (Țiplea, p. 426, Nr. 9) l-ar fi putut convinge pe dl P. că cuvântul *șercuță* este inexistent, iar în versul citat e vorba de *cușercuță* (cu *o* aton > *u*, cf. § LVI, § 10), căci în această soacra îi spune noră-sa:

Ie-ți traista și coșarca . . .

Pe p. 115⁵² (*Slujnica și soacra*) se găsesc versurile:

Și ei numa ș'o vădzut
Năfrămuca d'esk'edzîtă
Și la mn'izloc ponosită,

iar în glosar (p. 219) se explică *d'esk'edzît, -ă* „destrămat“. Varianta *Inelul și năframa* (Țiplea, p. 431) ne arată că, după toată

probabilitatea acest cuvânt, ar fi trebuit să fie cules în forma *d'est'izită* (cu $z < v$), căci este identic cu *d'estiită < destivită* :

Și pă margiîi d'estiită . . .

iar *tivesc* nu se rostește nicăiri *t'evesc* (cf. și *k'izitoare* „care tivește“, „tivitură“, „chenar“, p. 145²⁰ și *tizit*, p. 234).

Prin comparație cu glosarele și notele din colecțiunile citate s'ar fi putut constata că *susîg*, „lipsă“ (p. 95⁴¹ și 233) nu poate deriva din ung. *szuszék* „lădoiu, lădoaie“, pe care l-am primit în forma *susâg*, *susâi*, *susâiac* și *susuiac*, ci din *szükség* (cf. Țiplea, p. 529). S'ar fi putut adăuga etimologia lui *coctș* „vizitiu“ < ung. *kocsis*, *colduș* „sărac, orfan; cerșitor“ < ung. *koldus*, *foandi* „hingher“ < ung. *fandi*, *iție* „măsură de 750 grame lichid“ < ung. *icce* etc. S'ar fi putut vedea că d. p. forma *k'elsîgu* (cu *s*) de la p. 95⁴⁰ :

Ni s'o ținut k'elsîgu

La vremea cu susîgu,

reprodusă tot așa și în glosar (p. 223), cum arată rima din *susîgu*, nu există. Ea trebuie să fie *k'elsîg* pentru a putea corespunde ungurescului *köllség*, ș. a. m. d.

La congresul al II-lea al filologilor români ținut în Cluj, în legătură cu chestiunea atlasului lingvistic s'a discutat mult dacă e bine ca materialul să fie cules de oameni care cunosc graiul regiunii pe care o studiază, ori e mai bine ca aceștia să nu-l cunoască. Părerile au fost împărțite. Lucrarea dlui P. ne face să ne alăturăm celei dintâiu păreri. Cu toate că dl P. este un filolog cu pregătire cât se poate de temeinică, în lucrarea dsale s'au strecurat o seamă de greșeli rezultate din neînțelegere, pe care un cunoscător al graiului maramurășean nu le-ar fi făcut niciodată. Mai amintesc câteva, afară de cele citate mai nainte.

„Pă cur t'e-a da“ din versurile

D'e-ar bat'e Nșamșu doba,

Muscule, pă cur t'e-a da

Pă ținutea Muscului,

Dacă pač'e'n țără nu-i,

pentru cel ce știe că vânzarea publică prin licitație se face anunțându-se urcarea ori scăderea prețului prin bătea dobei, este evident pă cur t'e-a ta“: omul nostru dorește să ajungă „curtea“ (= „palatul“), „ținutea Muscului“ de vânzare, deoarece acesta este de vină că „pace'n țără nu-i“.

Un substantiv *ciurdăcă* (cf. pag. 31⁵⁸ și 218) nu există.
Versurile

Nu mn'i-oi găsi unu-o doi,
Fără ciurdăcă d'e boi,
C' așa-i n'eamu pă la noi.

trebuie să fie :

Nu mn'i-oi găsi unu-o doi,
Fără ciurdă, ca d'e boi,
C' așa-i n'eamu pă la noi.

(Cf. pe aceeași pagină, r. 75

C'o dzis tata că mn'i-a da
O ciurdă mindră d'e boi).

Un substantiv *orgare* „dubălar“, „tăbăcar“ (p. 61⁶² și 228: cf. și p. LX, § 25) nu există.

Orgare din

Morj, urit'e, 'n postu mare
Să-ți duc pk'leğa la orgare

trebuie despărțit în *orga-re*, deci *orga* (< ung. *varga* 1. „cismar“; 2. „dubălar“, „tăbăcar“) + cunoscutul final *-re* care se adaugă atât de des în poezia populară pentru rimă.

În *tîrî-sară* din

Numa șerpele 'nșelăchioș
Tîrî-sară 'mblin pă gîoș (p. 74⁶³),

despre care dl P. ne spune în glosar (p. 284) că e „formă ne-explicată“, un cercetător, care cunoaște graiul din Maramureș și limba veche ar fi putut recunoaște ușor pe *târî-sară* = „târî-s'ar“ (cf. *Dę-ară mai h'i frundză verdi La om cu amar aș credi*, p. 4/74 și *Mânca-te-ară ęert și fript*, Țiplea, p. 457, Nr. 12).

Pentru exemplul

N'iěj când am fo' doγ'il'it'
Șohan nu m'aj gogolit

se dau în glosar două sensuri (p. 219): „doγ'ili a dojeni, a muștră 67⁶³“ și „doγ'ilit,-ă, supărat 67⁶³“. Într'adevăr cuvântul trebuie glosat numai „supărat“ și trimis la litera *o*, căci este, fără îndoială, *ovili* = *ofili*, cu prepunerea lui *d* în vers, ca în *dalb* etc. Forma fără *d* trebuie să fie cunoscută și de Maramureșeni și se găsește și în limba veche.

Cred că un filolog de origine maramureșeană n'ar fi putut să înțeleagă greșit numele topic *Valea lutoasă* și să-l interpre-

teze și scrie „*Valga-lu-Toasă* (Cuhea)“, cum face dl P. (p. 209), nici să înțeleagă în partea întâia a lui *supre*, altă formă a lui *spre*, < *super*¹, pe *su'* = „*supt*“: *Su' pre-sara d'e Sînzienei* în loc de *Supre* (= „*spre*“, „în spre“) *sara d'e Sîn-Zierii* (pag. 167/49).

Ori câtă grijă ar avea², cercetătorul este obișnuit cu graiul său pe care-l strecoară une-ori inconștient în textul colecționat. Astfel trebuie să ne explicăm câte două, une-ori chiar și câte trei feluri de rostire în același text al dlui P. Se știe că în Maramureș se rostește *ovăs* (cf. *Doară nu-s st'ic d'e ovăs*, Țiplea, p. 468, Nr. 54, și: *Calcă grâu, calcă ovese*, Bârlea, II, p. 152), totuși dl P. culege consecvent *ováz*, cu toate că și rima îi arată că rostirea cu *s* trebuie să fie cea adevărată:

A mea ziță-î griu ales
A ta ziță-î d'e ováz (57)

Tu ești siruț d'e ováz
Eu d'e griu d'e čel p'ales (15⁶⁹)

Samăn griu mîndru p'al'es (cf. mai sus *ales*!)
Când săčer, săčer ováz (48⁶⁶).

Tot așa sânt:

Mest'ecatâ clocot'i š (= „clocotiči“): —
Tată-tău nu-î d'e p'aičji (p. 5⁹)

Că n'am părinț să cpat'e
Mamă am și nu mă cată (p. 7²⁹⁻³⁰)

Să drăn'ița' t'emn'ičjiqare,
Să șadă fet'e fečjiqarā (p. 18⁴⁹⁻⁵⁰)

D'e nu t'e ijbăsc cu dor (p. 40⁶⁹)
.....

D'e nu t'e ijbgesc cu žăle (p. 40⁷¹)

Č'e mor muț, n'enumăraț (p. 54⁴⁷)
.....

Či numa n'e ine cart'e (p. 54⁵⁴)

Mai bgi ne la capre'n coastă (p. 60⁴⁰)
.....

Cin'e dracu-o grăi bine? (p. 60⁴⁸)

¹ Cf. cele ce am scris despre aceste două forme în *Lui Nicolae Iorga omagiu*, p. 125—6.

² Iar dl P. ne asigură că a luat precauțiile necesare (cf. p. LXXV, §. 88, 2 și 3).

I-o purtat u ńeielele (p. 60⁵²)

I-am purtat un ineluř (p. 60⁶⁴)

Bătăr păru pîn clop să ıasă (p. 61²⁴)

Sie'nńinři batăr cu pk'eı (p. 61³⁰)

Și t'eile raıuluı (p. 79⁴²)

Cu k'eile 'n raj intra (sic, = „intra“) (p. 79⁴⁵)

Văd eı bugăt d'e b'ıne

Că-ı mńanca carn'e d'i mńine (sic, = „mńine“) (p. 88⁵⁷⁻⁵⁸)

Pın rák'ıř făcın k'ılin ğı (= „t'ılinńı“)

Și pın ıederı

Făcın ĉeterı

La păruřu rărıurat (= „rărıurat“)

O șădzut ș'o t'ılin cat (p. 117⁴⁰⁻⁴¹)

Să pk'ıej

Să răst'ej (p. 125²²⁻²³)

In dzua d'e H'ılipk'i apoı i b'ıne a řınea pńanru marhăle, a nu lucra nımn'ic; nu-ı bine a să k'eptăna pń cap, nu-ı slobod; nu-ı Ğin'ıua/descıřıř (p. 162³⁷⁻⁴⁰), prary Cluj

Fără ındoială sńant posibile ři oarecare varieri de rostiri¹ ca :

Nă p'ost'i-m mńana stınga (p. 92⁹)

alături de :

Mńana luı i-o năpustıt,

unde accentul hotărește rostirea cu *o* ori cu *u* (cf. ři p. 97²² ři 97³⁵), ori *frăt'ıculuı* (p. 61⁶) alături de *frăt'ıuc* (p. 61⁸), etc.

Poate fi vorba uneori ři numai de simple greșeli de tipar : *N'ăĝıunse* (p. 32⁷ ři 32⁹) = *neăĝıunse* (= „neajunse“); *nařıuńe* (p. 65⁴) alături de *nařıuńe* (p. 66²); *mortica* (p. 112⁵) alături de *mortică*; *tırdzınd* = „tırdziınd“ (p. 136⁷; cf. glos., p. 234); *tımbu-sıt* = „tımbușıt“ (p. 189¹⁷ ři 234); *ĉıreș* = „cireș“ (p. 43⁵ ři 218); *neviscă* = „nevișcă, neviĉică“ (p. 227);

Ba řo nu mńı-ı (= „mńı-oi“) cobori

Nu mńı-ı-oi lăsa creștinıı...² etc.

Totuși unele din citatele date mai sus nu se pot explica decăt ca inadvertențe în transcriere sau inconsecvențe rezultate

¹ Cf. cele ce spun la p. LXXV, ř 88, 3.

² Cf. ři : Și pńa noı nu ńe-o lăsat

C'apoı noı n u (nu de prisos strică ıńtelesul) ńe-am ři luat..

din amestecarea rostirii proprii a culegătorului, sau a rostirii presupuse de acesta ca populară, cu cea într'adevăr populară¹.

După aceste observări cu caracter principal, voi face o serie de observări de amănunt.

Pe p. LV, § 2, unde se vorbește de rostirea ă (deschis) a lui e (așeză, cămășă, mēle, etc.), care „ne întâmpină și în imperativul ă (= „ia“) 89⁵¹“ (greșit; acest imperativ se rostește ię), ni se spune că rostirea ęa „eră aproape generală acum vre-o două decenii“. Trebuie să se adauge că aceasta este rostirea pe care ne-o înfățișează colecția lui Țiplea.

¹ Când colecționatorul strein de regiune n'are nici pregătire filologică temeinică, falsifică cu desăvârșire fonetismul textelor culese. Așa este cazul cu „Textele populare din Bistrița-Năsăud“ publicate de Ecaterina Țenescu în *Grai și suflot*, vol II, fasc. 2, pp. 328—345. Dsa nu poate deosebi pe ă de î, scrie deci adeseori î în loc de ă (*să ni-o strîcțe* 333, *bucățale* 334, *sî fîpă* 341, *casă* 335, *măru* = „măru“ 335, *pădure, ridicat, mătuș* 345), deși rostirea obișnuită în această regiune este cu ă, nu cu î ca în Moldova. Cât de nesigură este colecționatoarea în acest punct, se vede din faptul că în același text, chiar în două rânduri imediat apropiate, scrie același cuvânt în deosebite chipuri (*mătușă și mătușă* 340, *măsăle* 334 și *măsăle* 335 etc.). Nu poate deosebi pe ę de ă deschis (scrie *trimțe-o* 330 în loc de *trimțe-o*, ca și cum ar fi vorba de același sunet ca în *măsăle*, cu ă deschis în silaba penultimă, scris *măsăle* 334 și *măsăle* 335; ori *iasă* în loc de *ișă*, *Pęa* în loc de *Pę* 338, *șadțe* în loc de *șăde* 345, dar *ce-i cătat* 336 = „ce-ai s. ce-i cătat“; pe *i* de *e* închis și pe acesta din urmă de ă (cf. *d'i șagă — de mișe* 329, *de pe — d'i pi* 332, alături de forma disimilată *d'i pe* 334, *D'i arde — de loc* 332, *d'i triș dzile* = „dzile“ — *de necaz* 334, *d'e metri d'i faină* 342, *d'e aur — d'i drag* 339 etc.; *trebi — trebe* 336, *trebue* 338); pe *i* de *i* (*triș* 334, 343, *triș*, 335, 343, *vine* = „vine“ 332); pe *q* de *o*: *no* = „no“ 337; pe *č* de *s* (*trafičele — dușę* 329, *bučjum* 335 — *bușjum* 336, *še caș — ce-ı cătat* 336, *čjuș — șașă* 338 etc.); pe *ž* de *ğ* și *ğ* (*aržint — arğint* 335 = „argint“, *albğișe, albğini* = „albğini“ 336 etc.; *vjermele — hjermele* 340, care în rostirea din partea locului trebuie să fie *ğermele*). Dacă *ortăci* = „ortači“ 343, *tavarăș* = „tovarăș“ 343, *Atița albğiniș* 335 alături de *atățea albğiniș* 336, pot să fie greșeli de tipar, nu pot fi decât rostiri și greșeli de-ale colecționatoarei forme ca *vino* = „vină“ 338, *necaz* = „năcaz“ 334, *mîșne* (sic), *poșmîne* 340, *Sânt gazdă'n casă* (de 2 ori, 335) = „Sânt gazde'n s. gazdă'n casă“, *de-o slobod d'i pe tine, tăt mriș și bucățale te fașe* 334 = „după tine“, *D'e cît loc îl vede* 337 = „D'e loc cât îl vede“, *d'i arğint* 338 = *dę-argint*“, *d'i aramă* 338 = *dę-aramă*“, *să vin* = 337 = „să viu“, *o azuns . . . a sosit* 337 = „o sosit“ etc. Ce să mai zicem de numeralele compuse cu *zece*, redate într'o mulțime de feluri pe aceeași pagină de text: *optsprezeče, unsprizăși, șaptespreče, noăspricea, trizăci, činčizăci* 343, ori de adausuri ca *dilingă* în loc de *d'ingă* în:

*O țigare d'i lingă cărare,
Căci inimuța mă țigare, etc. ?*

P. LIV: *Placă*, despre care se spune că este echivalent cu rom. *poftim* și fr. *s'il vous plaît*, este decalcat după ungurescul *tessék*.

P. LV, § 9: „Avem *o* în loc de *t* în *corbață*“. Pe *corbaci* l-am primit cu *o*, cf. ung. *korbács*, rut., srb. *korbač*, pol. *korbacz* și *karbacz*, în vreme ce *cârbaciu*, *gârbaciu*, cunoscute în alte regiuni, ne-au venit direct din turc. *kyrbač* ori prin mijlocire bulgară (cf. bg. *gъrbač*), *Dicț. Acad.*, II^{III} 226.

P. LVIII, § 21: Se va adauge fonetismul $m > n$ în *can* (p. 114).

P. LXI, § 29 nu s'a relevat dispariția lui $t > ȳ$ în *bodărie* (p. 107⁷³) < *bold* „prăvălie“, iar acesta < ung. *boit*, *bout*, *bót* și în *somță* (142⁶⁵) < *sonță < *soniță < *solnița; nici ivirea lui *l* prin falsă analogie în *voltum* < lat.-ung. *votum* = „*vot*“ în *Cuhea* (p. 236).

P. LXII, § 31: „S se aude ca *ș* în *paș*, *șălată*, *șfară*“. Trei lucruri cu totul deosebite: *paș* este un plural reconstruit din pluralul *pași*: *șălată* este din ung. *saláta*, iar în *șfară* rostirea cu *ș* este din pricina evoluției speciale a grupei de sunete *sf-*. (cf. cele spuse în legătură cu *șpuriu* < *spurius*, -um în *Daco-romania*, II 612—617).

P. LXIII, § 40: „*căplari* pentru *căptari* din *caporal*“ e greșit, căci *căplari* corespunde ung. *káplár*.

P. LXII, § 34: În neologismul *cavaler* l-am auzit [pe *c*] cu *g*: *gavaler* (Vad),. *Gavaler* este din ung. *gavallér*, cf. și sâs. *gawall̄r* (*Archiv f. siebenb. Landeskunde*, XXVI, 209).

P. LXIV, § 42: În *poprele* nu putem avea „metateză“, când acest cuvânt derivă din slav *podŭprĕti*, *poprĕti* (cf. Tiktin, *DRG.*, p. 1269).

P. LXIV, § 44: „*casarnie*, cu *s* de la *casă*“. Nu, ci fiindcă este corespondentul ungurescului *kaszárnya*.

P. LXV, § 45: „*boșorhodaule*“ trebuie îndreptat în *boroș-hordauăle* < ung. *boros hordó* „butoiu de vin“.

P. LXV, § 48: „Pluralul lui . . . *marhă* e *marhă* și *marhăi*“. Este greșit. *Marhăi* sau *mărhăi* este pluralul lui *mărhăe*.

P. LXVI, § 49, 5: „terminațiunea de gen.-dativ *-îi* apare contrasă în *i*: . . . *Petrovai* 112“, și p. LXXI, 1. „În legătură cu aceasta, de relevat că numele ei patronimic și l-a rostit în totdeauna cu accentul pe *-i*: *Petrovai*, care este, de fapt o formă de genitiv-dativ“. Într'adevăr însă *Petrovai* este un derivat unguresc din n. top.

Petrova + suf. ung. *-i*, care corespunde românescului *-ean, -an*, deci „*Petrovan*“ (cf. p. 119⁶⁷⁻⁶⁸: „Tăt numele lui: Văși, Anume *Pătrovaii*“).

P. LXVII, «Forma relativă *esče (dzi) 76*⁶⁹» este greșit. E vorba de demonstrativul *est* „ist, äst“, plur. fem. *este și este* (cf. p. LXVI, § 50, unde e trecut la adjective), iar *dzi* = *dzile* în rostirea maramureșenească.

P. LXX, § 72: între conjuncțiile rare trebuie trecut și să (p. 171⁴⁹; cf. și p. LXXII, § 83).

P. LXXIII, § 38: ar fi trebuit să se releve trecerea grupei consonantice *-dl-* și *-tl-* în *-rl-*: *potlog* > *porlog, pârlog* etc.

P. LXXVIII. *Rogna (Rona)* este derivat greșit din slav. *rodьnz* „al neamului de neam“. Forma *Rona* ne face să avem în vedere, pentru a explica acest nume topic, apelativul unguresc *róna* „șes, câmpie“, care derivă din slav. *ravьnz* „ebén“ (> rom. *ravân, ravân* „feucht“) Într-adevăr cele două *Rone* se găsesc pe valea *Ronei*, care a putut să-și ia numele de la șesul pe care-l transversează. Formele intermediare mai vechi ale cuvântului unguresc au trebuit să fie **rovna* > **royna* > *róna*. Din **Rovna* a putut să se nască de o parte rom. *Rogna, Rocna* (cf. slav. *pivnica* > rom. *pivniță, pimniță, pigniță*; slav. *otravna* > *troahnă* > *troacnă* > *troagnă* și *troană*; slav. *ревнь*, rus. rut. *revno* „aemulans“ + suf. *-nic* > **Revnic* > *Rehnic, Răhnic* > *Regnic* > *Rednic*¹, de altă parte ung. **Royna* > *Róna* (cf. formele vechi *Rohina* a. 1373, *Felsowrowna* a. 1390, *Alsorona* a. 1402, 1480, *Roknya* a. 1411, ap. Csánki, *Magyarország földrajza a Hunyadlak korában*, I, 451). Aceeași evoluție o arată și ung. *Kisróna*, jud. Arad, < ung. mai vechiu *Ravna*, iar acesta din slav. *rovьnz*, din care se poate explica și forma românească *Romna*. De aceeași origine trebuie să fie și *Rogna* (ung. *Kornislaka*) din jud. Someș, *Romna* (ung. *Róna*) din jud. Sălăgiu și *Ramna* (ung. *Raffna*) din jud. Caraș-Severin. În această categorie poate să intre și *Radna* (ung. *Máriaradna*) din jud. Arad, care se rostește de populație și *Ramna*. Observă că în formele românești cu *-o-* ar putea să fie amestecată și influența lui *ròvină* (< slav. *rovū* „Graben“). Întru cât însă ar fi fost în aceste regiuni și băi de metal, (se pomenește *Salifodina Rona* a. 1431, *Fodine Rona* a. 1431, Csánki, I, 451), *Rogna, Rocna* sau *Rona* maramureșeană ar putea fi identică la origine și cu *Rogna, Rocna* sau *Rodna* de pe Valea Some-

¹ Vezi și pp. 148—9 din acest volum.

şului de Sus (jud. Năsăud), care derivă din slav. *rudnъ* „de metal“ prin mijlocirea limbei ungureşti (cf. ung. *Radna*), căci numai în aceasta *u* slavon > *o*¹, iar direct din slavoneşte ne-ar fi rămas în forma *Rudna* (cf. *Rudna*, jud. Torontal, *Ruda* şi *Rudubaia*, jud. Hunedoara; *Rudăria*, jud. Caraş-Severin etc.)².

Dintre numirile de localităţi „cu originea nesigură sau necunoscută“ de pe p. LXXVIII, unele au etimologii cunoscute, dar dl P., neştiind ungureşte, n'a avut putinţa să le cunoască. Astfel pentru *Şieu* şi *Şieuf* nu este nevoie să recurgem la etimologia populară „şi eu [aud apă]“, când se ştie că acest nume derivă din ung. *Sajó* < *só*, *sav* „sare“ + *jó* „râu“, „apă“ (cf. pentru sens: *Slătioara*, afluentul Izei, *Sărata*, *Sărăţel*, germ. *Salzach* etc.). Acelaşi *jó* + suf. topic ung. -*d* trebuie căutat şi în *Ieud*, nume de râu şi localitate, şi în *Iodişor* < ung. *Iód*³. Etimologia populară (< „[aci] je ud!“ , ca şi *már ama rossz!* > *Maramaros* > *Maramureş*), poate să fie interesantă din punct de vedere folkloristic, din punct de vedere ştiinţific însă este inacceptabilă. *Şugătag* ul nu derivă din compoziţia hibridă ung. *sóvágó* + germ. *Tage*, deşi o ocnă de sare se găseşte acolo încă din 1355 (Csánki, I, 452), ci din ung. *sugatag* „vad“, „agesturi“, un derivat cu sufixul -*atag* din *sugá*, *suga*, idem (cf. şi *sugó*⁴, *sugás* „vad“, „agesturi“, ap. Szinnyei, *MTsz.*, II, 434). *K'icuiu* = *Picuiu* (v. Glosar) „pisc“, care a fost lămurit de cl O. Densusianu în *Graiul din Ţara Hoşegului*, p. 54 (< *pīcculus - *um* < *pīcc-*). *Muşţęata* derivă din *muşchiu*, iar *Codravă* nu poate fi despărţit de *codru*, din care a fost derivat cu suf. sl. -*ava*, pe care-l regăsim şi în partea finală a lui *Berşabă*, *Bârţabă*, prin asimilaţie < *Bârşava s. *Bârţava* (cf. *Cârlibaba* < *Cârlibab* < *Cârlibav* < *Cârlibah* = *Karli* s. *Karl* + *Bach* „pârâu“), care poate derivă, în cazul că forma cu *ž* este cea originală, din

¹ Cf. *obrusū* > *abrosz*, *čudo* > *csoda*, *krupa* > *korpa*, *užina* > *ozsona*, *sluga* > *szolga* etc. ap O. Asbóth, *A szláv szók a magyar nyelvben*, Budapest. 1897, p. 23 şi 24; Z. Gombócz, *Magyar történeli nyelvtan*, III, 2, Budapest, 1925, p. 17 şi I. Melich, *Magyar Nyelv*, XXII—1926, Nr. 1—2, p. 2.

² Observ că sâs. *Rudnă* (lad) alături de mai noul *Rodnă* (G. Kisch, *Nordsiebenbürgisches Namenbuch*, Sibiu, 1907, p. 108) păstrează vechiul fonetism slav, pe care au trebuit să-l aibă odinioară şi România.

³ Cf. mai pe urmă I. Melich, *A honfoglalási Magyarországnak*, partea I, Budapest, 1925, p. 10.

⁴ Acestuia îi corespunde *Şigău*, vâlcea (Budeşti).

sl. *brzxa* „iute, repede“ (cf. rut. *borzjy*, comp. *boržij* etc., și numele apei și-a localității *Repedea*, precum și islazurile *Răpedea-mare* și *Răpedea-mică* care se află în nemijlocită apropiere de *Borșa*, precum și *Bârzava* jud. Arad, numită ungurește *Berzova* și *Marosborsa*)¹, iar în cazul că forma cu ș este originală, din n. pr. pers. ung. *Bors* < *bors* „piper“ (cf. *Borsova*, *Borzsova*, *Beresava*, *Borsova* în com. Bereg, *Borsova* în com. Szabolcs, *Boršuva* în com. Zolyom, *Borsova* în jud. Ciuc)². Explicarea din urmă ne lămurește din punct de vedere fonetic mai ușor pe *Borșa* vechiu *Borsua* (cf. *Borșa* jud. Cluj, *Borș*, *Borșa* jud. Bihor etc.) care incontestabil trebuie să fie în legătură cu radicalul *Bârșabei* s. *Bârjabei*.

Cât privește apa și localitatea *Săpânța*, numită și *Sapnița*, ung. *Szaplonca*, vechiu *Szoponca* (Csánki, I, 452), despre care ni se spune că „pătura intelectuală se complace a o derivă din lat. *sapientia*“, precum și dealul *Piatra Săpânței*, *Săpânța-Șipotului*, *Săpincioara*, *Trei-Săpințile*, este evident de origine slavă (probabil < *szpō*, *suti* „spargere“ > *jesep*, *jespa* „Sandbank, Schotter“, *isърпънъ* „sandig“; cf. și ung. *iszap* „năsip“, precum și însuși rom. *năsip*, *nisip* < vbg. *nasъръ* > nsl. *nasip*, srb. *nasup*, —*syp* etc. Pentru sufix cf. n.-sl. *osepnica* „Masern“, bg. *sipanica* „Blattern“, derivate din același radical).

Pe p. LXXIX ni se spune că denumirea *Marmadzău* a „Sighetului Marmației“ sau „Marmației“ „trebuie considerată ca o falsă interpretare a celei de *Marmația* sau, poate, o corupere a acesteia din urmă“. Ca și *Sighet*-ul însuși (< ung. *sziget* „insulă“), și *Marmadzăul* este de origine ungurească și-i corespunde ung. *Mára-mező* „câmpia Marei“, deci, evident, „Marmația“, forma latinizată a lui *Marmazău*. În acest sens trebuie deosebit *Marmadzău* de acel din expresiunea „vin de Marmazău“, s. „vin marmaziu“ (p. LXXIX), care este „vin de Malvasia“³.

¹ Cf. Dr. Somogyi Gyula, *Arad vármegye és Arad sz. kir. város monographiája*, vol. III, Arad, 1913, p. 167, Nr. 167.

² Gombóc- Melich, *MEtSz.*, 492—3; I. Melich, *A honfoglalási Magyarországnak*, partea 2, Budapest, 1926, p. 120.

³ Bârlea I, 50; cf. și Șăineanu, *Dict. univ.*, s. v. care crede că ne-a venit prin mijlocire sârbească. Acest vin grecesc din *Napoli di Malvasia*, s. *Monembasia* (Laconia) eră foarte obișnuit în comerțul românesc vechiu, cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, pp. 64, 73 ș. u., 76 ș. u., și 157; *Handel und*

Prea sumar mi se pare tratat lexicul (pp. LXXIII—LXXIV, § 84—85). Fără o statistică a cuvintelor de deosebite origini, făcută după cercul de idei în care intră ele, e greu să ne facem o iconă clară despre intensitatea influențelor streine exercitate asupra acestei regiuni. Autorul ar fi putut fi scutit de această statistică doar în cazul când în glosar s'ar fi dat etimologii pentru toate cuvintele, ceea ce nu se face.

Dacă s'ar fi făcut această statistică etimologico-culturală, s'ar fi putut constată că într'adevăr influența streină „cea mai pronunțată“ este cea ungurească, nu cea ruteană, cum afirmă dl P. Și e și firesc, căci influența ungurească a fost mai multilaterală: a intrat prin viața socială, agricolă, comercială, industrială, bisericească, militară, prin administrație etc., în vreme ce cea ruteană s'a restrâns numai la o parte din aceste căi de infiltrațiune. Influența ungurească din această regiune este atât de puternică, încât ne-a dat și o seamă de prepoziții (*alean*, *aleatiu*, născute din postpozitivele *ellen*, *elött*), ba chiar și o conjuncție pe de „ci, dar“¹, care nu poate fi decât < ung. *de*, idem în exemplele care urmează²:

BCU (Pej tu, inimă cu amar, ity Library Cluj

Nu plînge-atîta'n zădar;

D' e te lasă maș la modru,

Că-î trăi ca frunza'n codru

(p. 104⁰)

Când în Țiligrad o'ntrat

Tăt în crîzmă s'o băgat

D' e mîižlocu pk'jadzuluj,

La crîzma 'mpăratului

(p. 1067²)

Wandel in der Moldau, Czernowitz, 1912, p. 37, 45, 135, 144, 183; Șt. Metes, *Relațiile comerciale ale Țerii Românești cu Ardealul*, Sighișoara, 1921, pp 125, 127, 130, unde se citează și o seamă de documente, la care se mai pot adauge și altele.

¹ În legătură cu aceasta observ că *clop* „pălărie“ < ung. *kalap* n'are a face nimic cu *calup*, cum crede dl Pușcariu în acest volum, p. 682 și 683, nota, ci ung. *kalap* (ca și *ciacău*, ung. *csákó*, reconstruit dintr'un mai vechiu *csákós süveg*), este o reconstrucție din mai vechiul *kalapos süveg*, iar acesta-i corespunde germanului *Klapp-hut* (cf. Lumtzer—Melich, *Deutsche Ortsnamen und Lehnwoerter des ungarischen Sprachschatzes*, Innsbruck, 1900, p. 144).

² Nu e probabil că ar putea fi vorba de interjecția *de!* „nun ja!“ (cf. și srb., alb. *de*), nici de conjuncția *de* (< lat. *de*) care n'are sens adversativ (cf. *Dacoromania*, III, 251—272).

Asară pă scăpătat
D'e greu șalău mni-o pk'ikat
Nouă buț o d'eșärtat...

S'ar putea chiar ca în *Brăilăt din Astădz lunj și mîne-î marț* *Și-î târgu la Brăilăt* (p. 100³⁶) s'avem de a face cu sufixul local unguresc *-t* (cf. *Kolozsvárt* „în Cluj“ etc.)¹. Totuși cf. și *paust* = *paus* (p. 25¹⁰)².

Statistica elementelor ungurești este mai ușor de făcut. Mai anevoie este a celor rutene, pe care le deosebim cu greu de celelalte elemente de origine slavonă. Tocmai de aceea în această regiune trebuia să li se dea deosebită importanță. A ne opri numai la *cumți* s. *cunți* < *kontati*, e prea puțin. Cel puțin aceeași atențiune o merită și *agori*, *bezdilă*, *cuželcă* s. *cujeică*, pentru care cf., cele ce am scris în *Dacoromania*, I, 294, *dutcă*, dim. *dutcuță*, *halușcă*, *kok'eli*, *hleab*, *hoaspă* < *ospa* (Miklosich, *Et Wb.*, 374), *homoti*, *horilcă*, *hrebăn*, *hăt* < rut. *het*, (i) *zmolenče*, *luști*, *măhăi*, care se găsește și în textele vechi, *năturni* < aor. lui *naturiti*, *nežid* (= „năjit“), *pačoș*, *peteică*, *radăș*, *chiselită*, *vetri* alături de care trebuie citat și *votri*, *žib*, *zadie*, asupra originii căreia cf. *Dacoromania*, I, 306—7, etc.³ Library Cluj

Și elementele germane merită un studiu mai amănunțit din aceleași puncte de vedere. Dacă unele sânt mai nouă și sânt venite prin militarie (*bruțac*, *folgatăr*, *glet*, *rătări*, *sanateț* s. *sănăteț*, [*ghe*]-*vermașină* etc.) ori prin comerț (*ștrimpi* s. *ștrinf*, poate *felderă*, *ton* „butoiu“ < *Tonne*, *treifus* etc.), altele sânt evident mai vechi și arată un traiu mai îndelungat și mai intim al Românilor cu coloniștii germani din Maramureș (*bândură* < säs. *Bandel*, *corfă* < säs. *Korf*; *dârlăi*, *dârlaiu* < säs. *durrain* s. germ. *dudeln*, cf. Lacea, *Dacoromania*, III, 743; *grindea(uă)*, fem. lui *grindel* < säs. *Grendel* = germ. *Gründling*, Lacea, *Dacoromania*, III, 752; *luft* < *Luft*, *șterț* < *Sterz*, apoi toponimicele *Știol* < *Stolle*; *Cuhe* < gms. *Kuche*; *Vasăr* < *Wasser* etc.).

¹ Acest *-t* se deosebește de *-t* dela acuzativ, pe care l-am primit în *but*, *căput*, *valost* și *tărhat*, pentru care cf. acest volum, p. 753—4.

² Observ că adaugerea unui *-t* la sfârșitul cuvintelor este obișnuită și în săsește. cf. *Hattert* < *határ* (> rom. *hotar*) etc.

³ Observ în acest loc că *bărcă* din *oaie bărcă* s. *bârce* „oaie cu lână țigaie“ „mândră și creată“ (p. 215), probabil nu este decât rut. *byr'ka* „Schaf“, cf. și mor.-čeh. *birka*, slov. *birka*, ung. *birka*, etc.

Glosarul ne mai arată o mulțime de provincialisme vechi de origine latină care merită să fie relevate deosebit *adinte*, *atuncinea*, *blăm-blem*, *bucăli*, *dept*, *dipt(ce)* < *derept(ce)*, *buciu*, *căsariu*. *duroare*, *depărat* „zmuls“, *fat'e*, *făt'eriu*, *fătăciune*, *făurariu* „februar“, *genune*, *lăureasă*, *măiastră* „vrăjitoare“, alături de care trebuie să pomenim pe *săiastră* „zână“. p. 138⁶, care ar putea fi derivat dintr'un *sagister, -ra, -rum < *sagus* -*saga*, cf. și *sagio*, -ire „a adulmecă“ ori dintr'un *saevister, -ra, -rum = *saevester. -ra, rum, apoi *mărin*, *măresân*, *nat*, *neguță*, *învită*, *păreasă*, *pedestru*, *presân-să*, *sărune*, *stresină*, *strolibătură*, cf. *sturluibat*, *strulubat(ic)* < **astrolabiat*us, ap. Tiktin, p. 1522, etc.¹); evoluții de înțeles interesante (cf. afară de *aprinde*, *cinii*, *gușe* (*izmolenci*, *tună*, *vetri*, *vlăstos*, *ziță*, relevate de dl P., încă câteva: *amn'istui* „a (se) liniști“ < ung. *emészt* - „consumă“; *apără* „opri“ < *apparare*; *borgil* „medic“ < ung. *borbély* „bărbier“, vechiu „medic“; *câni* „a se împiedecă la cetit“; *còpk'il* „copil din flori“, *cui* „păhar de horilcă“; *cărbunel* „iarbă ce crește pe munte“; *gorgan* „tare“; *homotî* „a (se) înșelă“ < rut. *homút* „Kummet, hölzerner, gepolsterter Ring, der den Pferden auf den Hals gezogen wird, um daran die Fimerstangen, das Krummholz zu befestigen“; *înpelîțat* = *înpelițat* „măreț“; *latină* „om rău“; *mai* „mai bine“ — „*De cât noră Turcilor Mai mâncare peștilor*, p. 123⁵⁸, 124⁷ —; *mărădic* „eredă“ (< ung. *maradék* „rămășiță“), *mărturie* „târg de săptămână“²; *pedestru* „slăbănog, neputincios“; *predat* „dat de soarte“; *ș'imp* < *schimb* „parul pe care se sprijină vârtejul“; *tâlni* (*a se*) „a se întâmplă“ și „a (se) întâlni“ < *tâlâni, iar acesta < ung. *talán* „poate“, cf. acest volum, p. 159; *țipă* „aruncă“, etc.); derivate și compuse rare (*armos* „înarmat“, *mătricoasă* „ființe supranaturale“, probabil < *mătrici*, s. *mătrice* „reumatism, dureri reumatice“; *săhâlbar* „cărbunar“, *domnar* „boier“, „cărturar“; *'ndesoare* „constipație“; *Indrelușă* „Sf. Andrei“, *preuș*, -ă „oaie cu roș pe pânțecă“³; *cărărau* < *cărare* „derbedeu“.

¹ Între acestea nu este nici unul din cele relevate de dl P. ca „apropieri nord- și sud-dunărene“ (p. LXXXI).

² Evident pentru că în ziua de târg „auzitoriul“ împărția judecata, iar oamenii mergeau nu numai la târg, ci și ca „mărturii“ în același timp. Tot „mărturie“ i se zice târgului de săptămână și la Năsăud.

³ După Weigand, *Jahresbericht*, XVI, 227 „Schaf (Ziege) mit weissem Fleckchen (Häubchen) auf dem Kopfe“ < *priu* „gefleckt, scheckig“, iar ace-

păscălău „loc de pășunat“ < *paște* după analogia lui *cosălău* „loc de cosit“ < ung. *kaszáló*; *gongoiu* „țigan“, *ciole* „minciuni“, postverbal din *celui* < ung. *csal-*, cf. *moșcoală* „cuvânt de ocară“, ap. Bârlea II, p. 140, < *moșcolî močcolî*, iar acesta < ung. *mocs-kol-*; *asorit*; *despunge* după *împunge*, *desgădui*, după *îngădui* < ung. *enged-*; *îndzuat* „expus la lumina zilei“, *impk'irilat* „frumos, înverzit, înflorit“ [câmpușu] (p. 106⁵⁰) < ung. *pirul* „a se roși“, *împulăi* „a alungă cu urlete“, *însăcurat* „asecurat“, *învăerat* „apăsat“; *prevedea* = *priveghea* „a țineă lumina înainte“, probabil „înaintea mortului“ etc.).

Cunoscute, deci de prisos, sânt etimologiile de felul celor următoare: *ad'eu* < ung. *ágyú*, *barnă* < ung. *barna*, *cararabă* < ung. *karalábi* (sic, l. *karalábé*, *kalarábé*), *căplan* < ung. *kaplán*, *corhaz* < ung. *kórház*, *kort'î* < ung. *korty* (nu *korty* [an]!), *d'elântui* < ung. *jelent-*, *folgatăr* < germ. *vergattern*, *glet* < germ. *Glied*, *ghejzeș* < ung. *gözös*, *hamn'eș* < ung. *hamis*, *hatra* < ung. *hátra*, *hognoși* < ung. *hadnagy*, *h'etică* < germ. *Hectik* (cf. *ἐκτιχός*), *h'idoș* < ung. *hidas*, *hunsfut* < ung. *huncut*, *huncfut* (< germ. *Hundsfott*), *husoș* < ung. *huszas*, *Ilonca* < ung. *Ilonka*, *t'erțău* < *tertivus, -a, -um (Pușcariu, *EtWb.*, p. 161, No. 1740), nu din *tertius*, -a, -um, cum scrie dl P. (cf. *țerț* în *an-țerț*), *ketve* (mai probabil *kedve*, cum cere și -v- și se aude în alte părți) < ung. *kedv*, cu suf. -poses. *kedve*; *laște*, plur. lui *lașcă* < ung. *laska*, *mălăcșag* < ung. *mulatság* (nu *malatság*!), *Qarmegi*, *Qarmed'e* < ung. *vármegye*, *obșit* < ung. *obsit* (< germ. *Abscheid*), *poftilat* < ung. *patyolat*, *roștein* < ung. *rostély*, *ruf* < ung. *röf*, *sansiu* < ung. *szekfü*, *sabăcșag* *săbășag*, < ung. *szabadság*, *sin*, *fin* < *filianus*, *șagău* < *sóvágó*, *șirgen* < *sürgöny*, *șpărgă* < *spărğa*, *solgașbirău* < *szolgabíró* (cu -ai- probabil din [alá- s. alázatos] *szolgája*), *somșid* < ung. *szomszéd*, *șaică* < ung. *sajka*, [ghe]vermașină < germ. *Gewehrmaschine*, *toc* < ung. *tok*, *vindic* < ung. *vendég*, *vonotău* „tren“ < *vonat* etc.

Greșite sânt etimologiile următoare: *alățatu*

sta < *prian* „Schecke“, care derivă din srb. *prljan* „beschmutzen“, *prljat* „gefleckt“, ori chiar dintr'un srb. **prl'uša*. Tiktin, DRG., p. 1248, dă și formele *prin* și *prior* și le derivă din lat. *p r i v u s* „eigentümlich“. După dl Diculescu ar fi dintr'un gr. *περι-ρούσιος „rings umher oder am Rande rot“ > *prerus > *preuș* (v. acest volum, p. 442)

„în preajma“ < a + sl. *lěti* „frumos; splendoare“, în loc de ung. *előtt* „înainte (cf. acest volum, p. 751); *bed'earcă* „covăţea pentru chiag“ < rut. *breda*, în loc de < ung. *vederke* „vadră, găleată mică“, care a trebuit să dea în româneşte *ved'earcă*, cum probabil se şi rosteşte cuvântul (cf. *zid'eră* < ung. *veder*); *bontozul* „a împrăştiă, a deranja“ < ung. *bont-*, în loc de *bontoz-*; *borozău* „pivniţă cu vinuri“ < ung. *boroz-*, în loc de *borozó*; *bosorcoi* [sg. *bosorcoale*, *bosorcaie*] „vrăjitori“ < rut. *bosorka*, în loc de ung. *boszorkány*; *bozălu* „a fugi din pricina căldurii (despre vite)“ < ung. *borzol-*, în loc de < *báz!* (cf. *bázü*, cu acelaşi sens, subst. *bázaiu*, *bázăială*, precum şi *bázălău* etc.) + suf. *-ălu* (ung. *borzol-* ne-a dat pe *burzului* „a zbârli“, care a rămas neexplicat); *coači* „potcovar“ poate fi şi < slav. *kovač*, din care este şi ung. *kovács*; pentru *coh* „vatra dela gura foalelui, în care se înroşeşte fierul“ cf. şi ung. *kohó* „făurărie“ (< germ. *koch-*) alături de rut. *koh*, care şi el este probabil un ungurism; *coldui* „a cerşi“ trebuie derivat din rad. ung. *kold-*, nu din *koldul-*, derivatul celui dintâiu, căci din *koldul-* am avea *coldului* s. *colduli*, cf. şi rus. *koldovat*, s.-cr. *koldujem*, *koldovati* slov. *kolditi*, *koldovati*; *corfă* este din săs. *Korf* = „Korb“, nu din ung. *korba*; *cunh'e* „bucătărie“, „măncare“ este mai aproape din punct de vedere fonetic de ung. *konyha* decât de rut. *kúhňa* (cf. rus. *kuhňa*, pol. *kuchnije* etc.); interjecţia *cuş!* „marş de-aici“ poate fi mai curând din ung. *kuss* sau germ. *kusch*, *kusch-dich* (< fr. *couche-toi*), decât din rut. *kuš*, care este de aceeaşi origine; *çiuteşiu* „copil“, plur. *çileği* „familie, copii“, cum arată *-şiu* final poate fi mai curând din rut. *çel'ad'* decât din ung. *cseléd*, care este şi el de origine slavonă; *çinăltălu* „a curăţi tăind“ este mai aproape de ung. *csinál* „fac, pregătesc“ (cf. part. perf. pasiv *csinált*) decât de rut. *(po)çinati* cu care de altfel are aceeaşi origine; *delănţul* (*a se*) „a anunţa, a se prezentă“ este greşit în loc de *d'elântul*, iar acesta nu poate deriva din substantivul unguresc *jelentés*, ci din verbul *jelent-*; *distălu* „a ferchezui“ nu poate deriva din ung. *disztelen* care înseamnă „fără podoabe, urît, necuviincios“, ci din ung. *adjusztál*, *agyusztál* (cf. lat. *adjustare*, germ. *adjustiren*, fr. *ajuster*, din care avem rom. prov. *adistă*, *Dict. Acad.* I, 44), care înseamnă tocmai „a găti“, „a ferchezui“; lui *d'ilişi*, *ğiulişi* „a (se) strânge“ nu-i corespunde ung. *gyülésez-*, ci este un derivat al substantivului *d'iliş*, *ğiuliş* < ung. *gyülés*

„adunare“; *h'iboș* „defectuos“ nu este din rut. *hibo*, pentru care cf. ung. *hiba* „defect“. ci din ung. *hibás* „defectuos“; *izvarniță* „zăr“ este evident dintr'un slav. *izvarnica* < pref. *iz-* „aus“ + *variti* „a fierbe“ (cf. bg. *izvara*, *izvarica*, *izvarka* „fel de urdă din zăr fiert“, la fel cu arom. *giză* (alb. *giza*); rus *izvarka* „drojdie, rămășiță“, iar pentru sufix *varnica* „locul unde se fierbe“), nu din *zavariti* „a începe a găti bucatele“; *lăcrămație*, cum se știe, nu este din *lacrămă*, ci *reclamație*, modificat prin etimologia populară sub influența lui *lucrămă*; *lezin* „flăcău, hoinar“ nu poate deriva din punct de vedere formal din *lézengö* „tândală, derbedeu“, ci este < *legény* „flăcău“, „călfă“ > *leghin* > *lezin*¹; *mocl'ină* „loc močiros“ poate corespunde nu numai rut. *moklina* (< *mocli* „muiat, udat, ud“), ci și lui *mokrina* (< *mokryi* „ud, umeđ, muiat“), care ne-a dat pe *mocrină* din alte regiuni (d. p. Năsăud), cf. *sciptură* = *scriptură* etc.; *prăbălău* este de-a dreptul din ung. *próbaló*, nu un derivat românesc (din *próbal-*; *rătări* „a se întoarce, a plecă, a dezertă“ n'are a face nimic cu ung. *rátérit*, din care n'ar putea deriva nici formal, ci, ca și formele *rătăli*, *rătălu* este < germ. *retirieren*, din care e și ung. *retiral-*; *sugnă*, *sumnă*, cum arată fonetismul, derivă mai curând din slav. *sukno* decât din ung. *szoknya*; *sușig*, cum am amintit, este din ung. *szükség*, nu din *szuszek*; *ștrinfli*, *ștrinfli* este < ung. *strimpfli* (< bavar. *Strimpfl*), nu din germ. *Strumpf* (prin jargonul evreesc); *taler* < ung. *tallér* poate fi venit și de-a dreptul din germ. *Thaler*, cel puțin prin unele regiuni; *trăfui* „a glumi“ este un derivat din ung. *tréfa* „glumă“ (cf. *trufă*), nu-i corespunde direct ung. *tréfál-*; *t'inzañe* „chin(uire)“ este un derivat cu suf. *-anie* al lui *chinzui* < ung. *kinoz-*, nu-i corespunde de-a dreptul ungurescului *kínzás*.

Interpretări greșite:

A *arăstui* (*a să*) este interpretat „a (se) prezentă, a (se) arată“. Cuvântul, ca și etimologia lui sânt cunoscute (< ung. *ereszteni* „a lăsa, a slobozi“, cf. *Dicț. Acad.*, I, 222, unde se dă numai sensul de „a face strigările pentru căsătorie, la biserică, a vesti“, deci „a da drumul să se căsătorească“, comunicat de I. Corbu din Zagra, jud. Năsăud). În Maramureș acest cuvânt e vechiu. Pe un *Pentecostarion* din Iași 1753, păstrat în biserica

¹ Dim. *lezieș* „călfă, fecior mai mărișor“, Bârlea, II, p. 116.

din Desești, se notează: „Acesta sfântă carte Pentecostarion l-au cumpăratu Romanu Danu, cu soța sa, Odochie, și fečor a lui, Timohie, și fata, Mărie, și Gahie, și Todor, și Ion, drept 12 florinți, și au datu în biserica la hramul Paraschevei în Desești, ca să fie pomană pântru păcatele lor și a parântilor săi și a tot rodul său și care preut va fi slujitor în biserică, ca să-i pomenească tot rodul lui, și, de să va strică, s'o a răstuiască la cine a mărădui din elu, ca să o togmască...”, deci să o „sloboadă”. Deși întrebuițat reflexiv, tot sensul de „a slobozi” sau „a se slobozi” (despre lapte) îl are și în:

Zițalu n'are cu ce-l hrăni,
La stăpână' n'are cu ce s'arästui (p. 126¹⁶).

G'ițalu n'are cu ce-l hrăni
La gazdă n'are cu ce s'arästui (p. 139⁵¹).

G'ițalu n'am cu ce-l hrăni
La gazdă n'am cu ce m'arästui*.

Biztoș, -ă „trist”. Versul în care se găsește este:

Sosit-o veste în țară,
Zălnică, biztoșă-amară (p. 14³⁵).

Ungureșcul *biztos* însemnează „de bună seamă, fără îndoială”; același sens trebuie să-l aibă și *biztoș* (așa cred că este în vers!) din versul citat.

Cari, glosat după o comunicare „diavoli” (p. 216), din: „Să luară pă cale, pă cărare Nouă cari Nouă ogari” (144^{13, 27}) este, evident *gari*, variarea lui *ogari*, schimbată sub influența lui *cariu* „Holzwurm”.

Cărăbgiță glosat „mare și groasă” (p. 216) din „Pulpa a si ca donița, Țițale la cărăbgițale” este evident diminutivul lui *carabă* „parte a cimpoiului” (cf. Tiktin, DRG., p. 289, unde se arată că acest diminutiv se întrebuițează și la Crișeni; cf. și srb. *karaba* și *karabice*).

Cătañe se desparte greșit de *cătană* „soldat, militar” și se glosează „militărie”. Într'adevăr *cătañe* din locuțiunile „Din cătañe m'o luat” (p. 21⁴⁵) și „Și'n cătañe d'e plecat” (p. 22⁵) este pluralul lui *cătană*. De relevat în aceste locuțiuni este mai curând întrebuițarea lui *în* cu sensul de „între”, „în numărul” [cătanelor].

¹ Se înțelege „în donița” sau „șuștar”.

[* Și al nostru *a se răslî* derivă tot din ung. *ereszteni*. Sensul primitiv eră „a se slobozi asupra cuiva”. S. P.]

Gâf, care are pluralul și *gâfi*, nu numai *gâfuri* (e întrebunțat și ca interjecțiune sau strigăt pentru alungarea porcilor, ca și *haț* și *hât*, iar în forma inversă *țugu!* > ung. *czuga* și *czugó*, pentru chemarea acestora) are la origine sensul de „purcel“ (așa îl știu din satul meu de naștere Zagra, jud. Năsăud), apoi prin extensiune „miel, ied“ (cf. *Dicț. Acad.* II^{III}, 235). Cuvântul derivă din slav. *гъкъ*, *гукъ* (v. *Dacoromania* III, 108c).

Harca din:

Ș'acolo au aflat pă harca hărărilor

Pă mama peștilor

(p. 83⁵²)

n'are a face nimic cu „hărăcă“, c m se glosează, ci este < *harcsa* „somm, barb, silur“, deci pește.

Homor (p. 77⁷), glosat „pleava grâului ciuruit“, este evident *mohor*, cu metateză.

Huzdup, „formă neexplicată (p. 146³⁷)“, este, ca și *țup* din versul anterior cu care rimează, o interjecțiune prin care se explică căderea repede a unui lucru¹.

Hliziț din „Cu ok'ii zgâiț, cu dinții hliziț“ (p. 144¹⁹) cred că e glosat greșit „h'iboș, care să clătea“, chiar dacă această glosare este o comunicare. A *hlizi* înseamnă „a zâmbi, a râde prosteste și fără rost, a rânji (v. *Dicț. Acad.* II^V, 394).

Lule (cf. „*H'ei, lule, puiu tatii*“ p. 103⁷⁶ și *liule, liuliu coconu*, Țiplea, 523), nu se întrebunțează numai ca interjecțiune, ci și ca substantiv în sensul de „leagăn“ și „copil în leagăn“, mai ales în forma diminutivă *liuliuț* (Bud, p. 79; Bârlea, II, p. 119 și 300) Cuvântul derivă < rut. *l'ul'i - l'ul'i, l'ul'aty* „ein-lullen“, *l'ul'ka* „Wiege“ (pentru celelalte limbi slavice cf. Berneker, *SEW*, p. 759).

Luțifer din *Rău m'a bate luțiferul Cel ce-i tare ca și fierul* (p. 192²²) este, evident, „căpetenia dracilor“, nu „luceafărul“. E vorba doar că „Diavoliu țin sfat cum să piardă pe Isus“ (cf. mai în colo „Belzebuc“, „Sârsăilă“).

Meștire cred că este *meșter*, cu metaplasma (cf. *primare*,

¹ In acelaș loc *pipirig* vrea să zică „pitigăiat“, „subțire“ („mijlocul furnicii“), iar glosarea populară „grăunte care să face pă holde“, după care dl P. pune semnul întrebării, pare a fi rezultatul confuziei cu *pipirigul* sau *țipirigul*.

Sirete etc.), nu „meșteșug, știință“, iar versul „*Io d'e-aș ști meștire mare*“ este corupt și trebuie cetit:

Io d'e-aș sí (= „fi“, „si“) meștire (= „meșter“) mare
 Meștiri-ș-aș căpk'itan
 Și major di cîj mai mare.

Mînrui din „*Apoi Ginăraru nost Grof Radeșk'i o mînrui Italia*“ nu înseamnă „pacifică“, ci „câștigă, cuceri“ (< ung. *nyer*, idem).

Mocăș înseamnă mai curând „veveriță“ decât „nevăstuică“, căci „veveriță“ înseamnă și ung. *mókus*, din care derivă.

Moržălit nu poate fi interpretat exact cu „zbărcit“, chiar și dacă e vorba de buze. căci ung. *morzsol-*, din care derivă, înseamnă „a sfărma prin frecare, a zdrobi“.

Asupra posibilității legăturii dintre *noii* descântecelor și numeralul *nouă* a atras atenția mai înainte T. Pamfile, *Boli și leacuri*, București, 1911, p. 13 și 38. În Maramureș, când se rapoartă la „picurii de apă, se numesc și „*ziori*“:

Mă uitai pe râu în sus,

Vedeai 99 de ziori

A sfântului soare surori.

Și între ele m'o luat

Și de ură m'o spălat. . .

(Bârlea, II, 341).

Bârlea, pentru a explica acest cuvânt, se gândește la *zori*. Dar tot el adaogă că „*ziori*“, „se mai zice și la picăturile ce cad de pe roata morii“. Este vorba deci, evident, de pluralul lui *vioară* din *apă vioară* „apă curgătoare“, pentru care cf. *Dacoramața* II, 615—623.

Moimă „dureri subsuară“ (p. 125³⁸ și glosar, p. 226) este explicat mai bine la Bârlea, II, 354, care vede în *moimă*, *moimată* „un joc de cuvinte“ pentru *uimă*, adaogă că „*uimă* sau *moimă* se zice și scurtă și tragăn“ și „sânt niște umflături, mai ales sub bărbie la gât, la subsuori“.

Norățoare din *Eș am limbă norățoare Dau feșorii la prinsoare* (p. 227) cred că e o formă coruptă în loc de *omorătoare*¹.

Nu se explică *organ*, despre care ni se spune că ne întâmpină „numai în expresiunea *organ d'e zăle*“ (p. 28). Versurile

¹ Măria Pasăre Pătrăuș, care a corupt acest cuvânt, corupea consecvent și pe *Constantin* în *Constansin* (cf. p. LXIII, § 38, 13).

și

Cum și-ar fa ok'ii vâlcele
Și gura organ de zăle

Mni să fac ok'ii părău
Părăuș d'e lăcrămn'ele
Și gura organ d'e zăl'e

ne arată clar că este vorba de instrumentul muzical *organ* * s. *organe* „orgă“.

Ostui (*a se*) trebuie să fie identic cu *a se ostoi*, *a se osteiă*, deci înseamnă „a se liniști“, „a se astâmpără“, nu „a petrece, a se desfătă“ (cf. Tiktin, *DRG.*, 1097). Așa trebuie înțeles și versul *Cu r'ine m'oï ostui* (p. 117⁸⁷).

Permeči din

D'e zăl'e și d'e urit
Fața ni s'o permečit
Ca pământu s'o negrit

(p. 53⁹¹).

subt influența versurilor următoare

D'e zăl'e și d'e bănat
Fața ni s'o strămutat

este interpretat cam vag prin „a se schimbă“, „a se strică“. Poate eră mai aproape de adevăr sensul „a prigori, a obloji, a muiă, a udă“ (cf. rut., rus. *primačivati*, *primočita*, idem; rom. [*ud*] *meciu* etc.).

Pentru *Pesida*, glosat, ipotetic, „Pesta“ din versurile:

Trii crai d'e la răsărit
Cu steașă o călătorit;
Trii crai d'e la *Pesida*
Încă i-aduce steașă

să se compare colinda „*Trei crai de la răsărit* . . .“ (Gaster, *Chrestomatie* II, p. 139, *Rev. ist., arh. și fil.* II¹, p. 101, A. Pann, *Versuri sau cântece de stea și de Vicleim* No. 3) și mai ales pasajul „*Eu sânt craiul Valtazar de la Persida*“ din „*Intrebarea lui Irod și răspunsul Magilor*“ (A. Pann, *o. c.*, cf. și Gaster, *Chrest.* II, p. 332), care în alte variante este „*Eu sânt filosoful Valtazar di la înpărășie Persi*“, *Rev. ist., arh. și fil.* II¹, p. 99).

A poclui (prob. < ung. *pakol-*) nu înseamnă tocmai „a stă, a se opri“ (p. 229), ci „a aveă stare s. liniște“, „a se așeză s. liniști“, „a încăpeă“ (Țiplea, p. 526; Bud, p. 81):

Să n'aibă a stărui
Să n'aibă-a poclui
Până la Florica a zin'i [laptele]

(p. 136⁹⁰)

[* Atestat mai întâiu la Coresi. S. P.]

Pentru *Pontălu*, glosat „a plictisi“ cf. locuțiunea „a face *ponturi*“ = „a face fasoane, mofturi, a se codi“ (et. < ung. *pont* „punct“ și *pontol-* „a face puncte“):

Sculaț fet'e, și esiț
Și nu n'e pontăluț (p. 66¹⁰)

deci „nu ne faceți ponturi, fasoane, mofturi etc.“

Puit este glosat „part. de la vb. *pune*“ (p. 230; cf. și p. LXIX, § 65). Intr'adevăr este part. de la vb. *[im] pui* (a se) = „a se înmulți“: „Când s'o făcut Sil'ișt'ea, atunçi s'o puit și Vladu...“

Sălădu din

Cu fečjoru să ibğja
Și dqamna-i să lăduia (p. 115⁸)

este glosat „a simți, a pricepe“ în loc de „a alungă“, „a face să fugă“, cuvântul derivând < ung. *szalad-* „alergă“, „a fugi“ (pentru sens cf. ung. *szalaszt-* „a face să fugă“, „a alungă“). Nu cred că este vreo legătură între acest *sălădu* și arom. *sălăgh'i*, *sălăghi* „slobozi, asmuță (câinii)“, care are altă origine¹.

Sprizoni (p. 106¹⁸ și 232) este, evident, *sprijin* cu sensul de „a răzima, a fixa vasul“ în care curge sau picură ceva pe încetul, și care, la umplere (în absența unui om care ar griji), s'ar putea vărsa. Prin extensiune a ajuns să însemne „a adună, a strânge“ (despre lichide).

Tăbulație este interpretat greșit „tabelă, recensământ“ în loc de „cadastru“, „introducerea în cadastru“: „Ș'apoi o ȳ'in'it inğiner d'e-au măsură' pămîntu și d'e-atunča s'o făcut tăbulațiile“ (p. 170³⁵).

Tul, -ă, glosat „mut“, din „*Tulă ești, Bolundă ești*“ (p. 97⁷⁸), dacă nu este cumva o greșală de notare în loc de *tut, -ă* = „tont“ (Țiplea, p. 530), ar putea să însemneze mai curând „nebun“ (cf. germ. *toll* „nebun, furios“).

Reconstruiri greșite:

Amuța de pe p. 171³⁴ și din glosar, p. 213, nu poate fi scris într'una, ci *amuța* = *amu iată*, locuțiunea care se aude

¹ Pentru puțința dezvoltării sensului activ transitiv al lui *sălădu* < ung. *szalad*, cf. *arădu* „înimdemnă, porni, face să meargă“ < ung. *ered.*: Cu cozile lovește-l și la mine arăduște-l (Bârlea, II, p. 335; cf. altfel și *Dict. Acad.*, I, 219).

și ea alături de cea dintâiu (și la Năsăud!) și înseamnă „chiar acum“, „îndată“, „în curând“: „*Că ea-î amu ȳa d'e două-dzăci d'e ai*“.

Budușlancă (p. 212) cred că e o greșeală de notare în loc de *budușlancă*, fem. lui *budușlău* < ung. *bujdosló* și forma pe care o cunosc de la Năsăud.

Hâlbă nu se întrebuițează în sg., ci numai în plural și înseamnă „lături“, „rămășițele strânse de la masă pentru lături“ (cf. *Dicț. Acad.* II^v, 438). Așa e și în text: „*Da șt eu t'e-aș milui . . . cu hâlbele d'e pă masă*“.

Huc „arbust, tufă“ (p. 222) în loc de *huciu*; cf. p. 30⁵⁸ și 192³⁵:

Vin'ereă d'in postu crucii
C'ațaia uscă tăț hucii

și „*Că oile ar sădea pă câmp, ele să duc în huçi*“. Impreună cu formele *hăciu*, *hângiu*, *higiu*, *hinciu*, *hingiu*, *hungiu*, *huceag*, *hișteag* derivă din rut. *hušča* „desime, desiș“, *huščak* „tufiș“ (v. *Dicț. Acad.* II^{vi}, 416).

Iboț din „*Cine strică iboț dulci*“ (p. 202⁶²) nu cred că este pluralul unui singular *iboț*, ci, după toată probabilitatea, o rostire coruptă a lui *ibosti*, pluralul lui *iboste*.

Sânatec „brancardier“, „sanitar“ este o reconstruire de nominativ sg. inexistent. Atât la sg., cât și la plur., acest cuvânt are numai forma cu -ț: *saniteți*, *sânateți*, *sănăteți*, derivând din germ. *Sanitäts* ~: *Merg sinatești a-î strînge* (p. 16⁹).

Pe p. LXXIX dl P. ne atrage luarea aminte asupra importanței nomenclaturii topice și onomastice din Maramureș care ar putea să ne dea un răspuns la întrebările: ce populație va fi locuit înainte de Români, când apar Românii în Maramureș, li s'au adaus Românilor străvechi admigrații ulterioare și ce populații li s'au suprapus? Pentru a putea răspunde la aceste întrebări atât de interesante ar fi trebuit ca bogatul material de toponimie și onomastică adunat pe pp. 203—213 să fi fost mai întâiu urmărit din punct de vedere istoric, pe bază de documente, apoi studiat și clasat din punct de vedere etimologic. Toponimia ardeleană este mult mai greu de studiat decât cea a vechiului regat, pentru care cf. acum lucrarea d-lui I. Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I—III, Bonn u. Leipzig, 1924—1926, și înainte de a se face un

studiu de sinteză asupra ei e de dorit să se facă cât mai multe monografii, cum ar fi bună-oară și a Maramureșului.

Nu este lipsit de interes adecă să se știe în ce raport de vechime stă, de pildă, *Besarabă*, *Izvorul-lui-Dragoș*, *Drăgușoae*, *Butian*, *Vlahovo* etc. nume topice născute din nume de persoane sau popoare față de *Căliman* (< ung. *Kelemen* „Clemens“), *Dosului-Căliman*, *Giulești* (< ung. *Gyula*), *Săcuiasca*, *Liheteasca* (< n. pers. *Lihet*, iar acesta din ung. *liget* „dumbravă“, cu sufix *Ligeti* „Dumbrăvean“, rostit cu *h* după moda Rutenilor), *Burnăreasca* (cu *dn* < *rn* : < *Budnăreasca* < *Bugnărească* < ung. *bognár*, iar acesta din germ. *Wagner*; ori cu *dn* și *tn* > *rn* < *Butnar* < germ. *Büttner* ori slav. *bodnar*), ori față de *Sârghi*, față de *Apa-Sasului*, *Valea-Neamțului*, *Hanțoaie* etc. Sânt mai vechi *Arsura*, *Arșița* și *Runcul* latin decât *Lazul* și *Săciul* de origine slavă; *Mestecănișul* decât *Măireșul* și *Valea-Măireșului* (< ung. *nyires*, idem); *Peri* s. *Păroși* decât *Tiurtiuliș* (< ung. *Körtvélyes*; cf. *Curtuiș*); *Chicera*, *Malul*, *Măgura* și *Tâmpa* (lângă *Frasin*) decât *Gruiu*, *Muncel*, *Munte*, *Plaiu*, *Picuiu*, ori *Deal*, *Vârf*, *Prislop* etc.; *Săcelul* decât *Seliștea*; *Repedea* decât *Bistrița*; *Piciorul* decât *Zănoaga*; *Slătiora* și *Valea Slatinei* decât *Șieul*, *Șieutul*; *Băița* și *Toplița* decât *Știol*, *Cuhe* și *Feregeu*; *Borcăt* decât *zin* (= „vin“) din *Dealul-zinului*, *Izvorul-zinului* (= „borvizului“), *Valea-zinului*; *Strâmtura* și *Valea-Strâmturii* decât *Surducul*; *Albiori* (= „Albiori“) decât *Ferești* (< *fehér*, *fejér* „alb“) ori *Valea-Barsului* (cf. alb. *barð* „alb“); *Mocira-Rozinii* (= „rovinii“) decât *Nedveșa* (< ung. *nedves*) ș. a.

Să mai adaugem că numele proprii născute din apelative uneori ne păstrează amintiri istorice, de lucruri, animale și plante dispărute ori pe cale să dispară, de ocupațiuni schimbate etc. (cf. *Cetățaua*, *Cetățelu*, *Valea-Cetățelii*, *Picioarele-Gradului*; *Breboae*, *Dealul-dzâmbrului*, *Izvorul-zâmbrului*, *Zimbroslov*, *Iedzuții*, *Vârnu-D'edzinoii*, *Stârci*; *Valea-L'eordzi*; *Ș'edzea* și *Ș'edza* „piuă“ *Cuhe*, *Gruiu-Cuhii*, *Știol* etc.); cuvinte și forme vechi, derivate și compuse interesante, construcții învechite (*Apșa*, *Bârlaia*, *Codrava*, *Bâržaba*, *Căcâcea*, *Surupoasa*; *Moldiș* = *Molidiș*; *Dealul-Tre-Văile*, *Fel-pop*; *Coroastele*, *Valea-furului*; *Căotari*, *Valea i Scradii* ș. a.).

Pentru atâtea lucruri însă se cere timp mai îndelungat decât acela pe care dl P. a putut să-l jertfească pentru alcătuirea tezei d-sale de doctorat care, cu toate scăpările din vedere pe

care le-am relevat cu gândul cel mai bun și cât se poate de obiectiv, rămâne, atât prin mulțimea materialului adunat, cât și a felului de prelucrare și prezentare al acestuia, o lucrare meri- toasă în genul său la noi.

N. Drăganu.

I. B i a n u, *Texte de limbă din secolul XVI: I. Intrebare creștinească* tipărită de diaconul Coresi în Brașov la 1560 în timpul episcopului Sava al Ardealului și al Mitropolitului Efrem al Țării Românești. — II. *Pravila Sfinților Apostoli* tipărită de diaconul Coresi în Brașov între 1570—80 (Fragment). — III. *Manu- script de la leud: 1. Scriptura Domnului Hristos cătră oameni căzută în piatra din ceriu. 2. Invățătură la Paști. 3. Invățătură la cuminecătură*, București, 1925. Academia Română. Secțiunea literară.

Subt titlul arătat s'au reprodus în facsimile subt îngrijirea d-lui Bianu și în ediția Academiei Române textele expuse din comuna leud cu prilejul adunării generale a „Astrei“ ținute în Sighetul Maramureșului în vara anului 1921. Textele le-a anun- țat mai întâiu Andrei Bârseanu în *Transilvania*, LII, Sibiu, 1921, No. 10—12, pp. 900—901, apoi în *Analele Acad. Rom.*, s. II, t. I lit., Mem. 3, unde, subt titlul *Catehismul luteran românesc*, a publi- cat în transcriere textul „Intrebării creștinești“ tipărite de Coresi în 1559 s. 1560, probabil reproducând ediția tipărită de Filip Mahler (Philippus Pictor) și distribuită în Sibiu la 1544, din care nu se mai găsește nici un exemplar.

DI Bianu a făcut un neprețuit serviciu filologilor publicând aceste texte în forma, care nu se poate controversa și care în același timp asigură păstrarea textului autentic, a reproducerii fotografice. Discuțiile, care se vor porni între ei, nu se vor opri acum la mărunte observații cu privire la felul cum trebuie cetite unele cuvinte, ci vor avea în vedere în rândul întâiu chestiunile de istorie literară și limbă.

I. Textul din fasc. I, „Intrebare creștinească“, este identic cu cel păstrat pe pp. 196—216 ale Codicelui Sturdzan¹ și pe

¹ Publicat de Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, vol. II, pp. 91—114; cf. și I. G. Sbiera, *Miscări cult. și lit. la Românii din stânga Dunării*, Cernăuț, 1897, pp. 99—103; N. Iorga, *Ist. lit. rel. a Rom. până la 1688*, București, 1904, pp. 64—66 și *Istoria literaturii românești. I. Literatura populară — Literatura slavonă.* — *Vechea literatură religioasă. — Întâii Cronicari* (— 1688). Ed. II. București, 1925, pp. 173—176 și 182—183; A Schullerus, *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 44. Jahrgang (1921), pp. 57—61.

ff. 1—12 ale unui manuscris din jum. I a sec. XVII în posesiunea d-lui I. Marțian¹.

Un studiu comparat asupra acestor trei texte a fost făcut de dl A. Rosetti².

Cât privește textul din Codicele Sturdzan și Catehismul Marțian, am crezut de la început că ele au trebuit să se copieze de pe un text nerotacizant³. Dl Rosetti⁴, judecând din faptul că rotacismul nu este întrebuițat consecvent și că odată se scrie *vereni* (1 r°), credea însă că textul de pe care se copia era un manuscris rotacizant: „copistul probabil se găsea în fața grafiei *veri*, pe care a reprodus-o; apoi dându-și socoteală că e vorba de *veni*, s'a mulțumit să corecteze, fără a șterge forma cu rotacism⁴. Am combătut această părere⁵ și n'a aprobat-o nici dl O. Densusianu⁶.

Cel mai vechiu text din punct de vedere cronologic în acest caz este tipărit. Celalalt este mult mai nou (jumătatea I a sec. XVII). Originalul de la care trebuie să plecăm trebuie să fie cel tipărit și fără rotacism. La prescrierea celor dintâiu copii a trebuit să se aibă în vedere textul acestuia. Au putut să se facă și copii rotacizante, iar de pe acestea la alte nerotacizante. Depărtarea dintre originalul tipărit și copiile cele din urmă nu poate fi mai mare de 100 ani, în special nu poate trece dincolo de 1640 când Catehismul calvinesc tipărit a trebuit să le scoată din circulație.

Subt impresia observațiilor d-lui Densusianu, dl Rosetti în lucrarea sa din urmă⁷ nu-și mai susține cu atâta tărie părerea anterioară, ci scrie :

„În acest caz, ar trebui să presupunem: a) sau că graiul

¹ Publ. A. Rosetti, *Grai și suflet*, v. I, fasc. 2, pp. 251—260.

² *Les Catéchismes roumains du XVI-e siècle în Romania*, XLIII, No. 191 din Iulie 1922, pp. 321—334; cf. și N. Drăganu, *Catehisme luterane*, în *Dacoromania*, II, 582—592; precum și *Dacoromania*, III, 929—937, unde același a scris o dare de seamă asupra lucrărilor citate ale lui Andrei Bârseanu și Rosetti și asupra unui articol privitor la aceeași chestiune al lui Șt. Borbély, publ. în *Erdélyi Irodalmi Szemle*, LVI, anexa No. 1, Ianuarie, 1924, pp. 54—59. Câteva observații asupra lucrării dlui Rosetti are și O. Densusianu în *Grai și suflet*, v. I, fasc. 1, p. 167.

³ *Dacoromania*, II, 590.

⁴ *Romania*, No. citat, p. 331.

⁵ *Dacoromania*, III, 936—937.

⁶ *Grai și suflet*, v. I, fasc. 1, p. 167.

⁷ *Grai și suflet*, vol. I, fasc. 2, p. 252.

copistului ms. Marțian eră caracterizat prin rotacism și că a introdus această inovațiune fonetică în textul nerotacizant ce-l copia — implicit, ar urmă că acest text proveniă din sudul Ardealului, și anume că ar fi *Catehismul* lui Filip Maler, din 1544¹; b) sau că acest proces se produsese mai nainte, ms. Marțian fiind transcris de pe o copie și nu de pe traducerea originală.

În amândouă cazurile, ar trebui să admitem că rotacismul a fost introdus într'un text care nu cunoașteă această particularităț fonetică. Procesul ar fi explicabil, dar nu cunoaștem exemple care ar puteă fi citate în sprijinul acestei interpretări, ci dimpotrivă² și trimite la o recenziune pe care i-o făcuse studiului meu *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*².

În *Dacoromania* III, 936—937, am arătat că dl Rosetti după toate probabilitatea se înșeală când explică în acest chip pe *verenî* din *Catehismul Marțian*, f. 1 r°, și pe *purene* din *Codicele Sturdzan*, p. 86. Acestea se pot explica în amândouă chipurile, „deci fie că copistul a scris întâiu cum vorbeă și apoi a îndreptat ca în textul de pe care copia, fie că îndreptă ce aveă în textul dinaintea sa pentru a pune o formă pe care o credea mai bună“.

Că textul de pe care au fost copiate „Cugetările în ora morții“ în *Cod. Sturdzan* și *Cod. Todorescu* eră nerotacizant, o dovedește nu numai faptul că cel din urmă este și el nerotacizant, ci și acela că și „Molitvenicul“ și „Evangheliarul“ utilizat la alcătuirea acestora trebuie să fi fost nerotacizante. Într'adevăr, cum am avut prilej să arăt în *Dacoromania* II, 263—270, acestea par a fi fost tocmai cele tipărite de Coresi. Fragmentul ce ni s'a păstrat în copie de pe partea respectivă din *Molitvenic* este și el fără rotacism³.

Catehismul Marțian nu este deci „singurul caz“ când „rotacismul“ propriu Nordului dialectului dacoromân a fost introdus într'o carte „provenind din regiunea nerotacizantă“ din Sudul Ardealului⁴.

¹ Cred că ar trebui să se adauge: „ori al doilea *Catehism* luteran tipărit la 1559—60 în Brașov“.

² *Romania*, XLVIII, 331, n. 1.

³ Cf. textul în *Dacoromania*, II, 302—312.

⁴ *Grai și suflet*, vol. I, fasc. 2, p. 252.

II. Dar, ce e drept fără a fi atins de rotacism, cu siguranță mai avem un text de proveniență sudică intrat în *Codicele Teodorescu* și (alături de „Intrebare creștinească“ și de o seamă de texte rotacizante) în *Codicele Sturdzan*. Este vorba de predica „Zise Domnul“¹ sau „Tâlcovania ev[an]gh[e]liei de la giudețu“². Ocupându-mă de acestea într-o lucrare mai veche³, scriam: „Această bucată, pe care Hasdeu o datează „circa 1600“ și o publică între „Textele mähăcene“, fiindcă e legată din întâmplare între două bucăți mähăcene, una de pe la 1600 și alta de la 1619 — deși, cum vom vedeă, locul i-ar fi între „Textele bogomilice“ —, nu este scrisă de popa Grigore și de bună seamă e mai veche de 1600. In felul cum o aflăm în *Codicele Sturdzan*, adică nu e nici o „compunere originală, o predică improvizată“ (*Cuvente* II, p. 224), ci o contaminare încă neisprăvită a „*Tâlcovaniei de la giu[de]țu*“ și a variantei acesteia, care se începe cu „*Aștia grăiaște dândău botedzaților*“ pe cari în *Codicele Teodorescu* le aflăm la pp. 201—240, iar pricina că „autorul, nu îndestul de cărturar, se repetă neconținut, deși ici-coleă observă el însuși și șterge ceea ce scrisese“ (*Cuvente*, II, p. 224), este că nu eră hotărît totdeauna pe care din cele două texte să și-l aleagă, ci mai bine le punea pe amândouă... Sfârșitul *Tâlcovaniei*, care lipsește din predica „Zise Domnul“ a codicelui popii Grigore (ne putem închipui încheierea unei predici fără invocarea Sfintei Treimi și fără „amin“?), face cam o foaie de text“. Și într'adevăr predica „Zise Domnul“ nu este o compoziție originală a anonimului Codicelui Sturdzan, cum nu este nici „Tâlcovania evangheliei de la giudeț“ a anonimului Codicelui Teodorescu. Predica „Zise Domnul“ a Codicelui Sturdzan este copiată cuvânt de cuvânt, păstrându-se chiar și grafia⁴ și punctuația, de pe „Tâlcul evangheliei de la judecată“ tipărit de Coresi împreună cu „*Pravila Sfinților Apostoli*“, deci, socotind din forma caracterelor tipografice întrebuintate, între 1570—1580. Copistul Codicelui

¹ *Cod. Sturdzan*, pp. 221—231; Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, II, pp. 223—236.

² *Codicele Iodorescu*, ff. 99 r°—106 v. (pp. 197—212); Drăganu, *Două manuscripte vechi*, pp. 223—225.

³ *Două manuscripte vechi*, p. 70—71.

⁴ Numai pe „Z“ îl înlocuește de câteva ori cu „h“.

Todorescu ori n'a copiat de pe textul tipărit, ori s'a mișcat mai liber. În cazul întâiu a putut să copieze de pe copia unui manuscris mai vechiu care, a putut fi utilizat și de Coresi; în cazul al doilea a schimbat uneori textul și mai ales grafia, redându-și felul său de a rosti din Nord, fără a introduce însă rotacismul.

Din nefericire partea care ni s'a păstrat în toate trei variantele este foarte mică. Mai întâiu din „Tâlcul evangheliei de la judecată“, cum îi zice Coresi, nu ni s'au păstrat decât 3 pagini¹. Apoi tocmai din textul cuprins pe aceste pagini lipsește o parte în Codicele Todorescu². Astfel puțința comparației textelor în întregime s'a zădărnicit. Pentru lămurirea cetitorului fac mai jos comparația pentru bucățica de text care ni s'a păstrat din toate 3 variantele. (În transcriere am păstrat tot ce este necesar pentru comparația grafiei, chiar dacă rostirea eră altfel: *tlăcul* = „tâlcul“ *toată* = „toată“ etc. Numerotarea paginei și rândurilor este după ed. Bianu).

Coresi :

Tlăcul ev[an]gh[e]lie[i] de la judecată. | Zise Domnul. Cândū
va veni fișul | omenescū . dintru slava sa . și | toți sf[i]nții . îngeri
cu elū . întru | știrea a toate limbile . și a toată | lumea . întru zua
de județū . a | tunce cu trupul , și cu sufle | tul . sănătoșū sta-
vorū . înaintea | lu H[risto]s . să dea răspunsū . cineșū | de păca-
tele sale de cealța ce au lu | cratū cu trupul său . deci ceja ce |
au iubitū Dumnezeu . asuprā de to | tū . că porān | citele lu Dum-
nezeu | tare leau ținutū . și voia cugete | lorū sale . biruitu - leau
în sine . și | au părăsitū toate realele . și po | rāncitele lu Dum-
nezeu tare leau ținutū în vișafa sa întru toată lea | gea lu Dum-
nezeu . și au săvrășitū | credințā curatā . și nădeajde de | reaptā
și în iboste desāvvrășitā . | trecut-au din acjasta . . . ³.

¹ La Bianu, pp. 22—24. — E de mirat că atât regretatului Bârseanu, cât și dlui Bianu, i-a scăpat din vedere acest fragment atât de important.

² Cf. Drăganu, *Două manuscrise vechi*. pp. 70 și 223.

³ p. 22, 1 Tlăcul | Tlăcovanie T. ev[an]gh[e]lie[i] | ev[an]gh[e]liei T. ju-
decatā | giu[de]tū . den stlăpului lui Mathei, 3,106 (Tlăcul ev[an]gh[e]lie[i] de la
judecatā, den stlăpului lui Mathei, 3,106 lips. S) 2. Cândū | căn T. 8. ome-
nescū | omenescu T. dintru | întru T. 4 cu elū | cu nusul T. 5 știrea | știre
T. 5—6. și a toată lumea | lips. T. 6. județū | giudeț T. 8. sănătoșū | sănătoș
s z n ztoși T. 9. lu | lui T. răspunsū | răspunsu T. cineșū | cine T. 10. pă-

Înainte „Tâlcului evangheliei de la judecată“ se găsește „*Pravila Sfinților Apostoli*“. Fragmentul din aceasta cuprinde deci numai 21 pagini, nu 12 foi (24 pagini), cum spune dl Bianu în introducere. Pe p. 13 se găsește titlul „*Pravila Sfinților oșteji după învățătura a marelui Vasilie*“. Acest titlu poate servi ca îndemn să se cerceteze raportul dintre textul românesc al „Pravilei“ coresiene și cel slav al „Pravilei Sfinților Părinți 318 după învățătura marelui Vasilie“ de pe ff. 128—136 ale cunoscutului „Codex Neagoianus“¹.

III. Cel dintâiu manuscris din Sbornicul de la Ieud este „Scriptura dentru ceriu căzū întru Ier[u s[a]l[i]mū“, deci „Legenda Duminecii“ într’o variantă deosebită de cea cunoscută din „Codex Sturdzanus“ (pp. 1—19; Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, v. II, pp. 43—55), precum și de aceea din „Manuscrisul Marțian“ din jumătatea I, a secolului XVII, al cărei titlu slavonesc este $\text{СЛОВО } \bar{\text{W}} \bar{\text{C}} \bar{\text{T}} \bar{\text{B}} \bar{\text{N}} \bar{\text{A}} \bar{\text{H}} \bar{\text{H}} \bar{\text{G}} \bar{\text{H}} \bar{\text{B}} \bar{\text{A}} \bar{\text{B}} \bar{\text{H}} \bar{\text{W}}$ („Cuvânt despre Sfânta Duminecă, Doamne miluește, blagoslovește, Părinte“), iar românește „Scriptura Domnului dintru cetate ierr[u]s[a]limului“ și care începe astfel: „La scaunul s[fân]tū chezū den ceru o piatra marea. Eră mică în vedera (sic) și nu pote redică. Strynūsy ŷe(ŷe) sculw dupa acja sw (= „și“) marsw de strynsw vl[ă]d[i]cw și patriarși și calucorea (= „călugări“) și ssculw (îndreptat în: *dasculw* = „dascăli“) pope (sic) cel maire (= „mare“) patrwarșx de slujjiră’n tre (= „trei“) dili (îndreptat în: *dzili*) și trei nopte (= „nopti“). Chindu (= „când“) fu a patra di (îndreptat în: *dzi*) lova patriarși p[î]atra și se dede patriarși. U (= „o“) dasvacu (= „desfăcū“) și afli (= „află“) ačaste carte...“ Evident copistul este strein. Deși în acest text nu are rotacismul, el poate fi același cu Sasul care a copiat Catehismul luteran²,

catele] păcate T. 11. cu trupul său] cu trupul sbu S. până au fos[t] într’[a]časta lume T. deci] direp[ti]i T. 12. Dumnezeu] pre D[um]nedzeu T. 13—14. că porâncitele lu Dumnezeu tare leau ŷinutū] *lips.* T. (cuvintele se repetă ceva mai încolo în toate trei textele: inadvertența lui Coresi a trecut deci și în S.). 15. biruitu-leau] biruitu S. în] întru T. 16. toate relele [tot rău] T. 16. p[ă]r[ă]sitū] p[ă]r[ă]sit T. 16—17. porâncitele] poroncitele p. 23,1 lu] lui T. ŷvr[ă]ŷitū] svr[ă]ŷitū 8. sv[ă]r[ă]ŷitū T. 2—3. dereaptā] direaptā T. 3. în iboste] iboste T. desvr[ă]ŷitū] desvr[ă]ŷitū S. desvr[ă]ŷitū T. 4. din] dintru T.

¹ Cf. I. Bianu, *Columna lui Traian* pe 1893, p. 326; N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*. Noi contribuții (Studiu și text), București, 1922, p. 31.

² Cf. *Dacoromania*, III, pp. 935—937.

cum arată aceeași formă a slovelor și grafii sau rostiri ca: *chezù, redicà, calucorea, pope, maire, chindu, dasvacu, lova, dupa, vedera, o piatra marea, trei nopte* etc.

Deoarece variantele manuscrise și tipărite din această legendă s'au sporit în vremea din urmă în mod simțitor (o repede răsfoire a *Catalogului manuscriselor românești* din Biblioteca Academiei Române ne poate convinge ușor de acest fapt)¹, o revenire asupra lor se impune. Într'o nouă ediție critică, prin compararea deosebitelor variante vechi și nouă s'ar putea face unele constatări foarte interesante. Studiul lui Hasdeu asupra „Lengendei Duminecii“ din „Codex Sturdzanus“ și a variantelor acesteia (o. c., pp. 21—42 și 56—66), ori cât de vast și bine informat eră pentru timpul său, este acum învechit, ca și al lui M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, pp. 371—381, iar dl G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București, 1921, pp. 109—114, se mărginește să rezume pe Hasdeu, lucru explicabil la un studiu de sinteză².

În deosebire de celelalte două texte următoare, scrise de aceeași mână, textul „Scripturei“ din Sbornicul de la leud nu este rotacizant. Numeroase greșeli, omisiuni și repetiri ne arată că și acest text, de și bilingv, este copie ca și celelalte două. Copistul pare a fi fost de origine streină, poate Rutean, cum arată, afară de confuzia de litere (*csrăbuși* = „cărăbuși“, *văstru* =

¹ O variantă scurtă cu titlul „Epistolie ГДА БРА НСПА НУРО ІС ХА“ am găsit pe ff. 57—63 ale unui manuscris al liceului „G. Coșbuc“ din Năsăud care are la sfârșit următoarea notă slavonă: писѣ сѣа епистолиѣ. азъ попа сѣмѣу ѡ село селичѣ. недаанко ѡ кас. влѣ: аѣи: мѣа маи ДІ СІ (sic) = „Scris-am această Epistolie eu popa Simion din satul Selicea, nu departe de Cluj, în anul 1715, luna Maiu 14 zile“.

² Cele câteva probe relevate de dl Pascu (p. 114) pentru faptul că varianta din „Codex Sturdzanus“ nu este „o redacțiune“ a popii Grigore, ci o „copie“ de pe un text mai vechiu, au fost date mai întâiu de mine în *Două manuscrise vechi*, p. 74—75. Dl Pascu încearcă să dea următoarea explicație lui *aden* din „de vă veți ghîlungîia a den voi“ (p. 10): „Modelul de pe care copia popa Grigorie avea probabil ІЮІГІА ДЕН. În copia sa popa a scris ІЮИГІ, însă imaginea grafică a lui ІІ l-a urmărit așa că a adăogat apoi un а de prisos“. Mai probabil însă este că în textul de pe care copia popa Grigorie se găsea scris ІЮИГІ аде, iar popa, neștiind unde să pună pe И sau І, l-a pus după de în loc de înaintea acestuia. Cetera corectă este deci, evident, *ande* < a înde = „între“.

„vostru“, *sotoșii* = „sătoșii“ etc.), rostiri și grafii cu *ε* în loc de *z* (*seu* = „său“, *răstignire-mă*, *cumperă* etc.); *saile* alături de *sale* (diftongarea cu *i* se găsește adică și la Ruteni și Ruși¹); *dzova* = „dzuva“; omiterea lui *i* din diftongii finali „-oi și -ei (*vo* = „voi“, *domnie* = „domniei“); confundarea de consonante: *așa nu-s* (= „nu-ați“) *credzuț nice ascultat*, *hiclesucurile*; varieri de rostiri între *e* și *i* (*trimeatere*—*tremitere*—*trimitire*, *cine*—*cini*, *vecin*—*vicin*, *creștin*—*criștin*, *Miercuri*—*Mircuri*, *miluiști*—*miluești*, *mieu*—*miu*); *cuvintă*, dar *sfânți*, *pomintă* s. *pămintă* alături de *pământă*; *po-gâne*; forme ca *ocarăște*, *calugherul*, *agirilor* alături de *ingerilor* rezultate, evident, sub influența slavoneștilor *оукарает*, *каас-репа*, *аѣр[ε]лом* etc., întocmai cum au intrat în text și *bdenie*, *cătenie*, *gâselniți*, *osârdie*, *ucrop*, *proscorniți*, *pamete*, *usnele* ș. a.; *întra* = „întru“, *sfântaei* = „sfintei“, *se iubasca* = „se iubască“, *hiclesucurile de la inimile voastre* etc.²; greșeli de limbă ca *fecōri voostre* ș. a.

Textul ne păstrează numeroase rostiri și forme vechi (*Dumeneacă*; *dzuo*, *văduo*; *feciu*, *dediu*, „*învișu*“; *ferit*, *vă grăbit*, *înțeleaset*, *iubită*, *lăsat* etc.), cuvinte vechi ori cu înțelesuri vechi sau regionale (*cură* = „alergă“, *feri* = „serbă, păzi“; adj. *adevăr*; *Prieru* = „Aprilie“ etc.) și rostiri dialectale interesante (*gice* etc.).

Lipsa rotacismului și prezența lui *pre* la acuzativ ne face să credem că textul a fost adus din Sud pentru a fi copiat în Nordul teritoriului pe unde se vorbea românește în secolul XVI.

Pentru nașterea și înmulțirea textelor de felul „Scripturii“ sânt caracteristice pasagiile următoare: „Acesta scriptură și trimeatere nu ăaste den gându ce ăaste de la nevădzutul părinte și [de] la fiul și de la sfântul duh“ (p. 28) și „bl[ago]s[lo]vit se fie acela preută ce o va scrie ăcâsta scriptura (*sic*) și o va tremitte într'altă locu și o va da dreptă păcatele sale“ (p. 23). Par'că e vorba de o seamă de rugăciuni care se trimit astăzi pe cărți poștale pentru a fi copiate, în caz contrar fiind amenințați primitorii lor cu mari nenorociri și cu ănatemă!

2. Al doilea text manuscris este „Învățătură întru cinstita și marea Dumeneacă a Paștilor scrisă e de Sfântul Ioan Zlatoust“.

¹ Cf. W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, ed. I, Göttingen, 1906, p. 257—8; ed. II, Göttingen, 1924, p. 347—3.

² *Învățafi*, *învățaiu*, *învățaturile*, *lasă alături de lăsați*, *pacatele*; etc. ar putea fi explicate și ca forme născute în limba românească prin asimilație ori analogie. Tot așa și *urmadză* ar fi posibil ca rostire provincială românească.

Textul acesteia este identic (deși mai greșit) cu acel de pe ff. 3 r°—11 v° ale Codicelui Todorescu¹ și cel cu același titlu din „Cartea ce se cheamă Evanghelia cu învățătură“ a lui Coresi tipărită la 1581 în Brașov². Dar se deosebește de „Incerările de traducere din slavonește“ din „Codex Sturdzanus“ (pp. 127—135 și 158—9), care încep cu „Să neștire buru creștîru...“ și „Oarecîre eră un părinte anume Ionu“³, precum și de cele câteva părți dintr'o Cazanie, publicate de dl N. Iorga în *AAR.*, s. II, t. XXVIII, (1905—6) lit., p. 105 s. u., care sînt și ele traduceri din slavonește ale aceleiași predici a lui Ioan Zlatoust.

Din comparația făcută altădată între varianta Codicelui Todorescu și cea a lui Coresi ajunsesem la convingerea că, deși textul lor este în fond identic, varianta Codicelui Todorescu nu este copiată de pe a lui Coresi, ci „de pe unul ori două manuscripte mai vechi, poate și ele copii, pe cari — ori vreo copie a lor — a putut să le întrebuințeze și Coresi“⁴.

Acum cînd, pe urma descoperirii mai multor texte identice, putem judecă mai bine cum se copia și cu cîtă ușurință se schimbă la copiare de cei vechi textul și mai ales fonetismul și lexicul textului original; cînd mai avem un text identic cu cel al predicii de Paști din Cazania II a lui Coresi, în care predicile par a nu fi copiate și tipărite, ca Evangheliile⁵, după traduceri mai vechi, ci traduse după originalul „sârbesc“, carte „aflată în Țara-rumânească, la arhimitropolitul Serafim, în cetate în Târgoviște“, cum ni se spune, de „Coresi diaconul ce eră meșteru învățat într'acestă lucru... împreună și cu preuții de la beseareca Șcheailorū, de lângă cetatea Brașovului, anume popū Iane și popa Mihai“⁶; cînd o seamă din descoperirile din urmă ne îndeamnă să pornim cîte odată și de la Coresi, cred că ar trebui revenit asupra chestiunii și făcut un studiu comparativ asupra acestor trei texte din acest punct de vedere.

Textul este rotacizant⁷, dar rotacismul nu este întrebuințat

¹ Drăganu, *Două manuscripte vechi*, pp. 191—195.

² Ed. S. Pușcariu — Al. Procopovici, vol. I, pp. 115—119.

³ Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, vol. II, pp. 78—83.

⁴ *Două manuscripte vechi*, pp. 17 și 19—20.

⁵ În „Întrebare creștinească“, p. 2, ni se spune că au fost scoase de „nește creștini buni“ „den limba sârbească“.

⁶ Cf. S. Pușcariu și A. Procopovici, *o. c.*, p. 6.

⁷ Cf. și Al. Rosetti, *Étude sur le rothacisme roumain*, Paris, 1924, p. 2, No. 7.

consecvent (cf. *dumineca, întunerecă, bune, înimiei, tinerii, venit, înpreună*, alături de *lumiră, lumiriei, lumirat, lumirați, cire, mără, mărăncă, înturecat, împreurare = înpreurare, închirăm, bură, bure, rugăciure, împreură, traltul, bătrării, virit, pără, urul, creștirii, depreură, ertaciurea, firutul, ve[ri]ru, putregiure, cu rusul*, chiar și *închinuciurea = închinăciurea*). Acest fapt, precum și întrebuițarea acuzativului cu *pre*, ne fac să ne gândim iarăși la un text venit din Sud. La origine ar putea fi, pentru motivele arătate, cel al lui Coresi. Dar nu direct, ci prin intermediul altor copii¹. La copierea de pe textul tipărit al lui Coresi nu ne-am putea explica greșeli ca și *păreanii cei cetetăfi* (p. 37) și *și păreții cetetăfi* (p. 38) în loc de *și păreții ceii cetăfi, înruncafi* (p. 29) în loc de *aruncafi, cătare* (p. 32) în loc de *cântare* (Cod. Tod.: *carte*), *mâlcomire* (p. 33) în loc de *milcuire, învise* (p. 36) în loc de *ivi-se, iartă* (p. 36) în loc de *arătă* etc.

Pentru originea streină a copistului vorbesc forme ca: *dupa, proslavit, se ertam* = „să ertăm“, *ertaciurea* (cf. și *înpacacăriei*); *puterie* = „puteriei“, *vieției* = „vieției“; *pămintul*; confuzii grafice ca: *g̃st̃* = „gustă“, *leg̃t* = „legat“, *c̃lcat* = „călcat“, *închinsciurea* = „închinăciurea“ etc.

3. Cel din urmă text din Sbornicul de la Ieud este „Învățătura la cuminecătură“. Nici în acest text rotacizant rotacismul nu e întrebuițat consecvent (cf. *veriți, bătrării, tirerii, cumerecătură, traintea, trainte, ciră, pără, mărănce, mărănca, trimă, cire, bura, rușirea, înpreurați, ciră, beare = bire, bură, vir, mără, ertăciurea, rugăciurea, tr a dereapta, spurcăciurea, cuvire, apoi ertăciunrea, vinră* alături de *ertăciune, omenescu, cumenecătura*). Se pare deci că și această copie plină de greșeli a venit din Sud. Pentru originea ruteană a copistului vorbesc forme ca *părar* alături de *păxar, stecla* = „sticla“; *miniile* = „mâniile“; *lepădim* = „lepădăm“, *careau zisū domnul* = „au zis“; *curașim, curație, cureție, îmbracă, înparație, pocait; perintelui, toate vreamia, către* alături de *cătră* etc.; *mărăncă*; nesiguranța în întrebuițarea unor litere pentru sunete specific românești: *g̃ua* — „dzua“, *rg̃m* = „rugăm“, *dz̃cu* = „dzăcu“, „dzicu“, *ch̃p* = „chip“ alături de *ch̃te* = „câte“.

¹ Dovezi de copiere sânt: *sejeaste = se grejeaste* (= „grijeaste“), *de la de întee = den al unsprăzecelea ceas ca și cea de întăte*, etc.

Forme și cuvinte vechi și interesante sânt: *derept* = „pen-tru“, *înveaștem* = „îmbrăcăm“, *deaca* = „dacă“, *feace* = „făcū“, *giudeț* = „judecată“, *gice* = „dzice“ etc.

N. Drăganu.

I. Bianu și N. Cartoian, *Album de paleografie românească (scriere chirilică)*, București, 1926.

Ca și *Pagini de veche scriere românească*, București, 1921, de aceiași autori, și lucrarea aceasta, tipărită de Cultura Națională cu sprijinul Casei Școalelor și al Arhivelor Statului, urmărește mai mult un scop practic: să servească ca manual în Seminariile Universităților și în Școala superioară de Arhivistică și Paleografie pentru studiul paleografiei chirilice, fără de care nu putem descifra actele și cărțile românești scrise și tipărite până pe la mijlocul veacului trecut.

Materialul albumului este împărțit în trei grupe: manuscripte, documente și scrisori, unele acum publicate mai întâiu. În alegerea materialului autorii s'au străduit să dea o iconă cât mai credincioasă a scrisului chirilic la Românii de pretutindeni, de aceea au ales texte de deosebite feluri și din toate epocile și ținuturile românești și le-au rânduit în ordine cronologică. Cuprinsul variat al textelor și documentelor, reproduse cât se poate de îngrijit, deșteaptă interesul cetitorului care este plimbat prin toată literatura românească veche, ca și prin toată viața publică și privată din trecutul Românilor.

Nu putem mulțumi de-ajuns autorilor pentru gândul bun ce i-a călăuzit și pentru serviciul ce ne-au făcut prin publicarea acestei lucrări necesare tuturor celor ce voim să deșteptăm dragostea tinerelor generații pentru cercetarea trecutului literaturii și limbei noastre.

N. Drăganu.

N. Cartoian, *Legendele Troadei în literatura veche românească*, București, 1925. Academia Română. Mem. sect. lit. S. III, t. III, mem. 3.

Lucrarea dlui Cartoian are 4 capitole: I. Epopeile homerice în literatura românească. II. Istoria Troadei. III. Originalul redacțiilor românești din cronografe. IV. Alte versiuni ale istoriei Troadei. V. O versiune occidentală a istoriei Troadei.

În ea ni se arată că traduceri românești din Homer apar relativ târziu, numai pe la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX. Cea mai veche este traducerea de pe la 1750—1780 a Odiseiei păstrată în niște manuscrise ale Academiei Române, pentru care, cât se vede din limbă și nume, traducătorul român s'a folosit și de un text francez, afară de cel grecesc¹. Cea mai veche traducere din Iliadă o alcătuiesc cele vreo 200 de versuri din cântul I ale lui Iordache Golescu, după care urmează traducerea lui Aristia. Batrahomyomahia (*Βατραχομυομαχία*) a fost tradusă mai întâiu, după versiunea ungurească a lui Csokonai Vitéz Mihály, de Iosif Koncz în 1816.

Mitul troian a fost cunoscut de Români la început prin oarecare reminiscențe din romanul *Alexandriei* (s. XVI), prin hronograful călugărului Moxalie și mai ales printr'o redacțiune foarte răspândită în literatura românească veche, cunoscută sub numele de „*istoria Troadei*“, „care în unele puncte ne înfățișează amănunte diferite de cele cunoscute din poemele homerice“.

Din tradițiile poezilor ciclici s'au dezvoltat două vestite plăsmuiri: *De excidio Troiae historia* sub numele lui Dares și *Ephemeris belli Troiani* atribuită lui Dictys. La baza lui Dictys latin s'a admis un original grecesc, care s'a resfrânt și în hronografele bizantine. Această redacțiune grecească a trecut apoi în Occident, a fost tradusă în limba latină și se află, alături de Dictys, la baza mai tuturor prelucrărilor despre mitul troian, atât în limba latină, cât și în limbile romanice și germanice, chiar și în literatura sârbească. Cea mai însemnată prelucrare a materialului lui Dictys și Dares este epopeea truverului normand *Benoît de Saint-Maure* din sec. XII. În orient redacțiunea grecească a fost prelucrată într'o redacție bizantină cu material împrumutat din Dictys și din hronografe. Compilațiile din hronografe au răspândit și în literatura română mitul troian, prescurtat uneori, altădată amplificat cu reminiscențe din Homer.

¹ Asupra traducerii lui Beldiman, care se găsește într'un manuscris din biblioteca Brukenthal din Sibliu, între manuscrisele rămase de la Benigni de Mildeberg, traducere care i-a scăpat din vedere dlui Cartoian, cf. Ar. Densusianu, *Rev. critică lit.* IV, p. 260. N. Iorga, *Istoria lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, vol. II, p. 443, nota 3 și *AA.R.*, t. XXXVIII, p. 442, iar mai urmă G. Bogdan-Duică, *Transilvania*, a. 57, Nr. 7 Iulie 1926, p. 364—366, și Nr. 10 Octomvrie 1926, unde acesta publică o notiță întregitoare a lui V. Bogrea.

Se cunosc mai multe versiuni românești. Una a fost publicată de dl Leca Morariu sub titlul *Războiul Troadei după codicele Const. Popovici (1796)*, Cernăuți, 1924. Alta este aceea de la 1748 din *Codicele Mateiu Voileanu...* publicată de Mateiu Voileanu, asesor consistorial în Sibiu 1891, pp. 25—44. O a treia versiune a fost publicată în traducere germană de Dr. M. Gaster în *Byzantinische Zeitschrift*, III (1894), p. 528—552.

Cercetările asupra originalului acestei versiuni întreprinse de Gaster, W. Istrin și K. Praechter au admis un intermediar sârb.

Dar, afară de versiunile publicate, se mai găsesc și alte versiuni inedite (Ms. Acad. Rom. No. 63, 270¹, 1601, 1702, 4104 etc.).

DI D. Russo, arătând că literatura română reflectă două feluri de hronografe grecești, pe Cigala și Dorotheiu de Monembasia, a remarcat mai întâiu la cursul său universitar din 1918/19 că istoria Troadei este extrasă din hronograful lui Pătrașcu Danovici tradus după originalul grec al lui Cigala.

DI Cartojan, cercetând versiunile românești și făcând o paralelă între versiunile lui Dorotheiu și Cigala, ajunge la rezultatul că unele versiuni românești derivă din hronograful lui Dorotheiu, altele din cel al lui Cigala.

Versiunile aparținătoare tipului întâiu numesc ca traducător pe Grigore Dascăluș Buză. Tipul Cigala este reprezentat la noi prin traducerea lui Pătrașcu Danovici.

Versiunea lui Grigore Dascăluș Buză este mai sumară și mai ștearsă, a lui Danovici este mai dezvoltată, mai vie și mai colorată. Versiunile publicate de Leca Morariu, Gaster și Voileanu, precum și toate versiunile independente din Biblioteca Acad. Rom. se leagă una de alta și derivă din hronograful lui Danovici. Versiunea lui Buză a rămas încorporată în hronografe și n'a avut viață independentă.

Ambele versiuni sânt traduceri din grecește, după cum arată numele proprii și spun traducătorii înșiși.

Afară de versiunea hronografelor Pătrașcu Danovici și Grigore Dascăluș Buză a mai fost cunoscută la noi și versiunea bulgărească a istoriei Troadei, sub influența căreia unii copiiști

¹ La dl N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ed. II, București, 1925, p. 313, n. 3 „ms. 276“, iar în *Catalogul manuscrisurilor românești* (din Biblioteca Academiei Române), t. I, București, 1907, p. 621 se găsește la „No. 273“. Care este numărul adevărat?

ai Alexandriei au schimbat numele lui Agamemnon în *Og*, al lui Menelau în *Sion*, al Elenei în *Egulida*.

Cea mai frumoasă variantă românească, atât ca stil cât și ca alcătuire, și mai interesantă ca origine este aceea din ms. No. 2183 din Bibl. Acad. Rom., copiată pe la 1760, pe care dl Cartoian o descrie amănunțit. Deși foaia întâie a manuscrisului s'a pierdut, expoziția subiectului ne lămurește asupra izvoarelor acestei variante. Ele sânt Dares Phrygius, citat în deosebite locuri, întrebuițat și prelucrat până la capitolul românesc „Pentru răsipirea Troiei“. De-aici încolo a fost utilizată „Ephemeris belli Troiani“ atribuită lui Dictys Cretensis, căci cartea VI, cea din urmă, a acesteia se ocupă tocmai „de reditu Græcorum“ și cuprinde episoadele povestite în partea finală a textului românesc.

Textul românesc are pe alocurea un pronunțat colorit de viață medievală occidentală, iar unele nume proprii se îndepărtează de prototipul lor grecesc, luând formă latină sau romanică (cf. *Sirsa* = gr. *Κίρση* etc.). El arată o asemănare izbitoare cu poema *Roman de Troie* a lui *Benoît de Sainte-Maure*, care tocmai îmbină cele două izvoare, pe Dares și Dictys. Chiar și numele proprii din Dares și Dictys alterate în *Roman de Troie* se regăsesc la fel în textul nostru. Tot așa și inadvertențele lui *Benoît de Sainte-Maure* în interpretarea textului latin și anahronismele acestuia. Cu toate aceste asemănări romanul românesc nu derivă din cel al lui *Benoît*, ci se aseamănă mai mult cu traducerea latinească a admiratorului acestuia *Guido da Columna*¹: *Historia destructionis Troiae*. Romanul românesc se apropie de al lui Guido prin câteva trăsături caracteristice în privința cărora amândouă se depărtează de romanul lui *Benoît*. Guido de obicei concentrează expunerea lui *Benoît*. În câteva locuri însă o amplifică, adaogă informațiuni instructive, reflecții personale și mai ales sfaturi moralizatoare. Romanul românesc reproduce aceste schimbări împreună cu invectivele împotriva lui Homer și alterările de nume proprii ale lui Guido. Cu toate acestea Guido nu poate fi socotit ca originalul textului românesc. Intre ele sânt unele deosebiri. Astfel în textul românesc lipsesc peripețiile dragostei lui Iason cu Medea și ale cuceririi lânii berbecelui de aur, se suprimă considerațiunile savante introduse de Guido în capi-

¹ Așa e scris numele acestuia în extrasul francez; în studiu e scris în tot locul *Guido delle Colonna*. Mai obișnuit e însă *delle Colonne*.

tolul consultării oracolului din Delphi, episoadele dragostei lui Troil cu Briseida, nestatornicia acesteia și dragostea ei cu Diomed, „Epithaphium Hectoris“, „Epithaphium Achilles“. Intre originalul lui Guido și versiunea românească trebuie admiși și alți intermediari. Deoarece contactul între cultura italiană și cea română a fost redus până la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, dl Cartoian crede că traducerea s'a făcut după un original grec. Grecii au cunoscut adecă și ei compilația lui Guido da Columna. Determinarea mai precisă a originalului versiunii românești rămâne de făcut.

Studiul dlui Cartoian se întemeiază pe observația foarte atentă a versiunilor românești ale Legendei Troadei și pe cercetarea minuțioasă a filiației și derivației lor din izvoarele originale. După monografia *Alexandriei* dsa ne dă acum a doua contribuție prețioasă la istoria cărților populare în literatura românească. Deoarece în cazul acestei cărți e vorba de o influență apuseană, ce e drept indirectă, ne-ar fi plăcut dacă dl Cartoian ar fi făcut și studiul limbei dozebitelor versiuni, în special a celei din urmă, și mai ales al părții lexicale care poate fi mai ușor influențată¹.

De încheiere câteva observații de amănunt.

Bibliografia traducerii românești, a *Batrahomyomahiei* făcute de *Koncz Józsi* (nu *Iósz!*, p. 6) se va completa cu următoarele două lucrări speciale asupra acesteia: *Siegescu József dr., Dr. Csokonai M. Békaegérharczának latin és román fordítása din Egyetemes Philologiai Közlöny*, Budapest, 1905, fasc. 5, pp. 363—368 și *Dr. V. Branisce, Un ungur... poet român, din Convorbiri literare*, a. 56—1924, pp. 25—35.

Cercetând notele lui Bogrea cu privire la *fiulă, hiulă (Dacoromania* I, 258, 557; III, 866) n'am găsit că el „întemeindu-se pe cuvântul „*hiulă*“, localizează traducerea în Moldova“. El spune (după Dicț. Acad., *ad voc.*) doar atât că cuvântul acesta este „întrebuințat numai în Moldova și numai în locuția: *a luă în hiulă...*“ Aceasta nu înseamnă însă că odinioară această locuție nu eră întrebuințată și în altă parte, d. p. în Nordul Ardealului, și că deci traducerea Legendei Troadei a trebuit să se facă numai decăt în Moldova². Concluzia aceasta n'a tras'o Bogrea.

¹ Limba variantei lui Const. Popovici (1796) a studiat-o Leca Morariu, *o. c.*, pp. 70—97.

² Pentru „înfățișarea moldoveană“ a versiunii Const. Popovici, cf. Leca Morariu, *o. c.*, p. 71 ș. u.

Dintre greșelile de tipar mai importante rămase neîndreptate în „Addenda et corrigenda“ relev: *Salustius* în loc de *Sallustius* (p. 7), *Momsen* în loc de *Mommsen* (ibid.) și *Ἐρμῆς* în loc de *Ἐρμῆς* (p. 60). Mai puțin importante sânt: *redacțiunile* = „redacțiunile“ (p. 37), *sifl* = „stil“ (p. 39), *ospățul* = „ospățul“ (p. 44). Greșeli găsim și în rezumatul francez (*Alexandre le grand* = „Grand“; *la chronographe* = „le chronographe“; *Matheiu* = „Matthieu“ *Voileanu*; *la littérature roumaine reflètent* = „reflète“; *cette manière particulière de sonder ensemble les deux sources sont* (= „est“), *comme on le sait, l'oeuvre du trouvère normand Benoit* (= „Benoît“); *intermediaires* = „intermédiaires“; chiar și în „Addenda et corrigenda *héliénique* = „héliénique“.

N. Drăganu.

O. Densusianu. *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio din 1719, Grai și suflet*, vol. I—1924, fasc. 2, pp. 286—311.

În acest articol dl Densusianu se ocupă amănunțit de manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio din 1719, descriindu-l, publicând specimene din el și studiindu-i limba. Pe p. 287, dl Densusianu stabilește următoarele: „Textul nu este scris de aceeași mână: pe 54 de foi literele sânt mari și drepte, pe când partea de la urmă e cu litere mai mărunte și aplecate, de scriere cursivă. Numai partea din urmă cred că e datorită lui Silvestro Amelio, pe când cea dintâi trebuie să fie copiată de alt cineva, după indicații și un text dat de dânsul. Aceasta rezultă din faptul că partea din urmă cuprinde și vocabularul, care desigur că a fost alcătuit de Amelio și deci putem presupune că a fost scris direct de el; pe urmă, textul cu litere mai mari cuprinde unele îndreptări făcute cu o scriere mai mărunță, asemănătoare celei de la sfârșit, așa că aceste îndreptări trebuie să fi fost făcute de Amelio, după o revisuire a paginilor copiate de alt cineva“.

Păcat că dl Densusianu s'a oprit în acest loc cu cercetările dsale. Dacă le-ar fi dus mai departe, cum am arătat în alt loc¹, s'ar fi putut convinge că partea din manuscris, pe care nici dsa nu i-o atribue lui Amelio, catehismul, nu e decât o copie, cât se poate de fidelă a celui tradus după Bellarmino și

¹ *Catehismul din manuscrisul de la 1719 al lui Silvestru Amelio, copie după al lui Vito Pilutio tipărit la 1677, în Făt-Frumos, An. I, No. 2, Suceava, Mart.-Prier 1926, pp. 34—38.*

tipărit în Roma la 1677 de călugărul Vito Pilutio, ajuns mai târziu episcop catolic în Bacău¹.

Copistul a înlocuit numai numele lui Pilutio cu al lui Amelio, a dat o înfățișare mai uniformă și mai aproape de rostirea românească ortografiei foarte variate a lui Pilutio, transformând în același timp în „Lingua Muldava” *Doctrina creștină* „tradotta in Lingua Valacha” de Pilutio, dând deci un colorit moldovenesc cuvintelor românești trecute de Pilutio prin rostirea italiană din o regiune deosebită de a lui Amelio și învățate, în parte, de la colegii călugări de origine germană sau săsească (în Principate erau și Sași catolici!).

Din comparația textelor reiese în mod cât se poate de evident acest lucru. Intr’adevăr potrivirile, care merg până la reproducerea greșelilor (*Cie arate Kristinulu?* = *Che uuol dir cristiano?*; *en putirului* = „în potir”; *penra* = „pentru”), nu pot fi curată întâmplare, ci ne arată că cele două *Catehisme* sânt același text, aceeași traducere. Din înlocuirea numelui în titlu se pare că Amelio a lăsat să i se copieze catehismul lui Pilutio pentru că voia să-l reediteze. Reeditarea în acest chip eră cu puțință în acel timp, pentru că plagiatul nu eră așa de aspru judecat ca astăzi.

De încheiere rămâne să constatăm că o parte din studiul de limbă făcut de dl Densusianu îl privește pe Pilutio. Lui Amelio îi revine numai studiul părții cu care a amplificat catehismul lui Pilutio, în special cele 12 foi care cuprind *Breve vocabulario italiano muldavo*, cu totul vre-o mie de cuvinte, unele destul de interesante.

N. Drăganu.

Mario Roques, *Les premières traductions roumaines de l’Ancien Testament, Pălia d’ Orăștie (1581—1582). Préface et livre de la Genèse*. Paris, 1925.

În *Annuaire 1908—1909* pentru *École pratique des hautes études* din Paris dl M. Roques anunță: „L’impression de la pre-

¹ Asupra lui Pilutio cf. Cipariu, *Analecte lit.*, p. XXXVIII; Hasdeu, *Arhiva ist.*, I, p. 176; în special I. Bănu, *Vito Piluzio, Documente inedite din Arhivul Propagandei în Columna lui Traian*, 1883, pp. 142—164, 257—287 și Sbiera, *Misc. cult. și lit.*, Cernăuți, 1897, pp. 106 și 141. Descrierea catehismului lui Pilutio se găsește în *Bibl. rom. veche*, I, p. 216. Specimene la: Cipariu, *Analecte lit.*, pp. 254—256; Gaster, *Chr. rom.*, I, pp. 226—227. Retipărit aproape în întregime în *Buciumul român*, I, Iași, 1875, pp. 271—274, 320—323, 467—470, 508—513, 553—556.

mière partie de la Palia d' Orăștie (1581—1582) commencée l'année dernière est achevée; ce premier volume contient, outre une introduction étendue, le texte roumain de la Genèse et la reproduction du texte sur lequel a été faite cette traduction roumaine: la deuxième partie, *Exode*, est sous presse". Imprimarea a ținut din 1909—1914, fără ca să se fi putut termina de tipărit și partea a doua. Deoarece dl Roques nu mai are nădejde să poată continua în curând ceea ce a întrerupt atunci, s'a hotărât să pună în circulație deocamdată partea tipărită.

O înștiințare și un important și, având în vedere timpul când s'a tipărit, deosebit de bine informat studiu introductiv precedă publicarea textului părții I, a Paliiei de la Orăștie.

În „Inștiințare“ ni se arată peripecțiile prin care a trecut lucrarea. Din pricina întârzierii tipăririi, rezultatul cel mai important al ei, anume dovedirea că traducerea s'a făcut după *Biblia* ungurească a lui G. Heltai, tipărită în Cluj, 1551, a fost ajuns între timp și în mod independent (după sosirea la Budapesta a exemplarului Bibliei lui Heltai utilizat de dl Roques) și de alții, care au avut norocul să-l publice mai înainte chiar și de apariția studiului „*L'original de la Palia d' Orăștie*“ al dlui Roques din *Mélanges offerts a M. Émil Picot*, Paris, 1913. Dl Roques știe numai de studiul dlui Iosif Popovici, *Paliia de la Orăștie 1582*, București, 1911 (AAR., s. II, t. XXXIII, lit., pp. 517—538). Că Paliia de la Orăștie s'a tradus după Biblia lui Heltai au afirmat însă, de odată cu dl Popovici, și dr. Sztripszky Hiador și dr. Alexics György în *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra*, Budapest, 1911, pp. 98 și 224, fără să arate cum au ajuns la acest rezultat.

În „Bibliografie“ se înșiră exemplarele cunoscute ale Paliiei (cel din Budapesta fusese chiar al lui „Ioannes Molnar, nobilis de Müllersheim“, „doctor“ și „profesor morborum oculorum“, p. XX), precum și numele celor ce s'au ocupat de textul acesteia ori au reprodus din el.

Urmează descrierea cărții din care relevăm constatarea că traducătorii ezită între scrierea zecimei înainte ori după unitate (p. XXIII), faptul că lucrarea întreagă este tipărită cu negru (p. XXIII), lucru destul de rar în tipăriturile vechi ardelene, și că o seamă de revizuiți, mai ales de cuvinte s'au făcut chiar la tipar (p. XVIII n. 3, XXIII n. 2 și Inștiințare).

Se vorbește apoi despre reforma lui Luther și textele biblice românești dinainte de 1580, explicându-se împrejurările care au putut să provoace tipărirea Paliei la 1581—1582, precum și nevoia instalației atelierului tipografic volant al lui Șerban Coresi și Marien diacul (pe cel dintâiu îl găsim lucrând în același chip mai nainte și în Șebeșul-Săsesc). În această parte găsim și o seamă de lacune, unele explicabile în timpul când a început să se tipărească lucrarea dlui Roques (d. p. nepomenirea *Psaltirii Hurmuzaki* și a *Cărții de cântece s. psalmi* a lui Pavel Tordași), altele însă nu (d. p. uitarea *Evangheliei slavo-române* de la Petersburg). Pentru a se vedea cine erau răspânditorii traducerilor biblice românești, este interesantă nota 7 de la p. X, după care un exemplar din *Evangheliarul* lui Coresi de la 1560—61, care se găsește astăzi în Eperjes, eră la 1563 în proprietatea Sasului Hans Roth.

După aceasta se examinează Palia de la 1581—1582, cercetându-se cine au fost autorii¹, patronul² și împrejurările în care s'a făcut traducerea. Cum am amintit și pe p. 89 a acestui volum, n. 2, cred că numele lui Ștefan Herce, pe care dl Roques (p. XIV), „juducând după nume“, îl crede „Sas maghiarizat (Herczegh)“, identificându-l împreună cu Picot, *Coup d'oeil* . . . , p. 41, n. 3, cu predicatorul Ștefan Herczeg, care, în 1604, a introdus reforma în Cașovia, trebuie cetit *Herțea* (cu confuzia lui *ч* cu *u*, la tipar) și derivat din germ.-săs. *Herz*, căci numele *Herța* s. *Hertze* ne întâmpină des în deosebite catastihuri din județul Sibiului și Hunedoarei și se găsește și astăzi în ținutul Orăștiei.

Este o mare deosebire între felul de a dovedi al d-lui Popovici și cel al d-lui Roques. Dl Popovici se întemeiază pe unele curiozități morfologice (d. p. eră *beutū* = *ittanac vala*, c, 21 etc.), pe o seamă de întorsături sintactice streine limbei românești și imitate după textul unguresc (p. 526—527), pe comparația câtorva pasagii (p. 527—530) și în sfârșit pe numeroasele cuvinte de origine ungurească din text (p. 531—537). Dl Roques pleacă de la faptul că traducătorii, afară de cele ce spun în prefață pentru a-și exagera meritele („scoasem den limbă jidovească și grečască și sârbească pre limba românească 5

¹ Mihailu Tordași, Ștefan Herce, Efrem Zacan, Moisi Peștișel și Achirie, protopopol Hunedoarei.

² Francisc Gesztí.

cărți ale lui Moisi prorocul¹, p. 11; cf. și „Den aceastea toate nu-s multe care n'au eșit în limbă rumânească den ceale cărți sârbești și grecești“, p. 5)¹, mai dau pe ultima foaie liminară, la un loc mai puțin băgat în seamă, și alte indicații, mai aproape de adevăr, asupra felului cum au făcut traducerea („ĂCĂSTA E PARTE PALIEI DE ÎNTĂN', amu cinci cărți ale lui Moisi pr[o]rocul: carele săntu întoarse și scoase den limba jidovească pre grecește, de la Greci sârbeaște, și într'alte limbi, den a cea l'ia scoase pre limbă rumânească“, p. 3). Pornind de la această indicație vagă, dl Roques găsește următoarele argumente pentru traducerea din ungurește:

1°. Un număr oarecare de nume prezintă finalul în *-us*, *-uș*, *-os*, *-oș* ca în originalul unguresc (p. XXXVI).

2°. Paliia cuprinde un însemnat număr de cuvinte de origine ungurească (p. XXXVII ș. a.).

3°. Une ori numele proprii biblice prezintă dezinențe proprii flexiunii ungurești, d. p. acuzative terminate în *-t*, *-th* ori *-ot* care au fost considerate de nominative și transcrise astfel. Cuvinte sufixate (d. p. cu *-ic* = *-ig*) au fost considerate ca un întreg împreună cu sufixul (p. XXXIX).

Comparația cu textul lui Heltai confirmă desăvârșit aceste presupuneri întemeiate pe argumente interne:

1°. Paliia are, afară de un caz, aceeași împărțire ca și Biblia lui Heltai (p. XXXIX—XL).

2°. Prefața este alcătuită după a lui Heltai, iar aceasta e inspirată de *Expositio* lui Heinrich Bullinger (p. XL).

3°. Notele marginale se pot explica numai din Heltai, deși sânt și unele abateri (p. XL—XLIII).

La același rezultat ne duce și comparația textelor înseși:

1°. Textul românesc prezintă lacune identice cu cel al lui Heltai (p. XLIII).

2°. Textul românesc prezintă greșeli care corespund la greșeli materiale din Biblia ungurească (p. XLIII—XLIV).

3°. Paliia are sensuri greșite explicabile din traducerea Bibliei lui Heltai (p. XLIV—XLV).

¹ Se pare însă că aici nu spun că traducerea s'a făcut din ungurește mai mult pentru că se temeau să nu-și atragă de la început ura preoților rămași credincioși bisericii strămoșești.

4°. În Paliie se găsesc numeroase expresiuni cu înfățișarea streină imitate după textul unguresc al lui Heltai (p. XLV).

5°. Paliia păstrează parantezele lui Heltai tocmai unde le-a pus acesta; une ori păstrează și punctuația lui Heltai, precum și alineatele în cea mai mare parte (p. XLV—XLVI).

Imitația lui Heltai însă nu explică totul. Unele nume deosebite de ale lui Heltai, abateri în notele marginale, rectificări, lacune și întregiri în text, deosebiri de sens între Paliie și Heltai și concordanțe cu Vulgata îl îndeamnă pe dl Roques să admită că pentru revizuirea traducerii s'a întrebuițat și Vulgata într'o ediție cam la fel cu cea a lui Lucas Osiander imprimată în Tübingen de la 1573 (p. XLII—LII). Utilizarea Vulgatei explică și prezența în Paliie a neologismului *prim, primă* (p. XXXIII—XXXIV).

Între *Molitvenicul* de la 1564, bănuie de N. Hodoș ca traducere din ungurește¹, și între Paliie nu este nici o legătură (p. LII—LIV).

Afirmația autorilor *Paliiei* că au tradus toate 5 cărțile lui Moise, patru ale Regilor și dintr'ale profeților câteva poate fi adevărată. Totuși mențiunea lui Cipariu (*Principia*, ed. II, p. 104) despre „Cinci cărți ale lui Moisi, românește“ (Nr. 15 din Bibl. mitr. de Alba-Iulia), care nu s'au mai regăsit, nu este dovadă suficientă pentru aceasta.

Fragmentul *Leveticului* din Belgrad (publ. de Hasdeu, *Cuv. d. bătr.* I, p. 5—17) arată o asemănare de limbă surprinzătoare cu *Paliia* de la Orăștie și ar putea fi o rămășiță din textul complet ori aproape complet al acesteia. Toate diferențele formale ise pot atribui copistului. Și fragmentul din *Levitic*, ca și *Paliia* de la Orăștie arată mari asemănări cu Heltai. Găsim și în acestea multe maghiarisme. De asemenea topica și unele expresiuni tradăază originalul unguresc. Totuși dacă ținem socoteală de in-

¹ Cf. *Molitvenicul Diaconului Coresi în Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, pp. 249—276. Se putea cită însă și studiul părintelui Dr. E. Dăianu, *Un molitvenic calvinesc pentru Români din Răvașul*, VI, (1908), pp. 168—181, unde se dovedește că originalul *Molitvenicului* de la 1564 este *Agenda azaz Szentgyházi chelekedetec Mellyeket követnek közönségesképpen a keresztyéni Ministerek és Lelkipásztorok*, care, în ediția a doua s'a tipărit de G. Heltai în Cluj la 1559. Cf. și Dr. Veress Endre, *Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok* (1544—1808) Cluj, 1910, pp. 10—12 și N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechiu Molitvenic românesc*, în *Dacoromania*, II, p. 266 ș. u.

dicațiile lui Mihail Tordași, trebuie să credem că traducerea *Leviticulul*, deși are la bază Biblia protestantă a lui Heltai și este făcută tot de un transilvănean, este independentă de Paliia de la Orăștie (p. LVIII)¹.

Ms. No. 130 din Biblioteca Academiei Române este o copie făcută în secolul XVII după Paliia de la Orăștie (pp. LIX—LXI).

Ms. No. 710 din aceeași bibliotecă, deși are asemănări surprinzătoare cu textul Paliiei, totuși, cum arată nu numai diferențele de limbă, ci și de redacție, nu pare a derivă din Paliie (p. LXII—LXIII).

Urmează bibliografia textelor și autorilor întrebuițați, înșirarea pasagiilor din Biblie examinate în introducere și apoi însăși reproducerea cu caractere chirilice a textului alături de cel corespunzător al lui Heltai. Deși reproducerea în transcriere ar fi avut avantajul de a face textul accesibil la un mai mare număr de cititori, dl Roques a crezut că nu e bine să o facă așa pentru că, ori cum ar fi făcut-o, ea ar fi fost în parte arbitrară, iar dacă ar fi vrut să poată fi utilizată pentru studii fonetice, trebuia să fie complicată cu prea multe semne diacritice, ceea ce ar fi îngreuiat foarte mult lectura. Reproducerea în facsimil ar fi fost incomodă pentru Paliie, care și în original se citește greu, are multe greșeli de tipar, nu este împărțită în versete, are multe abrevieri etc. Dl Roques s'a hotărât deci pentru o exactă reproducere tipografică, în care a admis câteva corecturi de puțină importanță: a îndreptat greșelile de tipar evidente (totuși se găsesc și unele scăpări din vedere: *micuiala* = *milcuiata* ¹¹/₁₁, *dup̃ carui* = *dup'a căru* ²⁸/₂, *er̃* = *er̃* ⁵¹/₁₈ = *er̃*, *dereptine* ⁷⁵/₁₁ = *derept tine*, *sl̃x̃beasc̃x̃se* = *sl̃ăveasc̃ă-se* ⁹⁰/₁₂, *bino* = *vino* ¹²⁸/₁₀, *vornicului* = *vornicul lui* ¹⁵⁴/₁₈₋₁₉ etc.; îndreptat greșit este *întăi* ³/₁₄

¹ Intre lucrările, care văd în *Leviticul* de la Belgrad continuarea Paliiei, dl Roques nu putea aminti, la data când și-a scris lucrarea, un articol al d-lui Iosif Popovici, cu titlul *Leviticul*, publicat în revista *Cosinzeana* din Orăștie, a. II—1912, Nr. 3, pp. 51—53. Observ că părerea similară cu a d-lui Roques, anume că acest text este o traducere independentă de aceea a Paliiei de la Orăștie, făcută, cu omisiuni, după originalul unguresc al Bibliiei lui Heltai, pentru a servi ca rugăciune, a fost emisă după un studiu amănunțit și bine întemeiat, dl. I. Șiadbei într'o comunicare făcută la congresul filologilor români ținut în Cluj în primăvara anului 1926. După dl Șiadbei traducerea a trebuit să se facă în Ardeal, iar copia din Belgrad a fost făcută de un Muntean în secolul al XVII-lea. Dl Bitay crede că e vorba de un fragment din Biblia tradusă la porunca lui G. Bethlen în s. XVII (*Erdélyi Irodalmi Szemle*, III—1926, No. 2, p. 195).

În loc de *întân* = *întâni*; *deșüşchise* ²⁵/₃ este o dittografie rezultată din *deșchise* + *deschise* etc.) și punctuația când putea să falsifice sensul¹, a regulat întrebuintarea majusculilor și a despărțit cuvintele monosilabe (enclitice, proclitice; totuși cf. *căi* = *că-i* ²⁰/₁₃, ²¹/₁₄ *cuce* = *cu ce* ⁷¹/₁₇, *asemână* = *asemână* ¹⁹/₉, *storșuiu* = *storșu-iu* ¹⁶³/₂₂ etc.) de celelalte cu care erau scrise într'una.

În acest chip dl Roques ne-a dat nu numai un studiu bine întemeiat și alcătuit, clar și frumos scris, ci și o ediție îngrijită și de o execuție tehnică superioară a părții I a *Pălei* de la Orăștie, care, dacă nu are importanța vechimii pe care o au alte texte biblice românești, are o importanță formală prin faptul că e scrisă în dialectul bănățean și, ca și *Molitvenicul* de la 1564 și *Cartea de cântece s. psalmi* de pe la 1570, este tradusă din ungurește (cf. p. IV). Ceea ce am mai dori, este restul lucrării și mai ales acel „*lexique qui réunira tous les mots roumains avec indication des passages où ils se rencontrent et, s'il y a lieu, des mots correspondants des textes originaux et par un relevé des faits grammaticaux notables*“, pe care dl Roques ni-l făgăduiește în „*Introducere*“ (p. IV).

N. Drăganu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Constantin I. Karadja, *Despre lucrul apostolesc al lui Coresi de la 1563*. București, 1924. Academia Română. Mem. secț. lit. S. III, t. III, mem. 6.

A. I. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voroneșean, Grai și suflet*, vol. I, fasc. 1, București, 1923, pp. 100—106.

Până acum se cunoșteau două exemplare necomplete din Apostolul de la 1563 al lui Coresi, amândouă în posesiunea Bibliotecii Academiei Române. Unul a fost descris de Gr. Crețu în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* a lui Tocilescu, a. III, vol. V, București, 1885, p. 29 ș. u. și cuprinde numai 124 foi. Al doilea exemplar, deși mult mai complet, are și el însemnate lacune. Un alt treilea exemplar a fost găsit de dl Karadja și depus la Academie. Exemplarul dlui Karadja, pe care ni-l descrie însuși posesorul, este cel mai complet. Combinându-se exemplarul al doilea cu al d-lui Karadja se poate reconstrui textul complet, afară de ff. 3, 6, 7 și 8 ale caietului întâiu și

¹ În variantă a dat totdeauna cetirea originală.

f. 1 din caietul al doilea, precum și ultima foaia a tipicului de la sfârșit în limba slavonă cu colofonul.

Din comparația celor trei exemplare rezultă că indicațiunile marginale ale zacealelor tipărite cu roș din ele nu corespund exact una cu alta, deși textul este absolut identic. Schimbările și omisiunile de litere s'au făcut la tipar din pricina că prezele erau prea simple și neîndestulătoare.

Prima foaie a caietului I conține introducerea-sumariu a Faptelor Apostolilor, publicată de dl Karadja în întregime pe p. 10—11. Din aceasta se vede că „Aceastea cărți lucru apostolesc ū cheamă-se“. Ordinea „cărților săbornicești“ este identică cu cea din Apostolul de la Voroneț¹, ceea ce ne poate îndemna să ne gândim la o origine comună a acestor două variante de Apostol.

Pentru a se stabili definitiv acest fapt, mai întâiu bănuim², mai pe urmă afirmat cu certitudine de dl N. Iorga³, dar negat de regretatul Gr. Crețu⁴, e necesar un studiu din toate punctele de vedere asupra celor două texte care mai trebuie comparate și cu fragmentele dintr'un Apostol publicate de dl N. Iorga sub titlul *Câteva documente de cea mai veche limbă românească* în AAR., s. II, t. XXVIII lit., pp. 100—105, și cu *Faptele Apostolilor* (I, 1—XXVIII, 31) și *Cartea lui Iacovă Apostolă* (I, 1—V, 16) din „Codex Gaster No. 93“ (pp. 379—477) tipărită de M. Gaster la tipografia statului pe la 1892—95 (pp. 181—247) împreună cu Evangheliarul de la 1574 al lui Radu Gramaticul din Mănicești (pp. 1—180), fără a fi puse în vânzare.

¹ Cf. *Codicele voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui* de I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885.

² *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, București, 1904, pp. 25—26 și 74.

³ *Istoria literaturii românești*, București, 1925, pp. 109—110 și 183. Rețin în special cuvintele: „Azi, se poate încredința, cred, oricine că peste tot diaconul n'a făcut decât să lucreze în slove de tipar un Praxiu într-o câțva ca acela de la Voroneț“.

⁴ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, a. III, v. V, București, 1885, p. 47: „Apostolul în chestiune n'are raporturi cu nici unul din manuscrisele anterioare, din câte cunosc, nici cu tipăriturile ce i-au urmat. De acest fapt se poate cineva încredința chiar și numai din fragmentul ce comparăm la Ș X cu locul respectiv din alte 5 redacțiuni române anterioare anului 1700“.

În comparație va trebui să se insiste mai mult asupra elementelor comune, căci numai din examinarea critică a acestora ar putea rezulta „demonstrarea“ părerii identității textelor amintite. Această identitate ne făgăduiește dl Al. Rosetti „a o probă în curând“. Deocamdată în studiul, în care ne făgăduiește acest lucru și al cărui titlu e pus în fruntea acestei dări de seamă, se mărginește la cercetarea mai ușor de făcut a deosebirilor lexicale dintre aceste două texte, înregistrând totodată și corespondentele din versiunea slavă și Vulgata.

Rezultatul acestei cercetări este neîndoios într'o privință: „ne face să presupunem că deosebiri în vocabular, pe lângă cele fonetice, diferențiau graiul nord-estului de al sudului Ardealului“, dar „laturea din activitatea de editori a lui Coresi și a ucenicilor săi“ va fi lămurită deplin numai după ce se vor cerceta și elementele comune.

N. Drăganu.

Sextil Pușcariu, *Derivarea cu sufixe de la tulpina pluralică*. Extras din *Homenaje a Menéndez Pidal*. Tom. III. — Madrid, 1925.

Dl Pușcariu discută existența în limba română a derivării de la forma de plural a tulpinei admise de cei mai mulți filologi.

Posibilitatea legării sufixului de pluralul radicalului e dată: 1) la imparisilabele latine de felul lui *caput*—*capita*: *capit-ellum*, *capit-ina, *capit-aneum*, *capitare* > *cap-capete*: *căpeșel*, *căpăț-ână*, *căpăț-âiu*, *căpățare*; *homo-homines*: *hominitas > *om*, *oameni*: ar. *uminitate*, după care s'au luat *omen-esc*, *omen-ește*, *omen-os*, *omen-ie*, *omen-ire*, *omen-eș*, *omen-amă*, *omen-oc*, *omăn-oiu* etc.; 2) la exemple de felul lui *sella-sellae*: *sellarius* > *șeașele*: *șelar* etc.; 3) în numeroasele cuvinte de tipul lui *tempus-tempora*: *temporivus* > *timp*, *timpuri*: *timpuriu* etc.

Deoarece analogia are un rol foarte important în derivațiune, ca și în morfologie, din astfel de cazuri s'a putut naște uzul de a lega sufixul de forma pluralului, când derivatul avea de fapt înțeles pluralic (*arete-areți*: *arețar* 'păstor de areți'; *brâu-brâie*: *brâier* „țipar de tras brâie“ etc.). Aceste cazuri însă sânt relativ puține, deci la explicarea aceasta nu e bine să recurgem prea des. De pildă, *băețandru*, *băețăș*, *băețoiu*, în loc de *băie-*

tandru, *băietaș*, *băietoiu* trebuie explicat prin despărțirea greșită a tulpinei *băief-* în loc de *băiet-* din derivatul *băiețel* (unde $t > ț$ este regulat), care are același sens ca *băiețaș* și înțelesul opus al lui *băiețoiu*; *părăiaș* alături de *părăuaș* nu trebuie derivat din pluralul *păraie* al lui *părău*, ci, cum arată derivatul *răchiaș* < *rachiu* și *Pără-ianu* alături de *Părău-anu*, e rezultat pe urma faptului că, la substantivele terminate în diftong, simțul limbii n'are o siguranță absolută în forma tulpinei; ș. a. m. d.

Din cercetarea minuțioasă și întemeiată pe numeroase exemple a dlui Pușcariu rezultă că „legarea sufixului de forma pluralică a radicalului trebuie admisă numai în cazuri când înțelesul derivatului cuprinde în sine ideea pluralității”. „În cele mai multe cazuri radicalul prezintă numai la aparență forma pluralului; de fapt însă avem a face cu analogia altor forme, în care schimbările la sfârșitul tulpinei sânt regulate”. În orice caz derivarea din plural nu poate fi considerată ca regulă generală, ci fiecare caz trebuie cercetat în parte.

N. Drăganu.

Sextil Pușcariu, *Une survivance du latin archaïque dans les langues roumaine et italienne*. Extras din „Omăgiul A. Thomas”.

Dl Pușcariu ne dă o nouă explicație a lui *-i* din pluralul cuvintelor care ne-au rămas de la a treia declinațiune latină. În deosebire de dl A. Procopovici, care-l consideră pe acest *-i* de un rezultat al tendinței lui *e* aton de a se schimba în *i* (*Daco-romania*, II, p. 201 ș. u.), de D'Ovidio care, împreună cu Ascoli, îl crede ieșit din înlocuirea lui *e* sau *i* (cf. *forte* m, *fortis* > *forte*, *forti* după pierderea consonantelor finale) cu *-i* de la pluralul declinațiunii a doua (*Archivio glott. ital.*, IX—1886, p. 83 ș. u.), influență analogică admisă și de Tiktin (*Elementarbuch*, §§ 176, 178 și 236), și de B. Bianchi, care se gândește la un *-i* dezvoltat din *-s* ca în $n o s > noi$, $p o s(t) > poi$, deci $-es > ei > i$ (*Archivio glott. ital.*, IX—1886, pp. 391—392 și 403), dl Pușcariu îl crede o rămășiță a formei arhaice de acuzativ latin $-\bar{t}s$, originală la radicalele terminate în *-i* și apoi ivită prin analogie și la cele terminate în consonantă.

Păstrarea lui *-i* dela declinațiunea III în italiană și în română, alături de o seamă de relice în *-e* (*care*, *pace*), și bează că ezitarea între $-\bar{e}s$ și $\bar{t}s$, constatată în epoca latină arhaică,

s'a perpetuat în graiul popular al Italiei și în regiunile dunărene. După căderea lui *-s* final, *-i* s'a impus la toate masculinele declinațiunii III, mulțămită influenței altor masculine care aparțin toate la declinațiunea II și au un plural etimologic în *-i*; la feminine analogia cu pluralul de la declinațiunea I a păstrat mult timp pluralele în *-ē(s)*.

Această influență a femininelor de declinațiunea I asupra celor de declinațiunea III a menținut și forma de dativ singular: după *casae* (dat. sg. = nom. plur.) > rom. (unei) *case*, (două) *case*, s'a păstrat *morti* > rom. (unei) *morți* = (două) *morți* < *mortī(s)* (= *mortes*); dimpotrivă, analogia masculinelor de declinațiunea II, unde dat. sg. (*lupo* > *lupu*) a ajuns identic cu nom. și ac. sg. (*lupus* și *lupum* > *lupu*) și se deosebește de plur. (*lupī* > *lupi*), a fost cauza înlocuirii dativului vechiu în *-i* (*piscī* > **pești*) cu forma de nominativ și acuzativ (*piscis* și *piscem* > *pește*).

Explicarea dată într'o expunere clară este convingătoare. Totuși, cum se vede chiar din ceea ce ne spune dl Pușcariu, ea nu are caracter general și necondiționat: tratamentul la care au fost supuse femininele, deosebit de cel al masculinelor, îl silește să admită în parte și influența analogiei. Mai adaug că la relicele de plural în *-e* desinența s'a schimbat în formele articulate în *-i* prin disimilația cu *-e* următor: *pacele* (Coresi, *Carte cu învățătură*, Brașov, 1581, ed. Pușcariu—Procopovici, v. I, p. 111) > *pacile* (*Cod. Sturdz.*, p. 104, ap. Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, v. II, p. 466; *Cod. Todorescu*, f. 91 v⁰, ed. Drăganu, p. 220) > *păcile*, *carele* > *carile* (cf. însă masc. vechiu *carei* prin asim. > *carii*), ca și *casele* > *casile* > *casile* > *cășile*, iar prin analogie > mai noul *cășile*, neol. *paginele* > *paginile* etc. (cf. și *derept* > *dirept*, *băsearecă* > *besearecă* > *beserică* > *biserică*; *peste* > *piste*, *nește* > *niște*; *de pe* > *di pe* etc.).

N. Drăganu.

Em. Grigoraș, *Criptografia și istoria românească*, Cultura națională (fără loc și dată).

Dl Grigoraș își strânge la un loc articolele publicate în *Adevărul literar și artistic*, a. V (1923—1924), pentru a-și scoate în evidență în acest chip și mai mult concluziunile trase acolo, care, după credința dsale, nu numai „răstoarnă o lume de idei, dar și statornicesc fapte noi“.

Nu ne-am ocupă aici de loc de lucrarea dlui Grigoraș, pe care ar trebui să o lăsăm la aprecierea istoricilor vizați în rândul întâiu de deosebitele ei capitole (cf. titlul *Criptografia și istoria românească*, apoi părțile privitoare la criptul de pe inelul de la Pietroasa, de pe acel al lui Radu Negru, al lui Radu Voevod de la Argeș, criptul lui Carol V din Sicilia, ale Goșilor, Hunilor, Avarilor etc.), dacă n'ar fi vorba în ea și de niște cripturi ori preținse cripturi din textele noastre cele mai vechi (Psaltirea scheiană, Apostolul de la Voroneț, Psaltirea Hurmuzaki, Textele Măhăcene și Evangheliarul lui Radul Grămăticul din Mănăești). Ca profesori avem datoria să ne ferim elevii de neadevărul științific trâmbișat cu alaiul.

Dl Grigoraș socoate că pe urma descifrărilor arbitrare și închipuite ale d-sale (și numai prin acestea!) „chestiunea continuității elementului latin de-a stânga Dunării este quasi — rezolvată“, iar „teoria cu izolarea celor două maluri ale Dunării este căzută virtual“, se pot demonstra „trei încercări de organizare a Românilor din sec. IX până în al XIV-lea“ și în sfârșit s'a făcut „datarea perfectă a primelor traduceri religioase în limba română și fixarea Renașterii poporului românesc din sec. IX—XIV“ (p. 50). Cluj / Central University Library Cluj

Mai sceptic decât dl Grigoraș și, mă va iertă, mai în măsură să cunosc vechimea textelor menționate din punct de vedere paleografic și de limbă, în legătură cu articolul privitor la Psaltirea scheiană, publicat în *Adevărul literar și artistic*, a. V, No. 175 (Duminecă 13 Aprilie 1924), p. 5, mi-am permis să fac o notiță (*Dacoromania* III, p. 929) în care arătăm că descifrarea criptului, în felul cum o face dl Grigoraș, „este lipsită de seriozitate“, căci mai întâiu aceleași semne sânt citite în două și trei chipuri, în vreme ce principiul pe care se întemeiează criptografia pornește de la întrebuintarea consecventă a unui singur semn ascuns (simplu ori compus) pentru un anumit sunet. Dacă se abandonează acest principiu, decriptarea este imposibilă, ori, cel ce la decriptare nu ține socoteală de acest principiu, falsifică. Apoi dl Grigoraș nu are în vedere că în toate textele noastre vechi se găsesc elemente ungurești, în unele și săsești, care nu se pot explica la a. 926¹. Din această pricină, precum și din pricina că

¹ Dl Grigoraș cetește acum 823 (p. 10). — Afirmația făcută ulterior că „de sigur că-i vine greu oricui să ducă rotacismele mai jos de sec. XII“ arată că dl Grigoraș nu cunoaște de loc chestiunea rotacismului, a originii și datării lui.

limba românească din ele nu prezintă nici o particularitate care ar arăta o vechime atât de mare, nici un cercetător, nici dl Candrea, nu le-a considerat originalul de pe care s'au copiat mai vechiu decât jumătatea a doua a secolului XV. În sfârșit pentru ca „vechea întorsură“ să se fi putut face de un oarecare „teolog“ la 926 (acum 823!) în mănăstirile Mirăuți, Dorohoiu și Humor, ar trebui să fi existat aceste mănăstiri la această dată, ceea ce dl Grigoraș nu poate dovedi. A considera dovedit acest lucru prin descifrarea d-sale arbitrară ar însemna a proceda cu ușurință neîngăduită unui cercetător care se pretinde serios. Atât elementele ungurești, cât și cele săsești și existența mănăstirilor amintite, dacă în adevăr e vorba de așa ceva în criptogramă, se explică mai bine cu datarea fixată de alți cercetători: 1482 (Bianu în titlul cărții și Maçurek, *Revue Historique* I, Nos 1—3, p. 64—65, care cetesc cele trei slove суч , deci 6690 de la facerea lumii), 7093 (зур) = 1585 (Gaster, *Archivio glott. ital.*, XII, 197) și 6023 (скр) = [1]515 sau 7023 (зкр) = 1515 (S. Pușcariu, *Dacoromania* III, p. 471). Și încă un lucru! Criptograma de pe 483 a Psaltirii scheiane se găsește după psalmul 151. În acest loc nu ni s'a păstrat nimic analog nici în Psaltirea voronețeană, nici în Psaltirea Hurmuzaki, nici la Coresi. După toată probabilitatea deci nu este vorba de un cript moștenit, ci de unul care s'a scris mai întâiu în Psaltirea scheiană. Mi se pare prin urmare că i se atribue acestuia (ca și lui „filioque“ din simbolul atanasian de la sfârșitul Psaltirii scheiane, pe care unii-l consideră ca dovadă că aceasta s'a tradus sub influență catolică; dl Iorga, *Ist. lit. rel.*, Buc., 1904, p. 19 și 22 și *Ist. lit. rom.* I, Buc., 1925, p. 103, n. 1, ca dovadă de husiism, iar dl Rosetti, *Romania*, No. 191 din 1922, p. 327 și *Grai și suflet*, v. II, fasc. 1, pp. 153—156 ca dovadă de luteranism) o importanță mai mare decât merită.

Aceste observații fugare și făcute fără gând rău n'au avut darul să-l facă pe dl Grigoraș să se coboare în lumea realităților¹, ci, crezând că poate trece pe lângă ele cu un ușor spirit gazetăresc care nu spune nimic (cf. *Adevărul literar și artistic*, a. V, No. 185, Duminecă 22 Iunie 1924), de pe ruinele „zidului“

¹ Cu toate că cele dintâiu articole ale dlui Grigoraș pe care le-am citit au fost din domeniul științelor reale.

pe care „l-a spart“ (p. 5) se avântă cu un aparat şubred ca cel al lui Icar, de-a-dreptul în prăpastie¹.

Prăpastia este descifrarea pe care pretinde d-sa că o face (pp. 26—29) unei note scrise ulterior pe p. 106 a „Apostolului de la Voroneţ“ pe locul rămas gol după „sfârşitul lucrării“. Nota a fost citită desăvârşit de I. G. Sbiera, *Codicele voroneţean, cu un vocabulariu şi un studiu asupra lui*, Cernăuţi, 1885, p. 273, astfel: „Această carte au fost scrisă pe rumănie şi nu-i bună de nimică. Aice am scris eu Constantin ot (= „din“) Dorna mesiţa (= „luna“) Maiu în dzilele lui Constantin Voivod vlet (= „anul“) 7241 (= „1733“) să se ştie de cându am şădzut aice la Voroneţ cu popa Afütănasie Rusu amăndoi. Pislă adză (= „am scris eu“) Constantin ot (= „din“) Dorrna vlet (= „anul“) 7241 (= „1733“).

Dl Grigoraş îşi închipueşte că se pot găsi naivi care, cunoscând azbuchile, ar crede că acolo, unde este scris lămurit ^pκαμη, trebuie să citim *episti*, fiindcă d-sa are nevoie de un cuvânt grecesc; că se pot înlocui cuvinte româneşti şi nume care corespund datei istorice din text, scrise de două ori în acelaşi chip şi clar (αμα = 7241 = „1733“), cu „Iuanizii“, „Asienii, ot Ternava“ visaţi de d-sa iar „Constantin“ (ce noroc că numele acesta e grecesc, altfel eră înlocuit şi el!) poate fi adus „ot Afon“, „Athos“ s. „Aftos monestir“. Eu nu cred. Şi nu vor crede nici alţii.

Din această pretinsă „decriptare“ putem judecă cât preţ putem pune şi pe aceea „eiusdem farinae“ din Psaltirea Hurmuzaki (p. 28 şi 29), care ni se spune că ne dă „controlul“ celei de mai înainte, şi pe toate presupunerile de nume de pe vremea Asanilor în „cripturile“ din Textele măhăcene şi din Evangheliarul lui Radul Grămăticul din Măniceşti (p. 30—31). Şi pot să cred, cu dl Panaitescu, că nici decriptările istorice nu sânt mai fericite.

O veche criptogramă românească putea găsi dl Grigoraş în *Doc. Hurmuzaki*, vol. XV, p. 1684, n. 1.

Asupra criptografiei şi a istoriei ei cf. acum André Lange şi E.-A. Soudart, *Traité de cryptographie*, Paris, 1925.

N. Drăganu.

¹ Având în vedere alte lucrări ale dlui Grigoraş, din care am putut să-l judecăm de un publicist cumpănit, într'adevăr mă mir că s'a încumetat să se aventureze într'un domeniu şi cu un aparat pe care nu-l stăpâneşte.

Preotul V. Ursăcescu, *Psaltire slavonă (1577—1580)*. București, 1926. Academia Română. Mem. secț. lit. S, III, t. III, mem. 6.

După o „notă premergătoare“ a d-lui I. Bianu, preotul V. Ursăcescu descrie o *Psaltire slavonă* tipărită probabil între 1577—1580 la Brașov sau la Bălgradul Ardealului (Alba-Iulia), unde a ieșit de subț teasc la 1579 și Evanghelia slavonească a lui Lorinț diacul având același frontispiciu cu stema Țării-Românești pe care-l are și această *Psaltire*. Acest singur exemplar defectuos din această carte (între altele îi lipsește și foaia de titlu) a fost găsit de dl Ursăcescu și se păstrează în secțiunea de tipărituri și manuscrise a muzeului de antichități din satul Curteni, jud. Fălciu, care e proprietatea d-sale.

N. Drăganu.

N. Iorga, *O tipăritură românească la Uppsala*, București, 1926. Academia Română. Mem. secț. ist. S, III, t. III, mem. 3.

E vorba de al doilea exemplar necomplet din „*Dumnedziasca Liturghie*“ a Mitropolitului Dosofteiu, tipărită la 1679, dăruit Suedezului Sparwenfeldt de Nicolae Milescu, care se păstrează în Biblioteca Universității din Uppsala. Dl Iorga examinează și limba acestei cărți, plină de cuvinte vechi și rare, de inovații lexicale venite mai mult din ignorarea mijloacelor de expresie decât din vreo tendință de a îmbogăți limba, de evidente greșeli și sucituri sintactice, care tradează necunoașterea din destul a stilului literar românesc, lucruri care ne pot face să concludem la originea neromânească a autorului.

În secția slavonă a aceleiași biblioteci se semnalează și un Teofilact, deci un Tâlc al Evangheliilor făcut de acest vestit cărturar greco-bulgar, dăruit lui Sparwenfeldt tot de Milescu.

N. Drăganu.

Iosef Macůrek, *Prameny k dějinám československým v archivech a knihovnách sedmihradských*. Extras din *Věstniku Král. Čes. Společ. Nauk*. Tř. I. a. 1924.

Autorul raportează despre o serie de manuscrise necunoscute până acum, care tratează istoria cehă și pe care le-a descoperit cu prilejul unei călătorii de studii întreprinse în România cu privire la începutul husitismului românesc.

A cercetat în Cluj arhiva și biblioteca Muzeului Ardelean, care face parte din Biblioteca Universității; în Alba-Iulia arhiva episcopală și biblioteca Batthyaneum-ului; în Aiud arhiva Colegiului reformat (pe p. 1 și 92 se spune greșit „unitar“); în Ibașfalău (acum Dumbrăveni) arhivele contelui Ștefan Apor.

În biblioteca Muzeului Național din Cluj a găsit *a*) două volume din „Collectio maior“ (sign. Manusc. hist. A T XXXI și XXXII) care conține copia unei traduceri germane de acte de-ale dietei morave dela 1527—1613; *b*) „Historica narratio de rebus in Bohemia et Hungaria 1609—1610“ scrisă de un autor necunoscut (sign. I 37); *c*) o colecție de informațiuni importante asupra istoriei bisericei evanghelice din Slovacia scrisă de pastorul protestant Samuel Ivanka din Nécspaly și cuprinzând 10 volume (sign. I C 10 I—X).

În arhivele Colegiului unitar din Cluj a găsit o ediție din 1574 o versiunii polone a confesiunii calvine și retipărirea de la 1632 a acesteia, textul și actele așa-numitului „consensus Sandomerensis“ din anul 1570, „Acta et conclusiones synodi generalis Toruniensis“ din anul 1595 (cf. p. 36; p. 92 însă „1559“), Confesiunea Fraților boemi din 1573 (cf. p. 36; p. 92 însă 1575) și mai multe epistole de-ale reformatoților către Frații boemi, în sfârșit „Confessio fidei rever. Cyrilli patriarchæ Constantinopolitani, scripta Constantinopoli a. 1630 și răspunsul craiului Polon Sigismund III.

În biblioteca Batthyaneum-ului din Alba-Iulia (p. 93 greșit: „Cluj“) a găsit mai întâiu un manuscris cu titlul „Cronica seu origo fratrum Minorum de observantia in provincia Bosna et Hungaria Christi Jesu militantium“ (sign. III 72), care cuprinde informațiuni importante cu privire la originea husitismului în Ungaria de sud și la istoria anabapțiștilor din Moravia, nevoiți să se refugieze, din pricina persecuțiilor din patria lor, în Ungaria și în special în Slovacia și stabiliți tot odată și la Vințul de jos, în Ardeal. Ei își aduseră cărți și manuscrise, de pe care făcură copii. Au copiat mai ales cronici privitoare la istoria anabaptismului între 1524—1700 (mss. II 122, III 118, III 119, III 93 și XI 90). Unele manuscrise cuprind corespondența magistrilor anabapțiștilor cu comunele și cu persoane anabaptiste (ms. III 168, III 107, III 90, I 128, III 104); în sfârșit tratate dogmatice (III 100, III 188, III 124, III 117, III 62) și opere pedagogice (III 187, E 5

VI 16). Se reproduc pasagii mai importante din texte, dându-se în note explicările necesare împreună cu întreaga bibliografia chestiunii.

De un deosebit interes este ms. sign. I, 17, o carte de cântece latino-cehe necunoscute, scrisă între 1559—1571, apoi un „Tractatus contra Hussitas“ din a. 1418 (I 160), „Sermones de tempore per Magistrum Miliczin confecti“ (II 63) din a. 1433 și în sfârșit „Das Bethpuech genannt Belial“ (I 92) din a. 1463—1468. Manuscrisul III 149 conține textul latin din „constitutiones regni Bohemiæ a. 1627 reformatæ“; în ms. XI 122 se găsește „Ius provinciale ducatus Oppoliensis et Ratiboriensis (Ex bohemica in latinam linguam translatum per Iacobum a Bruck Angermundt cognomento de Rosenthal, supremi capitanei, horum ducatum secretarium, anno Domini MDCXXII)“; sânt apoi „Privilegia Lusatiæ“ și documente privitoare la istoria juridică a Sileziei.

Sase volume sign. X 47—X 52 formează o colecție foarte importantă de documente relative la istoria reformațiunii în Silezia (1525—1675) și la insurecțiunea cehă din 1618—1620 „durch Godofridem Buckischen, kayserlichen und königlichen Secretarium zum Brieg, colligiret und zusammengetragen“, pe care franciscanul Roch Mohr o transcrise în 1715. Autorul ne indică conținutul volumului III și IV.

În sfârșit se înșiră după catalog mai multe manuscrise și incunabile privitoare la istoria cehă, care merită să fie remarcate.

Relativ la „husitismul românesc“ nu găsim nimic. Interesantă este doar partea reprodusă de pe p. 38 din „Cronica seu origo fratrum Minorum etc.“ (pp. 37-41) privitoare la „Thomas“ și „Valentinus“, husiții unguri refugiați în Moldova, și la Biblia husită ungurească, care de altfel eră cunoscută (cf. P. Hunfalvy, *Az oláhok tört.*, v. II, p. 147).

Impresionează neplăcut numeroasele greșeli cu care sânt tipărite numele și cuvintele ungurești și românești.

N. Drăganu.

Șt. Ciobanu, *I. Biserici vechi din Basarabia. II. Din bibliotecile rusești. Extras din Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice, Secția Basarabia. Chișinău, 1924.*

I. În lucrarea întâie autorul își publică rezultatul unor călătorii făcute în anii 1923—1924. După un capitol de considerațiuni generale, în care se vorbește despre trecutul cultural și

artistic al Basarabiei, despre vechimea bisericilor acestora, felul lor de clădire, forma lor internă și externă, obiectele de artă păstrate în ele, influențele sub care s'au lucrat, originea artiștilor, cimitire, cruci, arta cioplirii pietrelor și inscripțiile de pe acestea, ni se dă descrierea amănunțită a câtorva biserici.

Din cercetările dlui Ciobanu rezultă că „până la 1812 Moldova răsăriteană din punct de vedere al culturii materiale religioase nu se deosebea prin nimic de Moldova din partea dreaptă a Prutului“. Felul de clădire al bisericilor, chiar și al celor construite după 1812, poartă urmele influenței vechilor biserici moldovenești. În forma și arhitectura bisericilor se acomodează trăsături din stilul bizantin la împrejurările locale. Pictura în bisericile vechi se află sub influența școlii de pictură italiene a epocii renașterii. „Mai rar se simte influența culturii bizantine“. Unele obiecte bisericesti arată o puternică tradiție locală, „dacă nu chiar o școală de artă veche moldovenească“. Cele mai vechi icoane sânt din secolul XVI.

Asupra numeroaselor cărți găsite în Basarabia dl Ciobanu face următoarele observații cu caracter general:

„Foarte interesante sunt cărțile, cari se găsesc prin bisericile din Basarabia. Aceste cărți adunate la un loc ar forma o bibliotecă de cărți rari bisericesti, începând cu veacul al XVII-lea și până în zilele noastre. Se poate spune că n'a existat tipografie în țările românești, din care să nu se găsească cărți prin bisericile din Basarabia. Sunt cărți din tipografiile din Iași, București, Buzău, Râmnicul-Vâlcea, Buda, Sibiu, Neamțu, Blaj, Brașov, Făgăraș și Chișinău. Cea mai veche carte, care s'a găsit în Basarabia, până acum, este „Cartea românească de învățătura duminicii“ a mitropolitului din Moldova, Varlaam, tipărită la anul 1643. Cărți mai recente, în special din veacul al XVIII-lea și din tipografia eparhială a Chișinăului, se găsesc foarte multe: aproape fiecare biserică, chiar cele mai noi, posedă câte o colecție de 10—20 de cărți vechi românești. Toate cărțile pentru serviciul divin și chiar pentru lectură religioasă se pot găsi pe la bisericile din Basarabia. Liturghiere, Ciasloave, Penticostare, Trioade, Molitvelnice, Psaltiri, Minee, Evanghelii, Tâlcuri ale Evangheliei, Octoihuri, Molebnice, Vieți ale sfinților etc. se găsesc în mare număr și în stare foarte bună. Unele din cărțile mai vechi au însemnări pe marginea paginilor de jos sau la

sfârșitul lor cu indicația numelui posesorului sau al donatorului, cu unele numiri geografice, care au și ele însemnătatea lor. Manuscrise în bisericile din Basarabia se găsesc foarte puține; pe la unele mănăstiri (Hâncul, Suruceni, Căpriana) am găsit simple copii de pe cărțile tipărite deja, fără nici o importanță, cum este și manuscrisul de la biserica din Sireți de la anul 1813, „Cazaniile duminicilor“ (p. 15—16).

Și în arta ciopririi pietrelor din cimitire era o tradiție. Inscricțiile moldovenești cu chirilice sânt de obicei simple, uneori cu prescurtări, rare ori cu cerdacuri. Se găsesc și inscripții foarte frumoase.

Cele mai vechi inscripții sânt din primele decenii ale veacului al XVIII-lea. Sânt unele care pot fi și mai vechi, dar, fiind din piatră calcaroasă, s'au măcinat și astăzi sânt indescifrabile.

Relev în special inscripția de pe monumentul de piatră al familiei Donici din Ișnovaț, jud. Orhei, cu data de la 1824, pe care sânt gravate următoarele versuri:

„Moșia, casele și toată averea
Tu lași copiilor, dar fie ce-ai lăsat?
Un stânjen de pământ!
Ah, iată bogăția“.

De asemenea reproduc cele dintâiu 4 versuri de la începutul lungului epitaf în versuri al poetului basarabean Ioan Sârbu (1830—1868), pus în 1860 pe o scândură în formă de scut la capul mormântul tatălui său din satul Mașcăuți, jud. Orhei, acum publicat mai întâiu (p. 68):

„Veselie și frumoase ale lumii fericiri
Cu încredințare credem că sunt vis și năluciri.
Numai binele rămâne și O! de l-am putea face, —
S'avem milă dela Domnul, când de trup ne vom desface...“.

II. În lucrarea a doua ni se arată că prin bibliotecile și arhivele rusești se găseau înainte de războiul mondial o mulțime de manuscrise și cărți slavone vechi de proveniență românească ori chiar românești, care n'au fost utilizate decât prea puțin pentru istoria culturii noastre. Câteva au fost relevate de dl Șt. Berechet în lucrarea sa „Documente slave de prin arhivele ruse“, București, 1920. Pentru o istorie a relațiilor politice și culturale ale Românilor cu Rușii este însă indispensabilă cunoașterea tuturor materialelor. Dar deoarece relațiile cu Rusia sânt de natură

că cercetarea tuturor acestor comori deocamdată este imposibilă, dl Ciobanu găsește de bine să publice cel puțin cele câteva notițe pe care le-a cules înainte de război. Textul slav al notelor este tradus și în românește, ceea ce ușurează munca cetitorului necunoscător al limbilor slave.

Între aceste manuscrise găsim, între altele, o gramatică slavă alcătuită probabil în Moldova, unde eră nevoie de astfel de cărți, după gramatica lui Meletie Smotrițchi, apărută la Kiev în 1618. Pe ea se găsește următoarea inscripție românească scrisă mai târziu decât manuscrisul: „Aastă sfântă (*sic*) carte ce să chiamă gramatică iaste a sfintei mănăstire Bistrița: rămasă de la dascălul Ioșaf și în urmă rămasă la Bistrița de pomenire Octomvrie 1, 7215“ (1707)¹.

Găsim și un manuscris al lui Amfilohie Hotiniul, anume: „Gramatica de la învățătura fizicii scoasă de pe limba italienească pre limba moldovenească, întru care se cuprinde tot ceea ce omul voește a ști și a învăța în ceriu și pre pământ, din lucrurile cele mai cunoscute și mai trebuincioase. Anul 1796 April[ie] 10“².

N. Drăganu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dr. Bitay Árpád, *Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt*. Diciosântmártin, 1925.

Sub titlul „*Români ardeleni sub principi reformati*“ dl Bitay face o scurtă, dar bine informată privire asupra dezvoltării religioase și culturale a Româlor ardeleni, deci dela mijlocul secolului XVI până la sfârșitul secolului XVII. Se ocupă atât de încercările reformatilor, cât și ale catolicilor de a-și câștiga prozeliți printre Români, precum și de rezistența ortodocșilor ardeleni care aveau continue legături cu ortodocșii din Principate.

În amănunte observ că activitatea de propagandă reformatică a Sașilor s'a întins și dincolo de veacul XVI (p. 5). Manuscris liceului grăniceresc „G. Coșbuc“ (cf. *Dacoromania*, III, pp. 472—508 și 935—937), precum și pasagiul reproduș din „*Scriptura Domnului dintre cetatea Ierusalimului*“ în darea de seamă despre I. Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI*, București, 1925, ne dovedesc acest fapt. Propaganda Sașilor însă a fost mai puțin

¹ P. 80.

² P. 80 ș. u.

intensivă și s'a mărginit la inițiativa particulară a câtorva inși, fără a avea sprijinul autorității.

Calvinii din Ardeal, mult mai puternici decât Sașii, au urmărit într'adevăr nu numai unitate religioasă, ci și unitate de limbă, întru cât se putea. Fiindcă însă masa țărănilor români nu știă limba ungurească și n'avea la sate școli ca s'o învețe, calvinii au fost nevoiți, la început, să-i scoată cărți și să-i vorbească acesteia în limba pe care o înțelegea, ca să o poată smulge din brațele credinții strămoșești. Dar cu cărturarii, mai ales cu preoții, care intrau în șirul privilegiaților feudalismului, se procedă altfel. În școli și în viața bisericească calvină cărturarii români (cf. M. Halici tatăl și fiul etc.) ca și cei sași (cf. G. Heltai, Fr. David etc.) erau maghiarizați. Episcopii români calvini trimiteau preoților care le aparțineau circulări ungurești (cf. circulările lui Gheorghe din Sângeorz și P. Torțași). În cărțile de psalmi traduse în românește se păstrau titlurile și numeroși termeni ungurești ca legătură cu biserica calvină ungurească. Desnaționalizarea păturii cărturărești trebuia să atragă cu timpul pe aceea a masselor.

Pricina că aceasta nu s'a împlinit n'a fost gândul calvinilor unguri din Ardeal de a le da Românilor numai carte românească, cum ne lasă să înțelegem dl Bitay, ci în rândul înțâiu trecerea neașteptată a Ardealului sub dominațiunea Habsburgilor austriaci, care urmăreau întărirea catolicismului și prin acesta pe a lor, în rândul al doilea reorganizarea bisericii ortodoxe românești care a început să se apere.

Toți sântem de acord cu părerea dlui G. Bogdan-Duică¹ că propaganda calvină printre Români ne-a dat și lucruri bune: cărți românești, oratori și predicatori români în biserică, ne-a trimis studenți în streinătate, ne-a produs câțiva umaniști, a introdus instituția sinoadelor și ne-a dat cea dintâiu organizație statornică în biserică, a luptat împotriva deosebitelor credințe deșerte și superstiții ale poporului nostru, ca de altfel și împotriva credinței lui ortodoxe. Deosebirea între felul cum interpretează această părere dl Bitay și între aceea cum o înțeleg toți cărturarii români, inclusiv dl Bogdan-Duică, este numai în privința gândului nemărturisit al protagoniștilor calvinilor unguri din Ardeal,

¹ *Libertatea*, a II, No. 6.

nemărturisit de la început în interesul succesului propagandei, dar tradat de fapte, anume nu numai de a reformă biserica Românilor, ci de a o și maghiariză treptat, mai întâiu prin maghiarizarea conducătorilor ei, a preoților și a dascălilor.

Cum arăt în altă parte a acestui volum, *Liturghierul* pomenit de Tordași acum e descoperit. Asupra faptului că popa Ioan Zoba din Vinț și-a tradus *Cărarea pre scurtă pre fapte bune îndreptătoare*, tipărită în Bălgrad, 1635, după *Kegyés csélekedetek rövid ösvénykéje* etc. de Șt. Matkó de Kézdivásárhely a atras atenția mai întâiu Dr. A. Veress, *Erdélyi oldh könyvek és nyomtatványok*, Cluj, 1910, p. 27, deci înainte de dl Bitay, *Erdélyi irodalmi szemle*, LVI, suplement No. 1, Ianuarie 1924, p. 61—62, și lucrarea recensată, p. 22.

N. Drăganu.

Dr. Iacob Radu, *Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice române din Oradea-mare*. Studiu bibliografic. București, 1923. Academia Română. Mem. secț. ist. S. III, t. I, mem. 6.

A același, *Doi luceferi rătăcitori, Gheorghe Șincai și Samuil Micu Clain*. București, 1924. Mem. secț. lit. S. III, t. II, mem. 3.

În lucrarea întâie părintele prepozit Radu ne descrie 181 din cele 287 manuscrise adunate și păstrate într'o colecție aparte de episcopii orădani Ignatie Darabant (1788—1805) și Samuil Vulcan (1806—1839) de la Gheorghe Șincai și Samuil Micu Clain; de la Ioan Corneli și de la alții de mai puțină importanță. Celelalte 106 din aceeași colecție fiind neînsemnate ca valoare, n'au fost avute în vedere.

Afară de descrierea materială a fiecărui manuscris ni se dă pe scurt și conținutul lui, ca cetitorul doritor de a-l cunoaște mai amănunțit să poată avea o cunoștință sumară asupra lui. Unele dintre aceste manuscrise au fost studiate și descrise în anii 1878—1880 din însărcinarea Academiei Române și de N. Densușianu (*Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*. Raport înaintat Academiei Române. București, 1880, pp. 6—14 și 103—114). Dar descrierea lui N. Densușianu este de tot scurtă și uneori defectuoasă. De când a apărut aceasta, unele manuscrise au dispărut. Lucrarea părintelui prepozit Radu face un mare serviciu literaturii românești, salvând prosterității cel puțin descrierea și cuprinsul lucrărilor ma-

rilor noștri înaintași în cazul că originalele lor s'ar rătăci în mâinile unor oameni lipsiți de respect pentru trecut ori ar fi distruse de vreo întâmplare nenorocită.

În lucrarea a doua autorul ne dă date, unele cunoscute mai ales din *Istoria literaturii ramâne în veacul al XVIII-lea* a d-lui N. Iorga¹, care a cercetat și biblioteca episcopiei din Oradea-mare, altele necunoscute până acum, culese din manuscrisele originale ce se află în această bibliotecă cu privire la viața de pribegie și calvarul manuscriselor lui Gheorghe Șincai și Samuil Micu Clain. În „Anexe“ se publică cu grijă cele mai importante documente pe care se întemeiază lucrarea, o contribuție prețioasă la istoria fazei dintâiu a școlii latiniste.

N. Drăganu.

G. Weigand, *Ortsnamen in Ompoly- und Arányos* (sic) *Gebiet*, în „Balkan-Archiv“ I, Leipzig, 1925, pp. 1—42.

Dl Weigand studiază sumar numele de localități din Valea Ampoiului și Arieșului. Materialul documentar utilizat nu este complet. Se mai putea utiliza: *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia*, I, Budapeștina, 1887; Szabó Károly, *Székely oklevéltár*, v. I—VII; Orbán Balázs, *A székelyföld leirása*, volumele corespunzătoare; *Torda város és környéke* de același autor, Budapeșt, 1889; Barabás Samu, *A római szentbirodalmi gróf széki Teleki-család oklevéltára*, vol. I (1206—1447) și II (1438—1526), Budapeșt, 1895 și volumul XV din *Doc. Hurmuzaki*, care are un indice îngrijit. Dacă s'ar fi utilizat toate aceste izvoare o seamă de greșeli s'ar fi putut evita.

Prin felul cum se prezintă, articolul d-lui Weigand nu ține seama de împrejurările nouă, căci numirile, deși este vorba de un ținut în majoritate românesc, sânt date întâiu în ungurește (adeseori greșit, din pricina că autorul nu cunoaște bine limba ungurească: *Arányos* „proporționat“ în loc de *Aranyos* „auriu“ s. „de aur“, *hasadát* în loc de *hasadat*, *ényed* etc.).

Nume cu radicale evident românești sânt considerate de altă origine, precum *lup-* din *Lupșa* pe care dl Weigand îl derivă din sl. *lupiti* „schälen, schinden, rauben“ (p. 25), *pietros* din *Petroșani*, care pentru dl Weigand este din *Petrus*, -ean etc.

¹ Nu o văd citată nici odată de autor, ceea ce mă face să cred că i-a scăpat din vedere ori i-a fost inaccesibilă.

Alături de etimologii bune se propun și numeroase etimologii greșite :

Bucerdea < ung. *Bocsárd* n'are a face cu vreun ung. abstract *bocsard* „Ursprung“, ci, cum se vede din Gombocz—Melich, *MEtSz.*, 427—428, trebuie pus în legătură cu numele de persoană *Buchardus* = *Burchardus*.

Românescul *Ighiu*, (p. 4) nu corespunde direct ungurescului *Igen*, iar acesta nu poate fi nici abstractul *igény* „Anrecht“, nici *igen* „ja“ cât timp documentele cele mai vechi arată forme ca *Igun*, *Ygun*, *Igven*, *Yguen*, *Iguen*, *Ighen* (Zimmermann—Werner, *Urk.*, I, 97, 98, 165, 203, 217, 247, 465, 488, 493 și 575).

Metes, ung. *Metesd* (p. 5) nu poate fi din ung. *met* „sumpfiger Ort“, când această formă este întrebuințată numai în regiunea Mărei, fără a avea derivatul adjectival *metes*, iar în Ardeal sânt cunoscute numai formele *métely*, *mété*, *mető*, *métő* (Szinyei, *MTsz.*, I, 1447—8). Mai curând corespunde săsescului *Mättersch* s. *Mättasch* (sc. *dräf*) = *Demeters[dorf]*.

Derivarea lui *Galați* < *Gallatae* s. *Gallati* (p. 5) deci „Kelten“, au făcut-o înainte de dl W. și alții, mai în urmă și mai bine G. Kisch, *Zur Wortforschung*, în Prinós lui Sievers, p. 47. Totuși, mai ales pentru numirile de munți, cf. *galaț* din *galațcău* (< ung. *galackő* s. *gálickő*), precum și n.-pr. de pers. din documente *Galacz*, *Glatz*.

Feneș, ung. *Fenes* (p. 5) nu poate fi din ung. *fenés* „gângrenos“ < *fene*. Nu este, după cât se pare nici ung. *fenyő*s < *fenyő* „brad“, nici *fényes* „lucitor“, ci, cum arată numirea *Feneșul-săsesc*, ung. *Szászfenes* de lângă Cluj, la origine avem de a face cu o numire săsească explicată de G. Kisch, *Vgl. Wb.*, pag. 72—73.

Trâmpoele (p. 6) este, cum am arătat în *Dacoromania* I, 132, cu siguranță din *Intre Ampoiele* (cf. și *Dealul-Tre-văile* ap. T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, p. 204; *Târlișua* < *Într'Ilișua*, *Trapold* < *Într'Apold* ș. a.), deci n'are a face cu *trâmpoi* < *trampa* „Wechsel, Tausch“.

Mogoș (p. 9) este, evident, din ung. *magas* „înalt“, care ne-a rămas și ca nume propriu de familie.

Orbó (vechiu *Orbow*) p. 10, se știe de mult că este un derivat al slavonului *vrzba* „răchită“.

Enyed (p. 11) este derivat greșit din ung. *eny*, care nu înseamnă „Schutz, Schirm“, ci „răpaos, odihnă“. Se știe doar, că, împreună *Adjudul* și *Sântejud* (< *Szentegyed* cu *e* medial păstrat și cu cel final adaus prin etimologie populară în urma confundării cu *jude*), corespunde unei forme ungurești a sfântului *Aegidius* > ung. *Egyed* și *Enyed* (cf. *mogyoró* — *monyoró* etc.). De altfel *eny*, a cărui formă obișnuită este *enyh*, ar fi dat *Enyhed*.

Nyírmező (rom. *Poiana*) însemnează „Birkenau“, nu „Sumpffeld“ (p. 11).

Alomănești (p. 11) este sigur că nu poate deriva din ung. *dlom* „somm“. Derivarea din abstractul ung. *állomány* este posibilă numai dacă acesta a avut și sensul de *állomás* 1. „Station“, 2. „Bahnhof“, alături de 1. „Substanț“, 2. „Bestand“ citat de dl Weigand. Altfel ar trebui să ne gândim mai curând la un derivat dintr'un nume de persoană; cf. d. p. *Aleman*.

Inoc, ung. *Inakfalva* (p. 13) este considerat unguresc și tradus prin „Sklave“, „Hörigendorf“, probabil fiindcă autorul se gândește la ung. *inas* „ucenic, fecior din casă“. Într'adevăr însă ung. *inas* a dat rom. *inaș*, iar numirea localității citate trebuie adusă în legătură ori cu turc. *ynak*, *inak*, *inaX*, *inay* 1. „herrlich, schön“, 2. „Freund“, Gombocz, *Magyar Nyeiv*, XI—1915, p. 435—436, ori cu rut., bg., srb., pol. *junák*, ceh. *junoch*, *jinoch* < *junx* „tânăr“, „nou“, care se întrebuintează des în toponimie.

Sfârșitul ungurescului mai vechiu *Kercseth* (< *Kerecset* „Falke“) a fost înlocuit curând prin suf. locativ *-d*, cum arată ung. mod. *Kercsed* și rom. *Cârcedea*.

Bagin, ung. *Bágyon* (p. 14) < *Bágy* + locativul *-on*, ca și *Bágy*, *Bágyan*, *Bágyok*, *Bágyhalma*, pare a fi mai curând o scurtare din *jobbágy* decât identic cu *badiu bade*, iar vechiul *Bagium* o scurtare din [*villa job-* sau *ob*] *bagium*; cf. *lobagifaläu* < *Jobágyfalva*.

Cucerdea, ung. *Kocsárd* (p. 14) este considerată de obicei de corespondent al n. pr. germ. *Gotthard* (cf. *Székelyoklevéltár*, III, 247), nu al lui *Gottshart*, cum afirmă dl Weigand (p. 14). Totuși observ că formele cele mai vechi pentru amândouă *Cucerde-le* sânt cu *c* inițial, nu cu *g*: *Kukhard* a. 1289 (Orbán Balázs, *A székelyföld leírása*, V, Pest, 1871, p. 71; *Kuchard* a. 1278, Csánki, V, p. 884).

Sinfalva (p. 15), cum arată și rom. *Șomfaläu*, nu poate deriva din abstractul ung. *sin-* „Leid“, *sinlő* „krank, matt“, ci după

toată probabilitatea derivă din *sövény* „Zaun, Umzäumung“, care e des întrebuințat în toponimia ungurească, cf. *Sövényvár, Sövényháza, Sövénydvölgye, Sövénydhegye* etc. ap. Szamota - Zolnai, *MOkI*Sz., 860—861¹.

Pentru a explica pe *Borău*, ung. *Borrév* (p. 16) am putea pleca atât de la *Buru*, cum se mai numește și care ar putea fi forma rotacizantă a lui *Bun*², nume întrebuințat des în toponimia Românilor din Ardeal, cât și de la slavul *borz* „Fichte“ > *Borov* > rom. *Borău*. Ung. *Borrév* este, evident, mai nou decât rom. *Buru*. În ori ce caz, în *Borrév* nu e probabil că avem de a face cu ung. *bor* „vin“.

Vidály, vechiu *Vidal, Videl* (p. 16), cum arată și forma românească *Vidolm*, care corespunde unui ungurec *vidalom, pare a fi un vechiu derivat abstract din radicalul *vid-* (cf. *vidátság* „laetitia“, *vidám* „vesel“, *vidul* „a se înviora“). Derivatele ungurești vechi în *-ály, -ély* adeseori au luat sensuri concrete (cf. *szakadály* „prăpastie“, *ragadály* „Adspergula, Müge“, *akadály* „piedecă“, *szegély* „tivitură“ etc.). Dar ar putea fi vorba și de *viadal* „luptă“ și de *viadalom* = *viadal*, deci tot „luptă“ (cf. rom. *Boiștea* < sl. *bojište* „Kampfstätte“, *Războeni* etc.). Pentru fonetism cf. *șocodolm* „târg“ < ung. *sokadalom* „mulțime“ etc.

Partea dintâiu din *Szásza-Vincze* este *Sass* „Siedelung“, nu *Sachs*, sau ung. *szász*, cum cred unii (cf. *Micăsasa* < *Mike-sass* etc.).

În privința lui *Abrud*, ung. *Abrudbánya* (p. 17) observ că Melich și în lucrările sale din urmă își menține etimologia propusă în *MEt*Sz., 10: < ung. vechiu *Obrugy*, iar acesta, prin mijlocirea slavă ori a unui popor turco-bulgar, care ar fi locuit în Ardeal în secolul IX, < dac. *obr-rud-žo-m > gr. *ὄβρυζον*, lat. *obryzum* „aurum purum“ (cf. *Zlatna*, ung. *Zalatna* < slav. *zlatna* „Goldort“, *zlaten* „goldig“; *Zărând* < ung. vechiu **zarany, *zaran*, care a dat — după părerea lui G. Kisch — ung. mod. *arany* prin confundarea lui *z* inițial cu *z* din articolul *az*, + suf. -top. -*d*, etc.), iar din ungurește în românește³.

¹ În alte părți rom. *Șomfalău* corespunde ungureștilor *Sófalva* ori *Somfalva*.

² S. Pușcariu, *Studii istroromâne* II, 281.

³ Numirea germ.-săs. *Grossschlatten* a *Abrudului*, în care putem recunoaște pe *Zlatna*, întărește etimologia lui Melich. Ceealtă numire, *Altenburg*, pare a fi o etimologie populară după *Alburnus*, numirea latinească a *Abrudului*. Asupra lui *z*, *s*- inițial al radicalelor fino-ugrice, de origine arică, corespunzătoare ung. *arany*, v. Gombocz—Melich, *MEt*Sz., 121—2.

Numele de persoană slav *Obrad*, pe care-l propune dl. Weigand, ar fi dat și în ungurește *Obrád*, ca și în românește, ori în cazul cel mai bun *Abrád*.

Ciurileasa s. *Ciuruleasa* (p. 18), ca și *Clurilă* (p. 22) nu derivă din *cioară*, ci probabil din numele de persoană *Ciurilă*, care este identic cu *Chirilă*, nu numai în românește, ci și în limbile slavice (cf. Berneker, *SEW.*, p. 163; < gr. κίριλλος).

Peleș (p. 19), poate fi mai curând o formă ungurească cu svarabhakti a lui *pleș* (< sl. *pleš*), obișnuit în toponimie, decât bulgarul *peleš* „Anhängsel (Geld, Perle), Zottel, Trottel“.

Lăpuș (p. 19) nu poate derivă din ung. *lapú* „Klette“, ci, ca și acesta, derivă din sl. *lopuchъ* „Klette“, și anume prin reconstruirea singularului din plural ori chiar deadreptul din bg. *lopuš* (cf. Berneker, *SEW.*, p. 733).

Deoarece locativul unguresc *-d* nu ni s'a păstrat niciodată ca *-da* (cf. *Apold*, cu toate că documentele prezintă forma latinizată *Apolda* și *Apoldia* etc.), nu putem crede în derivarea dintr'un ung. *túr-* „wühlen, graben“ cu acest sufix denominal a lui *Turda*. Derivarea din sl. *tur* „Auerochs“, deși în apropierea *Turzii* se găsește și satul și valea *Tur*, care corespunde etymonului slavon amintit, s'ar putea accepta numai dacă în partea finală a *Turzii*, am avea altceva decât locativul unguresc *-d*. Alte etimologii propuse pentru a explica originea acestui nume se pot ceti la Orbán Balázs, *Torda város és környéke*, p. 88—89. Dintre ele merită să fie relevată a lui Vámbéry, care se gândea la tatarul *tor* „sare“, și cea susținută de Orbán însuși, anume că *Turda*, cum arată cronicile, ar putea fi numele unui comandant hun s. ungur care ar fi pătruns mai întâiu în Ardeal (cf. *Gyulafehérvár = Bălgradul* lui *Gyula*, *Alba-Iulae*, *gyula* fiind nume de demnitate, apoi de persoană și de voievozi ardeleni). În sprijinul acestei păreri este faptul că *Turda*, *Torda*, *Turdaș*, *Tordaș* este cunoscut ca nume de persoană și topic și în alte regiuni (Hunedoara, Torontal etc.). Documentele ne arată că forma cu *-u-* e mai veche decât cea cu *-o-*. Forma românească este deci mai veche decât cea ungurească. „Castrum *Turda*“ se întâlnește mai întâiu la 1075. După toată probabilitatea este numire geografică. În cronicile ungurești numirile geografice adese ori au fost trecute ca numiri de persoane cf. *Gelou* = *Gyalu* = slavo-rom. *Dealul*, *Menumorot* = *Maramurăș* etc. Așa trebuie să ne ex-

plicăm pentru ce *Turda* este considerată și ea ca numele unui comandant hun s. ungar. Dar dacă *Ampoiul* nici după dl Weigand (p. 3) nu poate fi despărțit de lat. *Ampelum* (+ *Apulum*), care ni s'ar fi păstrat prin mijlocire slavo-ungurească (slav. *Ompuly* > ung. *Ompoly* > rom. *Ampoiu*), de ce n'ar putea fi tot așa un element latinesc și *Turda*? Ea ar putea corespunde lui *turda*, fem. lui *turdus*, -um „sturz“, care a putut să mai existe prin sec. XII—XIII în românește (cf. numirile topice de munți, localități și finuturi date după paseri sau persoane numite după acestea: *Sturz*¹, *Sturdza*, *Dealul Cucului*, *Cioara*, *Cocorul*, *Ciahlău* < ung. *csahló* „un fel de vultur“, *Rarău* < ung. *ráró* s. slav. *raroh* „un fel de șoim“, *Corbul*, *Corbi*, *Corbești*, *Apa Corbului*, *Vrancea*, *Vrănești* < slav. *vrana*, „corb“, *Vorona*, *Voroneț*, *Voronca*, *Voroncova*, *Voronovița* < rus., rut. *vorona* „corb“ etc.).

Ung. *Szind*, *Szend* cu -e- (p. 20) sânt mai curând luate din rom. *Sând*, poate fi < sl. *spndz* „judecătorie“, „judecată“, decât corespundente ale ungurescului *szén* + *d* și *szin* + *d* cu -é- și -i- „Kohlenort“, mai ales când n'avem în acest loc o mină de cărbuni, ci, cum ne spune dl Weigand, „unter Kohlen sind Holzkohlen gemeint“.

Rom. *Mișchiu* < *Mészko* este greșit în loc de *Mischiu* (p. 21).

Leta, *Lita*, ung. *Léta* nu poate derivă din abstractul unguresc *lét* „sein, leben“ (p. 22), nici *Arada* direct din verbul ung. *árad* „strömen, sprudeln“ (formele nominale ale acestuia sânt *áradó* care ar fi dat rom. *Arădău; *áradat*, care ar fi dat rom. **Arădat(e)*) ș. a. m. d.

Mă opresc în acest loc, deși aș mai putea spori numărul etimologiilor îndoioase date de dl Weigand, care pornește adeseori numai de la asemănări fonetice întâmplătoare ale numelor topice cu unele cuvinte din dicționare, mai ales din dicționarele ungurești.

N. Drăganu.

N. Iorga, *Istoria literaturii românești. I. Literatura populară. — Literatura slavonă. — Vechea literatură religioasă. — Intâii croniciari (1688)*. Ediția a II-a revăzută și larg întregită. București. 1925.

Este tocmai un sfert de veac de când a început dl N. Iorga să-și publice (în 1901) cele două volume ale *Istoriei literaturii*

¹ Singular reconstruit din plural.

române în veacul al XVIII-lea. După acestea a urmat *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688* în 1904, iar între 1907—1909 cursurile de *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*. Pentru cei care tocmai atunci am ajuns pe băncile universității, cărțile dlui Iorga au fost o revelație și o hrană sufletească până în vremea din urmă, nu numai pentru bogăția de date ce cuprind — uneori poate prea multe, încât îngreuiază expunerea —, ci și pentru spiritul și căldura cu care au fost scrise.

De-atunci vremea s'a scurs. Au apărut numeroase lucrări de detaliu, care au adus contribuțiuni nouă. Unele din rezultatele lucrărilor dlui Iorga au fost modificate. Au apărut critici în privința felului de expunere și a unor amănunte de-ale lucrărilor dlui Iorga, mai ales ale volumelor din urmă, ceva mai grăbite decât cele dintâiu. Au apărut și câteva lucrări de sinteză, care îmbrățișează părți mai mari ori mai mici din ceea ce a prelucrat și dl Iorga. Totuși lucrările dsale n'au putut fi înlocuite, de și sânt epuizate. N'au putut fi înlocuite pentru că nu sânt lucrări de compilație, ci sinteza unor îndelungate cercetări originale ale unei personalități înzestrate și pregătite în mod excepțional, dăruite cu un rar spirit de observație, cu o putere de divinație neîntrecută și cu înțelegere pentru frumos. Lumea, firește, le „caută“. Dl Iorga putea să ne dea o „retipărire“ ori o „prelucrare“. S'a hotărât pentru cea din urmă.

„In loc de prefață“ dl Iorga ne dă comunicarea făcută la Academia Română în ziua de 6 Iunie 1919: „Locul Românilor în desvoltarea vieții sufletești a popoarelor romanice“¹.

Capitolul I privitor la „poezia populară“ cuprinde „Balada populară românească — Originea și ciclurile ei —“, lecții făcute în 1909 la Universitatea Populară din Vălenii-de-munte². Capitolul II, III și IV: „Poezia populară lirică și satirică“, „Poveștile și snoavele“ și „Literatura gnomică“ sânt adausuri nouă. Dintre capitolele următoare capitolul V „Literatura religioasă în veacul al XV-lea, Cărțile sfinte și mișcarea husită, Scrieri bogomilice“, VII și IX „Literatura religioasă din veacul al XVI-lea“, X „Incepături de scriere românească în Principate“, XI „Literatura reli-

¹ Vezi *Revista istorică*, V, pp. 114—125.

² Vezi *Cursurile de vară din Vălenii-de-munte, Anul al II-lea (1909)*, Vălenii-de-munte, 1910, pp. 127—160 (și în extras).

gioasă dn veacul al XVII-lea, și XIV“ „Proză și poezie religioasă și profană înainte de 1688“ reproduc, cu mici schimbări, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, iar celelalte: VIII „Cele dintâiu cronici în slavonește și românește“, XII „Cronicile românești ale veacului al XVII-lea: 1. Cronica lui Grigore Ureche, 2. Cronografele“ și XIII „Intăia istoriografie moldovenească: 1. Miron Costin, 2. „Un opuscul despre Ardeal și altul despre Turci“ sânt „larg remaniate“ după *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*.

În lămuririle, pe care ni le dă la început asupra felului cum s'a făcut această nouă ediție, autorul ne spune că a căutat să țină textul „pretutindeni“ „în curent cu cercetările“. În general însă, cu excepția părții din urmă, redactarea a rămas cea veche. Totuși poate n'ar fi fost rău dacă în câteva locuri textul ar fi fost redactat din nou, deoarece schimbările de făcut după cercetările din urmă sânt destul de mari. Dacă aceasta nu s'a putut face fiindcă s'ar fi schimbat întru câtva economia cărții, ar fi fost dorit să se înmulțească și mărească cel puțin notele pentru a se reliefa în ele deosebiri de vederi ale altor cercetători, precum și contribuțiunile aduse de aceștia după redactarea cea dintâiu a diverselor capitole. De o parte din pricina că autorul a ținut să respecte prea mult cea dintâiu redactare, de altă parte fiindcă noua ediție n'a fost prevăzută de mai nainte și materialul n'a fost urmărit de la apariție anume în vederea completărilor de făcut, cu toată agerimea ochiului și memoriei extraordinare a dlui Iorga, cartea dsale prezintă pe ici — pe colo mici lipsuri, uneori chiar incoerențe.

Capitolul „*Balada populară românească — Originea și ciclurile ei*“ a fost o lucrare, căreia Neamțul îi zice „anregend“. Inspirate de ea în cea mai mare parte și pe urma ei s'au scris o serie întreagă de lucrări: D. Marmeliuc, *Figuri istorice românești în cântecul poporal al Românilor*, în AAR., t. XXXVII lit., București, 1915; V. Gerota, *Voevozii în balada populară*, în *Conv. lit.*, XLIX—1915, pp. 1265—1275; D. Ionescu Sachelarie, *Studii din poezia noastră poporală. I. Elementele geografice*, în *Conv. lit.* pe Octomvrie și Noemvrie 1913 (și în extras aparte), pentru ca să nu mai pomenesc lucrări independente ca D. Caracostea, *Miorița în Moldova*, în *Conv. lit.*, XLIX—1915, pp. 1214—1250, și L—1916, pp. 77—101, 181—196, *Miorița în Muntenia și Oltenia*.

în *Conv. lit.*, LII—1920, pp. 615—634, 715—723¹; *Miorița în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în *Conv. lit.*, LVI—1924, pp. 811—839; O. Densusianu, *Viața păstorească în poezia noastră populară*, București, 1923; P. Cancel, *Originea poeziei populare — precizări, distincțiuni —*, București, 1922 etc.²

La reeditarea acestei lucrări eră bine dacă s'ar fi întrebuințat unele dintre întregirile pe care le-au adus cercetările ulterioare amintite. Ce privește în special lucrarea dlui Cancel, observ că. dacă ea a putut fi utilizată pentru poezia lirică (cf. p. 65, unde e citată), cu atât mai mult trebuia să fie avută în vedere la baladă.

Pentru „Verșul fetei care și-a pierdut caprele în munți“ (p. 28), care, cum a arătat dl Caracostea, face parte din ciclul *Mioriței*, afară de *Monumenta comitialia regni Transilvaniae*, I, Budapesta, 1887, pp. 385—386, cf. mai întâiu Dr. Val. Branisce, *Transilvania*, XXII—1891, pp. 225—229, apoi Alexici, *o. c.*, p. 367; D. Caracostea, *Conv. lit.*, LII—1920, p. 627; Dr. G. Kristóf, *Influența poeziei populare române din secolul al XVII-lea asupra lui Balassa Bálint, Dacoromania*, III, pp. 550—560, Dr. Á. Bitay, *ibid.*, pp. 788—9. Muzica acestui „verș“ s'a păstrat și mai târziu, cum dovedește tradiția 30 din „O samă de cuvinte“ ale lui Neculce (Kogălniceanu, *Cron.*, II 187): »Gheorghe Ștefan Vodă, când eră Logofăt mare, au fost șezând odată în divană cu toia-gul în gură; iar lordaki Cantacuzino celă bătrână, vel Visternicū: „ce zici în flueră d mneata, Logofete?“ Iară elū au răspunsū: „dzicū în fluerū să mi se coboare caprele de la munte, și nu mai vinū“. Elū au răspunsū în pildă...«; și mai ales B. Bartók,

¹ Dl Caracostea ne trimite aici la un studiu privitor la problemele literaturii poporane publicat în *Drum drept*, anul X și XI, care mi-a rămas inaccesibil.

² Lucrări mai vechi care se rapoartă la același subiect sânt: Dr. G. Sitași, *Insemnătatea literaturii române tradiționale*, în *Transilvania*, 1875, pp. 31—34, 37—40, 51—52; V. Onițiu, *Straturi în poezia noastră populară*, în *Vatra pe 1894*; A. Philippide, *Încercare asupra stării sociale a poporului românesc în trecut*, Iași, 1897; G. Coșbuc, *Elementele literaturii populare*, în *Noua Revistă română*, vol. I—1900, No. 4, pp. 159—168; Dr. Gheorghe Alexici, *Din trecutul poeziei poporane române*, în *Luceafărul*, II—1903, No. 22, pp. 366—371; Kurt Schadebach, *Die aromunische Ballade von der Artabrücke*, în *I. Jahresbericht des rum. Instituts zu Leipzig*, pp. 79 ș. u.; Ios Popovici, *Jertfa zidării la Români*, în *Transilvania*, XL (a. 1909), No. 1, pp. 5—19 etc.

Cântece populare românești din comitatul Bihor, București, 1913, No. 326, 342 și 358.

Pentru versurile

*Constantine,
Fudze bine
Niczi aj Casa
Niczi masa
Niczi draga dzupineasa,*

Hasdeu a relevat (mai pe urmă *Et. Magn.*, 3116—7) curioasa coincidență cu versurile

*Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru Noj
Amandoj. Si
Kusztanti la noj
Pentru Tine
Pentru noi amandoj
Pentru Kásza
Pentru Másza
Pentru drága saponyásza*

scrise mai târziu pe manuscrisul Anonimului din Caransebeș

În legătură cu „Verșul fetei care și-a pierdut caprele în munți“ s'ar fi putut pomeni și jocurile românești din colecția Kájoni, în special „Cântecul Voivodesei Lupul“, pentru care cf. I. Seprődi, *Irodalomtörténeti Közlemények*, XIX—1909, pp. 288—301 și 385—401; Dr. B. Fabó, *A magyar népdal zenei fejlődése*, Budapeșt, 1908, pp. 207—212; Dr. Andrei Veress, *Cântece ungurești despre Români*, în *AAR*, s. III, București, 1925, pp. 30—31, precum și acest volum, pp. 102—104, n. 6.

Propozițiunea „Balade maramurășene, din acel ținut din fericire rămas în urmă și în această privință, în cântarea lui, s'au dat cu pricepere de părintele Tit Bud în culegerea sa“ trebuia modificată puțin, căci balade din Maramureș au mai publicat și Țiplea, părintele Bârlea (lucrarea acestuia se citează pe p. 55!) și, în urmă, deodată cu apariția lucrării d-lui Iorga, dl T. Papahagi.

Pe p. 102 dl Iorga afirmă că: „Sașii rămaseră neatinși de husitism, întocmai cum se întâmplase cu frații lor Germanii din orașele boeme“. Același lucru îl repetă și pe p. 173: „Ca Germanii ce erau, Sașii ardeleni se ținuseră de-o parte, dușmănește,

ŃaŃă de marea mişcare husită; ca Germani ce erau, ei îmbrăŃişară cu deosebită căldură reforma pe care o predicase Martin Luther...“ Dar se Ńtie că scrierile conciliului din Basel au fost aduse în Ardeal tocmai de negustori saşi şi au găsit aici aderenŃi. Plebanul Toma din Apold şi încă câţiva clerici erau dintre aceştia. Iată ce-i scrie în privinŃa aceasta regina Elisabeta Voievodului ardelean Desideriu Losonczi: „Elisabeth... intelligimus, dari nonnullos in partibus illis [Transsilvaniae] mercatores, qui ex Basiliensis conciliatuli concinnatas spargere pergunt taliterque virus dissensionis in ecclesia dei diffundere satagunt cum maximo universae christianitatis scandalo et detrimento. Cum autem intelligamus, insuper Thomam, antea plebanum in Apoldia, certis quibusdam litteris Amadei Sabaudie Ducis [sc. Felicis V] suffultum, multa machinari et talia populo praedicare, quae honori sanctitatisque universalis ecclesiae multum derogant, nonnullosque clericos, satanae artibus circumventos, adeo jam seduxisse, ut palam jam Basiliensium errore depraedicare non erubescant sepositoque dei timore, regnum quoque nostrum Hungariae peste inficere cupiant... Datum feria quinta post festum nativit. virginis gloriosae Anno Domini 1439...“

Şi Dr. Tóth—Szabó Pál, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest, 1917, p. 151 ş. u., se deosebeşte de dl Iorga în privinŃa părerii asupra lăŃirii husitismului printre Saşi. El afirmă că husitismul, ca şi luteranismul, a prins rădăcini mai întăiu la populaŃia germană (p. 151). În Ardeal s'a lăŃit husitismul, venind dinspre Zips peste Bihor, mai ales între Unguri şi Saşi, între care erau numeroşi husiŃi (p. 153). Innoirea au putut-o propovădului şi o seamă dintre studenŃii care urmează pe timpul lui Huss la universitatea din Praga². Saşi cu numele Husz se găsesc şi astăzi în BistriŃa.

¹ Cf. Kurz, *Magazin für Geschichte und Literatur etc. Siebenbürgens*, v. I, Braşov, 1844, pp. 127—133; P. Hunfalvy, *Az oláhok története*, v. II, Budapest, 1894, p. 105; Ios. Pokoly, *Az erdélyi református egyház története I (1556—1604)*, Budapest, 1904, p. 15; Fr. Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, vol. I (1156—1699), Sibiu, 1921, p. 155—156.

² În *Korrespondenzblatt*, VI—1883, Nr. 2, pp. 19—20 sub titlul *Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Prager Universität im XIV—XV. Jahrhundert*, Ios. Feige înşiră numele a 24 studenŃi, despre care arată că sânt din Ungaria, şi 9 „de Septem-castris“, deci din Ardeal: „Conradus de Septem-castris et de Tatarlak“ (a. 1373), „Emericus“ (a. 1407) şi „Ioannes“ (a. 1384), amândoi „de Septem-castris“, „Ladislaus Ungarus de partibus

O știre ne arată că în Sáros și Zips în multe biserici catolice, probabil la sate, se făcea cuminecătura în amândouă formele, deci după moda husită (p. 332). În 6 Ianuarie 1456 Ioan Capistrano invită pe nobilii ardeleni să pustiească bisericile Valahilor schismatici, ale Sârbilor și ale Husiților eretici¹. E vorba deci de Husiți ardeleni². În biserica reformată din *Arduzel* (ung. Szamosardó), jud. Sălăgiu, se găsește și astăzi potirul zugrăvit pe perețe, o dovadă neîndoioasă de existența unor credincioși husiți în aceste părți³. Aici au putut fi mai curând Cehi decât Sași ori Unguri (cf. *Cehul-Silvaniei* etc.).

Că cea mai veche formă de „Tatăl nostru“ românesc a putut să se traducă sub influență husită, a bănuit încă P. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien u. Teschen, 1883, p. 226: »Wann kamen die Rumänen dazu das „Uebel“, „Böse“ mittelst des ungrischen *hitlen* (ungläubig) ... auszudrücken? Gewiss damals, als der Glaubensatz: „Sola fides salvificat“ (nur der Glaube macht selig) das Schiboleth war, also zur Zeit der Hussiten und der Reformation. Damals war der Ungläubige wirklich der Böse, und der Unglaube das grösste Uebel. Dieses Wort konnte nur in der Moldau und in Siebenbürgen durch die Berührung mit ungrischen Hussiten oder reformirten in die rumänische Sprache gelangen, und es hat sich in derselben sogar mit der ungrischen Ableitungssilbe *ség* eingebürgert. Denn von *hitlen* (ungläubig) wird im Ungarischen *hitlenség* (Unglaube, Unglaubigkeit), welches im rumänischen als *vicleșug* (Bosheit, Schlechtigkeit) wiedererscheint“⁴.

Observația lui Hunfalvy privitoare la husitism este spusă însă, cum se vede și din textul citat, numai incidental. Dlui Iorga îi revine întreg meritul de a fi așezat teoria husitismului ca inițiator al începuturilor noastre literare în cadrele istoriei religioase și culturale românești.

Pentru a da o orientare mai completă asupra celor ce s'au

Transilvanis“ (a. 1369), „Ioannes Tarlack“ (a. 1370), „Martinus“ (a. 1398), „Michael“ (a. 1385), „Nicolaus“ (a. 1373) și „Petrus Georgii“ (a. 1396), toți „de Septem-castris“. Dintre cei din „Ungaria“ relev pe „Stephanus Varadyno“ (a. 1399) și „Demetrius de Wasarhel“ (a. 1411), care poate fi și ardelean.

¹ Schwandtner, *Scriptores*, etc. II, p. 63.

² Tóth-Szabó, *o. c.*, p. 333.

³ *Ibid.*

⁴ Cf. și *A rumun nyelv*, Budapest, 1878, pp. 102—105.

scris despre începuturile literaturii românești poate eră necesară discuția deosebitelor teorii, afară de husitismul susținut de dl Iorga (p. 100—110), care pentru cărțile populare admite și bogomilismul (pp. 110—111)¹; catolicismul², luteranismul³ și deșteptarea spiritului național⁴.

„Filioque“⁵ din „mărturisirea de credință catolică“ din Psaltirea Scheiană (p. 103 și 106) ar fi putut să fie introdus în aceasta atât de un husit, cum crede dl Iorga, cât și de un catolic, cum crede I. Bărbulescu (*Arhiva*, XXVIII—1921, No. 1, p. 14 și No. 2, p. 215) și chiar de un reformat, cum a arătat dl Al. Rossetti (*Grai și suflet*, vol. II, fasc. 1, București, 1925, pp. 153—156). Dar mi se pare că i se atribue o importanță exagerată. N'avem nici o dovadă că această „lămurire a legii, tradusă după un text catolic“ este mai veche decât însăși copia Psaltirii Scheiane, deci jum. II a sec. XVI. Ea nu se găsește nici în Psaltirea Voronețeană, nici la Coresi, și s'ar putea ca acesta să nu o aibă, nu pentru că „nu o putea îngădui nici într'un chip“, ci pentru că nu o avea în manuscrisul care i s'a dat pentru a-l tipări.

¹ Cf. și Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, t. II, București, 1879, pp. 247—260; I. G. Sbierea, *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885, pp. 342—349; O. Densusianu, *Bul. soc. fil.*, III, în articolul *Din istoria migrațiilor păstorești la popoarele romanice*, pp. 32—35; Isidor Ieșan, *Secta Faterenă în Balcani și în Dacia Traiană etc.*, București, 1912, pp. 817 ș. u.; E. Grigoraș, *Criptografia și istoria românească*, București, 1925, pp. 3, 8—10, 26—31 și 50. Această teorie a fost combătută de D. Russo, *Textele eshatologice din Codex Sturdzanus și pretinsul lor bogomilism*, în „*Biserica ortodoxă*“, 1906, p. 236 și 419 ș. u. și în *Studii bizantino-române*, București, 1907, pp. 3—29.

² Dr. Moldován G., *A románság*, vol. II, Nagybecskerek, 1896, p. 284—5 și *A magyarországi románok*, Budapest, 1913, p. 111; I. Bărbulescu, *Cercetări filologice*, București, 1900: „Calvinismul și începutul de a scrie românește“, pp. 7—26. — *Studii privitoare la limba și istoria Românilor*, București, 1902: „Noi probe că s'a scris românește înainte de al XVI veac“, pp. 73—103. — *Catolicismul, iar nu husitismul inițiator al scrierii limbii române*, în *Arhiva*, Iași, 1921, No. 1, pp. 3—15 și No. 2, pp. 203—217; Dr. I. Bălan, *Limba cârților bisericesti*, Blaj, 1915 p. 85.

³ M. Gaster, *Chrestomatie română*, Leipzig — București, 1891, I, pag. XCII; *Geschichte der rumänischen Litteratur*, în Gröber's *Grundriss*, II, p. 266 ș. u.; O. Densusianu, *Hist. l. roum.*, t. II, fasc. 1, p. 8; Al. Rosetti, *Romania*, 1922, No. 191, p. 333 și *Grai și suflet*, v. I—1924, fasc. 2, p. 252—3.

⁴ C. Metroniu, *Incercări asupra evoluției literaturii vechi românești*, în *Conv. lit.*, XLVII—1913, p. 404; T. Palade, *Când s'a scris întâiu românește* (Extras din *Arhiva*, XVII, Iași, 1916), concluzia, p. 27.

⁵ „Din Tatăl și Fiul neziăit“.

Cum am arătat mai sus, în darea de seamă despre lucrarea d-lui Grigoraș, cred că i se atribue prea multă importanță și criptogramei de pe p. 483 a aceluiași manuscris și trimiterea pentru aceasta la studiul lui Maçurek nu eră necesară (p. 106), căci acesta nu spune cu nimic mai mult decât dl Bianu, care cetește cele trei slove în discuție ca 1482.

Pe p. 106 ni se spune: „Doi scriitori s'au urmat pentru a da această copie“ [Psaltirea Scheiană]. Așa credeă dl Bianu în ediția sa, p. XII și dl I.-A. Candrea în *Noua Revistă română*, vol. III (a. 1901), pp. 534—541. Dar dl Procopovici¹ și mai târziu și dl Candrea² au dovedit că avem de a face cu trei copiiști: cel dintâiu copist a copiat paginile 1—20, al doilea paginile 20—196, iar al treilea paginile 197—530³.

În privința mistrețului din hârtia Psaltirii scheiane trebuia să se aibă în vedere cercetările dlui Candrea (*o. c.*, I, p. XCVIII—XCIX). Deși mistrețul se găsește ca marcă de hârtie a fabricii din Schweidnitz încă din 1491, hârtia Psaltirii Scheiane nu se poate dată „de la sfârșitul veacului al XV-lea“ (p. 105). Din examinarea documentelor și cărților în care se găsește această marcă, precum și din compararea deosebitelor forme ale acesteia „nu putem trage altă concluziune decât că în tot cursul secolului al XVI-lea, în special în primele trei pătrimi ale lui, hârtia având ca filigran un mistreț eră foarte răspândită în Moldova și probabil și în ținuturile învecinate, în Bucovina și Maramureș“⁴. Datarea hârtiei din Psaltirea Scheiană e posibilă prin „coroana“ fabricii de la Brașov, care a fost întemeiată la 1546, și prin „vulpea“ care ne redă numele fabricantului Fuchs și apare începând cu anul 1549⁵.

Dl Iorga mai crede și acum (p. 107), ca și în 1904 (*Ist. lit. rel.*, p. 23), că exemplarul defectuos al *Evangheliarului* lui Coresi, de pe care și-a reimprimat arhiereul dr. Gherasim Timuș Piteșteanu ediția sa de la 1889⁶, ne-a păstrat textul vechiu al tra-

¹ *Despre nazalizare și rotacism*, în *AAR.*, s. II, t. XXX lit., București, 1908, p. 29.

² *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. I, București, 1916, p. XXVIII ș. u.

³ Cf. și C. Lacea, *Dacoromania* III, 460.

⁴ Candrea, *o. c.*, I, p. XCIX.

⁵ Cf. Candrea, *o. c.*, I, p. XCIX—CVI.

⁶ Descriș în *Bibliografia românească veche*, v. I, p. 43 ș. u.

ducerii Evangheliilor în întregime, iar Coresi ar fi avut dinaintea sa o copie din care „s'ar părea că lipseau câteva pagini pe care tipăritorul ar fi fost silit deci să le traducă din nou“. Așa dar Radul din Mănicești, care are alt text, n'ar cuprinde un text identic cu al lui Coresi, ci ar fi păstrat textul vechiu, în vreme ce Coresi a înlocuit lacuna cu un text nou. Intr'adevăr însă înlocuirea lacunei cu un text manuscris ulterior nu poate veni de la Coresi, tipăritorul, ci de la cineva care a utilizat exemplarul defectuos mult mai târziu. Di Iorga a fost indus în eroare de ediția lui Timuș Piteșteanu, deși acesta indică printr'un asterisc începutul și sfârșitul textului reprodus după manuscris. De la 1904 încoace s'au descoperit și exemplare mai complete decât cel utilizat pentru această ediție. Are și Academia. Un exemplar „complet, curat și frumos“ se găsește în Muzeul Național din Budapesta¹. Alt exemplar a găsit dl I. Marțian din Năsăud². După descoperirea acestor exemplare, în care se găsește și textul pierdut din exemplarul defectuos amintit mai sus, text identic cu cel al lui Radu din Mănicești, ipoteza d-lui Iorga nu se mai poate susține³.

Intr'adevăr textul din ediția Timuș Piteșteanu este mai nou și decât cel al Noului Testament de la 1648, după care a fost modificat :

**Coresi-Radu de la
Mănicești :**

Să ochiul tău dereptă
săblăznește- [te] ia-lū și-l
leapădă de la tine. Mai
bine ție să piară un mă-
dulariu al tău, nu tot trupul
tău aruncat să fie în matca
focului. Și să te mâna ta
săblăznire dereaptă, tae-o
și o aruncă de la tine.
Mai bine ție să piară un
mădulariu al tău, nu tot
trupul tău să mergă (= „meargă“) în matcă. Zisū
fu cineșū va lăsă muearea

Noul Testament :

Deč să te va opăci ochiul
tău cel drept, scoate-l și-l
liapădă de la tine. Că mai
bine-ț iaste ca să piāe
unul din mădularele tale,
decăt tot trupul tău să fie
aruncat în focul gheenii.
Și să te săblăzneaste mâna
ta dereaptă, tae-o și o
lapădă de la tine, că mai
bine ție ca să piāe unulū
din mădularele tale, decăt
tot trupul tău să-l arunce
în gheenă.

Ed. lui Timuș Piteșteanu :

De te va smență ocul
cel direptu, scoate-l și-l
leapădă de la tine. Că mai
bine easte să pie on mă-
dular al tău, decăt tot
trupul tău să fie aruncat
în foc, iară de te va străcă
mâna ta cea dereaptă,
tae-o și o leapădă de la
tine, că mai bine easte să
pie on mădular al tău de-
căt tot trupul tău să fie
aruncat în foc. Zis fu că
cine va lăsă muearea sa

¹ Catalogat R. M. K. II, 85 sz. Semnalat de M. Gaster, în Gröber's *Grundriss*, vol. II, fasc. 3, p. 266. Descriș de M. Roques, *Romania*, a. 36 (1907), pp. 429—434; I. Popovici, *Nova Revistă română*, XI (1912), No. 11, p. 167 și *Magyar Könyvszemle*, v. XVI, fasc. 2 (Aprilie—Iunie 1913), pp. 106—109.

² Zezi Pușcariu, *Dacoromania* I, pp. 344—347.

³ Cf. și cele ce am scris în *Dacoromania* I, p. 353—351.

să dea e[il] carte de lăsăciune, eu grăescū voao că tot de-ș va lăsă mueare lui alegându de cuvântu de curvie și face-va ei preiubire să facă, și cela ce o va lăsă altă va lua, preiubire face.

Că-i zis că vare cine ș'ară lăsă muiarea lui să-i dea ei carte de slobozie, iară eu zic voao, că cine ș'ară lăsă muiarea lui fără vină de curvie, face-o pre ia curvă, și cine o ară lua lăsată curveaște.

să-i dea carte de slobozenie, iară eu grăesc voao, să vă lăsați muerile numai pentru cuvente de curvie, iară cine ea o lăsată preacurvește cu dânsă.

În privința felului cum s'a făcut traducerea Evangheliarului, relev deosebirea între cele ce se spun în Prologul Catehismului brașovean de la 1559—60 (niște „creștini oameni buni“, „scoaseră“ „Evanghelie și zece cuvinte și Tatălū nostru și credința Apostolilorū“, „den limba sârbească pre limba românească“ „să înțeleagă toți oamenii cine-sū Rumāni creștini“) și în relația din *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. IV. Kroniken und Tagebücher*, p. 109 („1560 lässt Herr Benckner, Richter, die 4 Evangelisten aus dem Servischen ins Wallachische übersetzen durch einen Diaconum Koresi aus Tergovist und Todor Deak, den wallachischen Pfaffen damit zu helfen“).

Dispoziția „1559, die 12 Martii, Johannes Bencknerus iudex coronensis, cum reliquis senatoribus, reformavit Valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos discenda illis proposuit“¹ se rapoartă după toată probabilitatea la ediția brașoveană din 1559—60, nu la cea sibiiană din 1544 a Catehismului luteran (pag. 178—179).

Cât timp nu se va găsi un exemplar din Catehismul de la 1544 și nu se va constată identitatea de text a acestuia cu ediția de la Brașov din 1559—60, al căreia text se potrivește cu cel al „*Intrebării creștinești*“ din Codex Sturdzanus și al Catehismului Marțian, nu se poate afirma cu siguranță, ci cel mult bănuî că acestea din urmă sânt „păstrate“ sau „copiate“ după „broșurica“ de la 1544 (p. 110 și 173, n. 3)².

¹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, p. 80; cf. și *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, ed. Trausch, Coranae, 1847, p. 61; ap. Hasdeu, *Cuv. d. bătr.* II, p. 92.

² Asupra acestora cf. Andreiu Bârseanu, *Catehismul luteran românesc*, București, 1923 (*AAR.*, s. III, t. I, Mem. 3); A. Rosetti, *Les catéchismes roumains du XVI-e siècle*, în *Romania*, No. 191 din Iulie 1922, pp. 321—334; Al. Rosetti, *Catehismul Marțian*, în *Grai și suflet*, v. I, fasc. II, pp. 251—260; A. Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romanischer Sprache*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, a. 44—1921, pp. 57—61; N. Drăganu, *Catehisme luterane*, în *Dacoromania* II, pp. 582—592.

De asemenea nu putem spune nimic sigur în privința limbei și ortografiei „bune și consecvente“ a necunoscutei cărțicele sibirane de la 1544, nici a traducătorului ei, fie că el ar fi fost „magister Philippus Pictor“, cum credea dl Iorga la început (*Sate și preoți*, p. 20), ori poate preotul „valah“ din Săliște, cum crede acum (p. 174—5). De altfel însuși dl Iorga adaogă că „persoana traducătorului nu se va afla, probabil, nici odată“ (p. 175). Cum am arătat în *Dacoromania*, II, 585—6 și, mai ales, III, 933—936, germanismele și ungurismele *Intrebării creștinești* de la Brașov 1569—70, din Codex Sturdzanus și Catehismul Marțian, sânt mai multe decât cum credea Sbiera (*Mișcări culturale și lit.*, Cernăuți, 1897, pp. 99—103) și însuși dl Iorga (*Ist. lit. rel.*, p. 66 și, acum, p. 175).

În privința *Molitvenicului* de la 1564 nu mai putem rămâne la ceea ce a scris N. Hodoș în *Prinos lui D. Sturdza*, p. 235—276 și *Bibl. rom. veche*, I, p. 51—52 și 524—525, când avem acum lucrări care au precizat originalul din care s'a tradus acesta, *Agenda az Szentegyházi chelekedetec* etc. a lui G. Heltai, Cluj, 1551 și 1559, și au făcut și alte întregiri: Dr. E. Dăianu, *Un molitvenic calvinesc pentru Români, în Răvașul*, VI (1908), pp. 168—181; Dr. Veress Endre, *Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok* (1544—1808), Cluj, 1910, pp. 10—12; N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechiu Molitvenic românesc*, în *Dacoromania*, II, pp. 254—326.

Între cuvintele înșirate pe p. 114—115 sânt unele care nu sânt nici slavone, nici latine, ci ungurești: *murguire* < ung. *motog-*, *hălăstul* < ung. *halaszt*, *izeclean* < ung. *izetlen* (cf. și *tar*, p. 119, < ung. *tár*). *Drăghică* = *drăghicame*, pentru care cf. V. Bogrea, *Dacoromania*, II, 655—6: < v.-sl. *dragi-kami*, *dragi-kamen*, „piatră scumpă“; cf. srb. *dragi-kamen*, *drago-kamenje*, ung. *drága-kő*, idem. *Veatrile* = „pânzele“ (sic, = „pânze“) n'are a face cu lat. *ventres*, din care nu l-am putea explica nici ca sens, nici ca formă (cf. *vintre*, *suvintreă* etc.), ci derivă din v.-bg. *větrilo*, idem. De asemeni *alămojna* nu corespunde direct unui lat. *eleemosina* (p. 115), ci ne-a venit prin ung. *alamizsna* (cf. și v.-bg. *almužino* < gr. ἐλεημοσύνη). Rostirea *gheta* (p. 117) nu este obișnuită decât la streinii din Ardeal. *Numără* = „ceti“ din *Ap. Vor.* 23 | 34 (p. 118) este o traducere greșită a v.-bg. *pročetŭ* (cf. și ung. *olvas-* „ceti“ și „numără“).

Pentru limba din sec. XVI (p. 121, nota). afară de lucrarea dlui G. Pascu, *Istoria lit. și limbii române în secolul al XVI-lea*, Iași, 1921, trebuia să se citeze negreșit O. Densusianu, *Hist. l. roum.*, v. II, fasc. 1, Paris, 1914; vol. I din *Psaltirea Scheiană* a dlui Candrea, care îmbrățișează limba tuturor psaltirilor din sec. XVI; se puteau cită apoi și N. Drăganu, *Două manuscrise vechi, Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914 și N. Cartoian, *Alexandria în lit. rom.* București, 1910 și 1922, care tratează limba cărților populare din sec. XVI; N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechiu Molitvenic românesc*, studiile dlui M. Roques și I. Popovici asupra Paliei de la Orăștie etc.

La cărțile populare românești cunoscute în secolul XVI și XVII (p. 169 și 277) trebuia să se adaugă negreșit *Gromovnicul* și *Trepeticul* de la 1639, care sânt cele dintâiu cărți populare românești tipărite găsite până acum. De odată cu acestea și înaintea Catehismului calvinesc de la 1640 (p. 249) s'a tipărit un *Paraclis Prceestei* și mai multe molitve românești, șapte taine etc., o *Păscălie* și un *Sinaxar* slavon, alcătuint toate cea mai veche tipăritură Rákóczyană menită Românilor¹.

Deoarece calvinismul românesc se manifestă mai viu în secolul XVI și XVII în regiunea Caransebeșului, Lugojului, Hașegului și Orăștiei, iar episcopii Pavel și Mihail vin din Turdașul apropiat, s'ar putea ca Gheorghe, cel dintâiu episcop să fi fost de origine din Sângeorgiul Hunedoarei, cum crede dl Bitay², nu din Sângeorzul Bistriței, cum crede dl Iorga (p. 179).

În ciclul tipăriturilor coresiene (pp. 182—193) intră acum și „*Tocmeala slujbeei dumnezeiăscă întru ia și diaconstvele*“³, iar nota de la 1 Septemvrie 1570 din Socotelele Brașovului: „Item Crestel ist mit des walachischen Bischoffs Büchlein kehne Weissenburg“⁴ se rapoartă mai curând la această „cărțuție“ care eră să coste 32 denari, decât la „*Psaltire*“, care eră o „carte“ mai mare și trebuia să fie pusă în vânzare cu prețul de 1 fl.⁵.

¹ Cf. N. Drăganu, *Cea mai veche carte Rákóczyană*, în *Anuarul Inst. de Istorie națională — Cluj*, I (1921—22), pp. 161—278.

² *Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt*, Diciosánmártin, 1925, p. 13.

³ Cf. acest volum, pp. 913—915.

⁴ *Doc. Hurmuzaki* vol. XI, p. 807.

⁵ Vezi A. Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj, 1902, p. 41; N. Iorga, *Stefan cel Mare, Mihailu Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *AAR.*, s. II, t. XXVII ist., p. 29; *Doc Hurmuzaki*, XV, pp. 645—6.

Afirmația că „avem astăzi un exemplar din Psaltirea lui Coresi, dată la lumină în 1570“ (p. 190) trebuie modificată. Cum arăt în acest volum, p. 913, n. 3, acum cunoaștem trei exemplare din această lucrare.

Di N. Iorga crede că la baza Evangheliarului slavo-român de la Petersburg, „carte de concurență a lui Loring, diacul fugar“, ar fi Evangheliarul românesc al lui Coresi: „tipăritorul Evangheliarului slavo-român a luat numai ca bază forma coresiană; el a dat-o cuiva s'o îndrepte și s'o schimbe, ceea ce s'a făcut, cu un folos foarte îndoelnic însă¹. Când a venit lucrul la tipar, Loring a cules limba românească așa cum o vorbiă...“ (p. 197).

Dar chiar și numai din o singură evanghelie, al căreia text îl dau mai jos paralel cu cel al lui Coresi:

Coresi, Mat. zač. 45 :

În vremea aceea, trecu Is. de aciea. Vine în gloatele lor, și adecă om eră aciea aveă o mână uscată. Și întrebă el grăiră, să se cade sâmbătă a vindeca de pre el să grăească. El grăl lor: cine easte dentru voi omū cine are oae una, și de va cădea sâmbătă în groapă nu apuca-va ea și o va scoate. Cu câtu e mai bun omul de oaea! Deci cade - se sâmbătă bine a face. Atunce grăl omului: tinde mână ta și tinse. Intări-sea sănătoasă ca și alaltă.

ne putem convinge că, după toată probabilitatea, avem de a face cu o traducere din slavonește, deosebită de aceea a lui Coresi. Același lucru ni-l dovedesc și o seamă de cuvinte rămase netraduse de autorul acestui Evangheliar, care pare să fi fost mai

Evangheliarul slavo-român de la Petersburg.

Intr'aceia vremea vine Iss. înū sneamū Iudeilorū, șă ūaca u om eră acolo aveă o mână uscata. Șă întrebă pre elū greindū: au cade-se sâmbăta a face sanatos, cumū se-lū potă dojeni. Iară elū dzise lorū: cine iaste denūtru voi om ce are o oia, șă de va cădea aclaia sâmbăta într'o groapă, au nu va preia scote. Cu câtu mai luminos iaste om de oia! Dereptū aceia cade-sia sâmbătă a face bine. Atunce grei omului: tinde mână ta șă tinse. Șă înūtari-sia întreaga ca șă alta.

¹ Găsim cuvinte ca *ujură* = usura, pronunțat unгуреște. *Voinic* = soldat, are înțelesul de „hoț“. Se face confuzie de genuri. Pentru *decăt* se găsește *necăt*.

puțin cărturar decât Coresi: *pravednică: dreptulă, crstitei: botezătorinlu, snēmă: sobor* etc. Nu ne putem închipui că un tipograf, ungar de origine, ar fi înlocuit la tipar cuvintele românești populare cu astfel de elemente slave: el n'a făcut altceva decât a păstrat particularitățile de limbă ale traducerii. După o analiză amănunțită a acestora n'avem nici un motiv să schimbăm prea mult rezultatele la care a ajuns I. Bogdan: „Este probabil că tipărirea, poate și traducerea acestei evanghelii s'a făcut în Transilvania în secolul al XVI-lea. În favoarea acestei păreri putem cită două cuvinte ce par a fi curat ardelenisme: a *boscorodi, boscoroadă* și *anină = drină*, ce se întrebuițează amândouă în unele părți ale Transilvaniei. Cât despre *ujura*, ce corespunde textual lat. *usura*, sl. *лхба*, nu pot ști de este un neologism sau e luat din limba poporului. Curiozitățile fonetice ale acestei evanghelii, ca *v* pentru *u*¹ și *l* pentru *u*², forme ca *buin* (nu *buîn*)³ și întrebuițarea deasă a lui *o* pentru *ă*⁴ și *a* pentru *ă*⁵ indică pe un strein. Nu cumva să fi fost autorul traducerii un Malorus, în a cărui limbă *v* și *u*, *l* și *u* se confundă așa de des unul cu altul? Aceasta este o ipoteză ce o enunț cu cea mai mare rezervă; Român nu-mi pare să fi fost însă autorul traducerii cu nici un preț“⁶.

Cu alt prilej⁷, având în vedere diftongarea cu *i* din *buine*, care în această poziție nu e proprie Ungurilor, ci Sașilor, credem că traducătorul ar fi putut fi Sas. Mai pe urmă m'am convins că ea e posibilă și în graiul Malorușilor⁸, cum e posibilă și înlocuirea lui *f* cu *u*, și invers⁹, obișnuită atât la Unguri¹⁰, cât și la Sași¹¹. Deci nu mai găsesc nici un motiv de depărtare

¹ *Vare ce, luva, luvară, plovă, dzuva* etc. — N. D.

² *Caltă = caută*. — N. D.

³ *Buine = bune*. — N. D.

⁴ *Vo = vă, fo = fă, dupo = după, fore = fără*. — N. D.

⁵ *Imparăția, pășeste, masură, masurați, tatâne-miu, cazu, cazură, rasipitul, bunatatea, casatoriu* etc. — N. D.

⁶ *Convorbiri literare*, XXV—1891, p. 38—39.

⁷ *Dacoromania*, III, 500 și 906.

⁸ Cf. W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, ed. I, Göttingen, 1906, p. 257—8; ed. II, Göttingen, 1924, p. 382—5.

⁹ Cf. Vondrák, *o. c.*, I, 292—293; ed. II, pp. 389 și 391—2.

¹⁰ S. Simonyi, *Die ungarische Sprache*, Strassburg, 1907, pp. 225 ș. u.

¹¹ J. Wolff, *Der Consonantismus des Siebenbürgisch-Sächsischen mit Rücksicht auf die Lautverhältnisse verwandter Mundarten*, în Programul gimnaziului din Sebeșul-săsesc pe 1872/73, Sibiu, p. 15 ș. u.; Dr. G. Keintzel, *Lautlehre der Mundarten von Bistritz und Sächsisch-Regen*, în Archiv des Ver. für. sieb. Landeskunde, XXII—1894, p. 185.

de la ipoteza lui I. Bogdan, dacă nu se găsește cumva vre-unul în celalalt fragment de Evangheliar descoperit de dl Iorga în legătura unei cărți coresiene (p. 197). Aceasta vom vedea-o după apariția articolului dlui Iorga trimis pentru *Almanahul* „Scrisului românesc“ din Craiova (1926). Deocamdată, repet, particularitățile fonetice ne fac să ne gândim mai curând la originea malorusă ori săsească decât la cea ungurească (iar Lorinț după nume pare a fi fost Ungur!) a traducătorului.

Pe p. 221, n. 4 s'a păstrat „*dlui*“ înaintea numelui lui Hasdeu care trăia la 1904, dar e mort acum.

Cântările care, după dl Iorga „traduse în românește, de un Bănățean“, „în versuri, foarte prost, de un urmaș al lui Moise Peștișel și Ștefan din Făgăraș — pe ungurește Fogarasi“, „se întrebuițau în orașele rămase credincioase calvinismului: Lugojul și Caransebeșul“ (p. 250) într'adevăr au fost traduse încă din secolul XVI, pe timpul lui Pavel Tordasi, care le-a și tipărit sau a încercat să le tipărească. Mihail Halici tatăl, Grigorie Sándor de Agyagfalva, Ștefan Fogarasi și Ioan Viski n'au făcut altceva decât le-au copiat și completat¹.

Versurile erau imitate după *versurile cantitative* ungurești. De aceea noi nu le mai simțim ca atari. Uneori ele și rimează :

Ieșus Christus ișpazitor
Si de pag[su]lba șlobozitor :
Si mezererniku feritor :
La tatel șentiu graytor

Duhul șentiu enueczetor
Pre ișpava endereptator
Triștilor uezselitor
En șufflete hraboritor.

Aceste versuri primitive, alcătuite pe la 1570, sânt cele mai vechi în poezia noastră cultă, mai vechi decât cele slavone ale lui Udriște Năsturel din *Pravila* de la 1640 ori decât stihurile lui Varlaam din Cazania sa de la 1643 (p. 376). Mai vechi poate și decât versurile uitate :

Hai frași, hai frași, la năvală dași,
La năvală dași, țeara v'apărași !
Hai frași, hai frași, la năvală dași,
La năvală dași, crucea v'apărași !
Hai frași, hai frași, la năvală dași,
La năvală dași, steagul v'apărași !,

¹ Cf. Dr. Sztripszky Hiador și Alexics György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban* Budapest, 1911, precum și cele scrise de subsemnatul în acest volum, pp. 87—91 și 124—126.

pe care Mitropolitul Dosofteiu le-a însemnat cu mâna proprie pe o Psaltire din 1670, adăogând că această „cântare“... „eră făptuită de Ștefan Vodă cel Bun și Mare (1457—1504)¹. Nu e probabil ca aceste versuri să aibă de autor tocmai pe Ștefan Voievod, dar ele trebuie să fie foarte vechi, pentru că chiar și Mitropolitul Dosofteiu le-a socotit așa. Ele au înfățișare de poezie cultă, nu populară.

În legătură cu acestea amintesc că în capitolul „Proză și poezie religioasă și profană înainte de 1688“ (pp. 365 ș. u.) trebuiau înregistrate și: *Kenték Róményeszk de dragoste Szkrisz*, împreună cu cele 5 versuri în stil poporal copiate de Nicolae Petrovay în 18 Octomvrie 1672², precum și cele 80 de versuri românești ale lui Valentin Franck v. Franckenstein tipărite în 1679³. Oda lui M. Halici de la 1674 e pomenită pe p. 251⁴.

Asupra originii românești a banului Acațiu Barcsai (cf. *Borcea*) despre care dl Iorga ne spune numai că „pare să fi fost un cunoscător al limbii noastre“, cf. nota reprodușă din G. Șincai, *Hronica Românilor*, Iași, 1853, t. 3, p. 88 pe p. 78, n. a acestui volum.

Manuscrisul Arhimandritului Antonie este în rândul întâiu *Ceaslov*⁵ și numai într'al doilea *Molitvenic*, cum afirmă dl Iorga (p. 271), sau, mai bine, colecție de deosebite molitve.

Despre „*Cărarea pe scurt spre fapte bune îndreptătoare*“ din 1683 a popii Ioan Zoba din Vinț se știe acum că este tradusă din Matkó de Kézdivásárhely, *Kegyés cselekedetek rövid ösvénykéje*, Sibiu, 1666⁶.

Modificări mai multe decât cum s'au făcut ar trebui să se facă acum, după apariția recentă a lucrării dlui M. Roques, *Palia*

¹ Cf. Hasdeu *Buciumul rom.* pe 1864, p. 855; Ar. Densusianu, *Ist. l. și lit. rom.*, ed. II, pag. 276; Sbiera, *Mișcări culturale și lit.*, p. 272—273.

² Publ. de G. Alexici în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, vol. XIII, Partea I—II (1912), București, 1913, pp. 278—293; cf. acest volum, p. 101—105.

³ Publ. de N. Iorga și Hajek; cf. acest volum, p. 100—101.

⁴ Asupra acesteia și a bibliografiei ei cf. acum acest volum pp. 105—107, facsimilele din Anexe și Addenda-correctenda.

⁵ *An. Inst. de Ist. naț.* — Cluj, III, p. 192 și 226 ș. u.

⁶ Cf. Dr. Veres, *Erdélyi régi oláh könyvek és nyomtatványok*, p. 27 și Dr. Á. Bitay, *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1924, Nr. 1 (Ianuarie), p. 61—62 și *Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt*, p. 23.

D'Orăștie (1581—1582), I, Paris, 1925, și în cele ce se spun cu privire la textul de pe care s'a tradus această carte și partea de muncă a traducătorilor, precum și la raportul deosebitelor manuscrise care cuprind părți din Testamentul Vechiu cu *Paliia* de la Orăștie¹.

Despre Catechismul dat de Geley Românilor la 1640, care „pare să fi fost tot al lui Alstedius“, dl Iorga ne spune că: „Traducerea se făcù din latinește, dar, pentru ca să sune mai bine și ca să se prindă mai ușor preoții, nu se vorbește în titlu numai de latinește sau „diecește“ — limba diacilor, a cărturarilor — ci se adaugă și mențiunea unui original *slavon*“ (p. 251). Într'adevăr, deși chiar și titlului i s'a dat o înfățișare slavono-diecească („*Otveatūnicū*“, cartea ce să chiamă *Catehizmusū* . . . tipărit în sat în Prisacă“, nu „Prisac“)², se pare că și în acest caz s'a procedat ca la *Paliia* de la Orăștie și traducerea s'a făcut din ungurește. Numeroase potriviri am găsit între ediția a II-a a acestui catehism, reproducă de G. Barițiu la 1879, și cel unguresc al lui Rákóczi, *Az keresztyéni vallásról való catechismus, maid szinten az Heidelbergai Catechismusnak rendi szerent* din *Csecsemő Keresztyén* de Kereszturi Pál, tipărit în Bălgrad (Alba-Iulia) în anul 1638. Între ediția I și acest text unguresc ori *Catechismus azaz: a Keresztyeni Vallasnak és Hütnek . . . summaja, avagy veleje*, Alba-Iuliae, illetőleg Fejérvaratt 1639, potrivirile trebuie să fi fost și mai numeroase³.

În lucrările dlui Iorga nu sântem obișnuiți să întâlnim greșeli de tipar. Prin excepție, în lucrarea de care ne ocupăm acum greșelile de tipar sânt destul de numeroase. Relev numai câteva, care pot altera sensul: *Platurhul* l. *Plutarhul* (p. 263, r. 6 sus); *întâmplă* l. *întâmpină* (p. 264, r. 8 sus); *cataroi* l. *catarol* (p. 271 r. 19 sus); *prianciare* l. *princiare* (p. 282, r. 7 jos); *săn* l. *său* (p. 286, r. 3 jos); *Maiu* l. *Main* (p. 301, r. 2 jos); *capitol* l. *capital* (p. 304, r. 1 sus); *ldiniile* l. *liniile* (*ibid.*, r. 14 sus); *turărăști* l. *cărturărești* (p. 345, r. 18 sus); *șine* l. *sine* (p. 346 r.

¹ Cf. pentru aceasta însăși recenziunea d-lui Iorga, *Revista Istorică*, XII—1926, N-le 4—6, p. 134—135: „Intinsa prefață e de o informație perfectă și nu odată observațiile d-lui Roques sugerează noi îndoieli“.

² Cf. N. Drăganu, *Codicele pribegului Gheorghe Ștefan*, în *Anuarul Institutului de Istorie națională — Cluj*, III (1924—1925), p. 249—250.

³ Cf. acest volum, p. 77 și 88.

18 sus); *văduvă* l. *văduva* (p. 360, r. 1 sus); pe p. 361. r. 15—16: *să-i re-torisi*, s'a omis un rând; *străne* l. *străine* (p. 373, r. 15 sus); pe p. 377 două note sânt numerotate greșit; *Viețelor* l. *Vieților* (p. 390, r. 17 sus) etc. *Alțai* de la p. 373, r. 17 sus (de la p. 373, r. 17 sus (de două ori) cred că trebuie cetit *alți* (cu $\text{w} = \text{i}$ s. i).

Am făcut aceste observări și întregiri convins că, la o operă de o importanță și de o bogăție de amănunte atât de mare ca *Istoria literaturii* d-lui Iorga, datoria recensentului este să aducă cât mai multe contribuții din care autorul la o nouă ediție va putea alege pe cele ce le va crede folositoare.

N. Drăganu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

